UDK 81’33 ISSN 1451-7124

Друштво за примењену лингвистику Србије

Филолошки факултет у Београду
Филозофски факултет у Новом Саду

Примењена лингвистика

Linguistique appliquée

18

Београд - Нови Сад
2017

Друштво за примењену лингвистику Србије
Филолошки факултет у Београду
Филозофски факултет у Новом Саду

ПРИМЕЊЕНА ЛИНГВИСТИКА

Главни и одговорни уредник проф. др Весна Половина
Заменик главног и одговорног уредника мр Станислав Станковић

Чланови уредништва:

проф. др Биљана Мишић Илић
проф. др Марина Пуја Бадеску
проф. др Борко Ковачевић

Уређивачки одбор часописа:

др Снежана Гудурић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др Вера Васић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др Свенка Савић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др Јулијана Вучо, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Адријана Иким, редовни професор, Универзитет у Букурешту
др Ивон Врховац, редовни професор, Филозофски факултет у Загребу
др Тјаша Миклич, редовни професор, Универзитет у Љубљани
др Октавиа Неделку, редовни професор, Универзитет у Букурешту
др Jean Léo Léonard, редовни професор, Université de Paris III, Sorbonne Nouvelle
др Давиде Астори, ванредни професор, Универзитет у Парми
др Јасмина Московљевић Поповић, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др Силвија Бернардини, ванредни професор, Универзитет у Болоњи

Рецензенти:

др Весна Половина, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Љиљана Марковић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Снежана Гудурић, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др Александар Димчев, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др Зорка Кашић, редовни професор, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду
др Маја Ђукановић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Јасмина Московљевић Поповић, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др Борко Ковачевић, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду

САДРЖАЈ

Divna D. Glumac
PREVOĐENJE JAPANSKOG KAUZATIVA POSESIJE
SA ŽIVIM SUBJEKTOM NA SRPSKI JEZIK.....7

Јована Марчета
ДОПРИНОС САВРЕМЕНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ НА ПРИМЕРУ
КОНЦЕПТУАЛНОГ ФРАЗЕОЛОШКОГ РЕЧНИКА
СРПСКОГ, ФРАНЦУСКОГ И ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА.....21

Михајло Фејса
ОСАВРЕМЕЊАВАЊЕ РУСИНСКОГ ПРАВОПИСА 29

Tijana Marković
PRIRODNOST JEZIKA U DOBROM FILMSKOM DIJALOGU:
ANALIZA FONETSKI NEREALIZOVANOG SUBJEKTA I PRIPOVEDAČKOG
ISTORIJSKOG PREZENTA U KORPUSU FILMSKIH DIJALOGA 43

Danka Sinadinović, Vesna Polovina
UPOTREBA GRAMATIČKIH LICA U MEDICINSKOM SUSRETU 55

Ružica Seder
USLOVNO-KONCESIVNE REČENICE U FRANCUSKOM
I ITALIJANSKOM JEZIKU I NJIHOVI EKVIVALENTI U SRPSKOM 67

Đorđe Božović
JEZIČKA POLITIKA I IDEOLOGIJA U KONTEKSTU TRANZICIJE 79

Alma Sokolija
JEDNO TERENSKO SOCIOLINGVISTIČKO ISTRAŽIVANJE 91

УДК 811.521'367:811.163.41'367
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.1

Divna D. Glumac
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

PREVOĐENJE JAPANSKOG KAUZATIVA POSESIJE SA ŽIVIM SUBJEKTOM NA SRPSKI JEZIK

Sažetak: Kauzativ u japanskom jeziku kao vrsta glagolskog roda obeležava odnos između učesnika događaja obuhvaćenih radnjom. Formalizuje se u morfološkoj strukturi, pomoćnim glagolom *saseru* u službi afiksa. Tipična je dvoagentivna kauzativna rečenica. Jedno lice naređenjem ili molbom deluje na drugo da izvrši radnju, a ono je izvršava. Radnja najčešće izražava događaj. Osnovna značenja su prisila i dozvola. U radu stavljamo akcenat na poseban tip kauzativa koji izražava odnos posesije između glavnih argumenata. Kauzator-posesor ima obeležje živo, a kauzirani-posesum predstavlja svojinu u širem smislu. Ovakva rečenica može da izražava i stanje kauzatora. Analiza prevoda ima za cilj da pronađe sintaksičke jedinice u srpskom koje, iako različite po formi, izražavaju istu sadržinu, kako bi se otkrili sistemski odnosi koji omogućavaju uspostavljanje ekvivalentnosti.

Ključne reči: kauzativ, posesor, posesum, živo, neživo, deo–celina, deo tela, sredstvo, voljni glagoli, stanje.

0. Uvod

Kauzativ u japanskom jeziku je vrsta glagolskog roda. Formalizuje se u morfološkoj strukturi, gde se pomoćnim glagolom *saseru* u službi afiksa sistemski pravi razlika između nekauzativne i kauzativne upotrebe nekog glagola (pr. tabe-ru „jesti“ i tabe-saseru „učiniti da /neko/ jede“). U srpskom jeziku sličan odnos može se uočiti kod nekih prelazno-neprelaznih parova glagola (pr. ljutiti se – razljutiti ili „učiniti da se /neko/ ljuti“; iznenaditi se – iznenaditi ili „učiniti da se /neko/ iznenadi“). U srpskom jeziku, međutim, dati oblik derivacije je ograničen, dok morfema -*saseru* u japanskom jeziku poseduje visok stepen produktivnosti.

Pomoćni glagol *saseru* dodaje se u vidu afiksa na osnovu prelaznih i neprelaznih glagola (V), gradeći sledeću strukturu: „N1-wa N2-wo/ni (N3-wo) V-saseru“. Ova rečenična struktura u japanskom jeziku izražava raznovrsna značenja. Tipična je dvoagentivna situacija u kojoj su učesnici događaja lica. U kauzativnoj rečenici imenica na mestu subjekta (N1) izražava kauzatora u službi nosioca kauzativne situacije, dok imenica u ulozi direktnog ili indirektnog objekta (N2) izražava kauziranog, kao onog koji prima dejstvo kauzatora i ujedno je nosilac kauzirane situacije, tj. vršilac radnje glagola u osnovi. Tako

su u kauzativnoj rečenici prisutni vršilac i jedne i druge radnje. Kauzator kao vršilac radnje pomoćnog glagola *saseru* dobija ulogu subjekta, dok kauzirani kao vršilac radnje glavnog glagola dobija ulogu dopune. Kada rečenicu gradi prelazni glagol, kauzirani je označen padeškom pomoćnom rečcom *ni* za indirektni objekat, dok je direktni objekat prelaznog glagola iskazan imenicom u obliku akuzativa (N3-wo). Kada rečenicu gradi neprelazni glagol, kauzirani može biti označen i padeškom pomoćnom rečcom *wo* za direktni objekat, a rečenica ima jedan argument manje: „N1-wa N2-wo V-saseru". Kada je kauzirani označen pomoćnom rečcom za direktni objekat *wo*, iako živo biće, on gubi agentivnost i svojim svojstvima približava se predmetu radnje. Takva rečenica izražava prisilu i neuvažavanje volje kauziranog. Šibatani tvrdi da tzv. „*wo* kauzativ" naglašava agensovu pacijativnost dok „*ni* kauzativ" naglašava njegovu agentivnost (Shibatani 1973: 335).

Rečenica kauzativa posesije poseduje strukturu „N1-wa N2-wo V-saseru". Između entiteta u ulozi subjekta (N1) i onog na mestu objekta (N2) uspostavlja se odnos deo–celina ili odnos posesije u širem smislu. O kauzativu posesije istraživala je Emiko Hajacu (Hayatsu 1991, 2004). Ona deli rečenice kauzativa posesije na rečenice sa živim i rečenice sa neživim subjektom. Mi ćemo se ovde baviti prvim. Kada se referiše o konstituentima rečenice kauzativa posesije, ne može se govoriti o kauzatoru i kauziranom, kao u slučaju prototipične dvoagentivne kauzativne rečenice. Pošto je na mestu „kauziranog" (N2) entitet koji ne poseduje volju, već je određen odsustvom obeležja „živo" kao i odnosom posesije prema „kauzatoru", o njemu se može govoriti samo kao o „delu" ili „posesumu".[1] Hajacu tvrdi da kauzativ posesije ne izražava heterosubjekatsku situaciju niti značenje prisile. U ovom tipu kauzativne rečenice imenica na mestu subjekta (N1) poseduje odliku živo i voljno, i najčešće je čovek, ali se ne pojavljuje kao voljni podstrekač radnje čiji je vršilac neko drugi. Dominantna je njegova uloga vlasnika entiteta u ulozi objekta, te se o njemu može govoriti kao o „posesoru". Rečenice najčešće opisuju posesora preko dela koji mu pripada, i to kao nosioca stanja ili, kada je posesum deo tela ili otuđiva svojina rečenica može da izražava da posesor vrši radnju pomoću datog predmeta odnosno dela tela. Tada je on i voljni pokretač radnje koju vrši putem ili pomoću svog „dela".

Japanska kauzativna rečenica posesije sa svojim sinaksičko-semantičkim svojstvima nema gramatički ekvivalent u kauzativnoj rečenici u srpskom jeziku i predstavlja problem u razumevanju i prevođenju. Ova studija je usmerena na analizu tipova rečenica kauzativa posesije i načina njihove realizacije u srpskom, kako bi se otkrili sistemski odnosi koji će omogućiti uspostavljanje ekvivalentnosti. Građa je ekscerpirana iz određenog broja dela umetničke literature. Korpus čine dela savremene književnosti na japanskom jeziku nastala u periodu od početka XX veka do danas i njihovi književni prevodi na srpski jezik.

1. Sintaksičko-semantička svojstva kauzativa posesije sa živim subjektom

Kod rečenice kauzativa posesije sa imenicom za živo na mestu subjekta, između entiteta na mestu subjekta i onog na mestu objekta uspostavlja se odnos posesije. Za razliku od prototipične dvoagentivne rečenice u kojoj subjekat-kazator svesnom i voljnom

1 Termini „posesor" i „posesum" su prema Stojanović 1996.

radnjom podstiče ili sprečava drugo lice da izvrši radnju, ovde subjekat svojim dejstvom, koje nije nužno i voljno, izaziva promenu na svom delu ili na onome što mu pripada. Navodimo dva primera rečenica strukture kauzativa posesije „N1-wa N2-wo V-saseru“, u kojima je na mestu subjekta-posesora živo biće, čovek, dok je u ulozi objekta-posesuma nje

gov deo tela:

N1-wa	N2-wo	V-saseru
(subjekat)	(objekat)	(glagol+kauzativna morfema)
(posesor)	(posesum)	(kauzativni glagol)

かれが	足を	ぶらぶらさせた。
Kare-ga	ashi-wo	burabura saseru.

On je klatio nogama.

かれが	眼を	光らせた。
Kare-ga	me-wo	hikaraseru.

On širom otvori oči. / Budno je motrio.

Obe rečenice nose i značenje kauzativa, a to je da čovek nekom svojom aktivnošću, koja u japanskoj kauzativnoj rečenici gotovo nikad nije iskazana, izaziva promenu na svom delu. Aktivnost može biti voljna, kao u prvoj rečenici, gde on svesno, svojom voljom i naporom mišića *stavlja noge u pokret.* Ta aktivnost, međutim, može biti i nevoljna radnja odnosno stanje kao što je u drugoj rečenici, gde *otvaranje očiju širom* može biti izazvano nekim čovekovim unutrašnjim osećanjem, kao što je strah, stanje pojačenog opreza i sl.

U japanskom jeziku ovakva situacija može da se opiše aktivnom rečenicom u kojoj je imenica posesora iskazana oblikom za pripadnost „imenica + *no*“, kao što je sledeće:

彼が　目を　光らせる.	←	彼の　目が　ひかる。
Kare-ga me-wo hikar-aseru.		Kare-no me-ga hikaru.
On budno motri.		Oči su mu širom otvorene.

Hajacu (1991: 2) ističe da takva rečenica opisuje stanje ističući deo, dok kauzativna rečenica sagledava događaj iz perspektive posesora postavljajući ga na mesto subjekta. Slična distinkcija uočena je i u srpskom jeziku i to između rečenica u kojima je posesor na mestu subjekta i onih u kojima je on iskazan posesivnim dativom. Kao što se vidi u prevodu, srpska rečenica sa posesorom na mestu subjekta referiše o njemu kao o vršiocu radnje, dok rečenica sa posesorom iskazanim imenicom u obliku dativa referiše o njemu kao o doživljavaču.

Rečenice kauzativa posesije kod kojih je na mestu subjekta-posesora živo Hajacu (1991) deli prema značenju imenice kojom je iskazan posesum u ulozi objekatske dopune. Prema njoj, u ulozi posesuma može biti sledeće:

a) deo tela: *ashi-wo burabura saseru* (klatiti nogama), *yubi-wo karamaseru* (preplesti prste);
b) rezultat ili plod aktivnosti ili delovanja: *yoi kaori-wo saseru* (odavati lep miris), *koe-wo tsumaraseru* (zanemeti);

c) unutrašnja strana ili svojstvo: *kimochi-wo ochitsukaseru* (umiriti se; umiriti svoja osećanja);
d) materijalno vlasništvo ili otuđiva svojina: *handobaggu-wo burabura saseru* (klatiti tašnom), *sukaafu-wo kaze-ni nabikaseru* (njihati šalom na vetru).

(1991, 2004) ističe da se rečenice kauzativa subjekta-posesora relativno retko koriste samostalno, dok se daleko češće koriste u sklopu složene rečenice. Prema njoj, tipična upotreba kauzativa subjekta-posesora je u subordiniranoj klauzi, kada označava način vršenja glavne radnje, odnosno fiziološko ili psihološko stanje posesora koje prati vršenje glavne radnje. Stanje posesora opisuje se preko posesuma.

3. Realizacija značenja kauzativ posesije sa živim subjektom u srpskom jeziku

U daljem tekstu razmotrićemo kakve realizacije se javljaju u prevodu rečenica iz korpusa.

3.1. Kauzativ posesije kada je posesum deo tela

Među rečenicama kauzativa posesije najčešće su one kod kojih je u ulozi objekta deo tela. Glagol u osnovi kauzativa je neprelazan, a može biti i nevoljni i voljni.

1 彼女は長い髪を風になびかせながら、隣の友だちと熱心に話しこんでいた。(Murakami 2001: 129)

Kanojo-wa nagai kami-wo kami-ni nabikasenagara, tonari no tomodachi to ness-hinni kanashikonde ita.

Dok je o nečemu žustro razgovarala sa drugaricama, duga kosa joj je letela na vetru. (Murakami 2004: 90)

2 伊留満は、これを聞くと、小さな眼を輝かせて、二三度、満足さうに、鼻を鳴らした。 (*Tabako to akuma*)

Iruman-wa, kore-wo kikuto, chiisana me-wo kagayakasete, nisando, manzokuso-uni,hana-wo narashita.

Kada je to čuo, đaku sitne oči zasijaše i on zadovoljno šmrknu dva, tri puta. (Akutagava 2011: 138)

3 小娘は私に頓着する気色も見えず、窓から外へ首をのばして、闇を吹く風に銀杏返しの鬢の毛を戦がせながら、じっと汽車の進む方向を見やっている。 (*Mikan*)

Komusume-wa watashi-ni konjaku suru keshikimo miezu, madokara soto e ku-bi-wo nobashite, yami-wo fukufuuni itefugaeshi no bin no ke-wo soyogasenagara, jitto kisha no susumu houkou-wo miyatte iru.

A devojčica se ni najmanje nije obazirala na mene, već je isturila glavu kroz prozor, netremice zureći pravo napred u smeru kretanja voza, dok su **joj** u polumraku na vetru lepršali čuperci iz njene punđe. (Akutagava 2004: 19)

4 彼女は気持ち良さそうに目を閉じて唇を震わせていた。(Murakami 1988a: 175)

Kanojo-wa kimochi yosasouni me-wo tojite kuchibira-wo furuwasete ita.

Uživala je zatvorenih očiju a usne su **joj** blago drhtale. (Murakami 2013: 110)

U navedenim rečenicama u osnovi kauzativa su nevoljni neprelazni glagoli koji izražavaju više stanje posesora nego radnju njegovog dela tela: *nabiku* / *kami* (lepršati / kosa); *kagayaku* / *me* (sijati / oči); *soyogu* / *ke* (lepršati / čuperci); *furuu* / *kuchibiru* (drhtati / usne). Rečenice ovog tipa u prevodu imaju izmenjenu perspektivu u odnosu na japansku rečenicu, sa imenicom dela tela u ulozi subjekta, dok se imenica posesora prevodi oblikom dativa. Ovo je pojava razdvajanja posesora i posesuma u srpskom jeziku. Ovde se posesor javlja u ulozi doživljavača promene koju trpi njegov deo tela. Pravi kauzator ili uzročnik je neki spoljašnji podstrek kao što je događaj, prirodna pojava i sl. Kada je u ulozi podstreka događaj, iskazuje se u okviru složene rečenice klauzom koja ukazuje na okolnosti, kao što se vidi u primerima („kada je to čuo"; „uživala je"). U ulozi podstreka u vidu prirodne pojave često se javlja imenica *kaze* uz pomoćnu rečcu *ni*. Ona se prevodi lokativnom konstrukcijom u značenju uzroka, kao što je izraz *na vetru*.

U sledećim rečenicama u ulozi dela odnosno posesuma je sama imenica *telo*:

1 (彼女は)そしてまた体を痙攣させた。(Murakami 1988b: 429)
(Kanojo-wa) soshite mata karada-wo keiren saseta.
I telo je ponovo počelo da joj se grči. (Murakami 2013: 355)
2 やがてすみれは身体をこまかく震わせ始めた。(Murakami 2001: 168)
Yagate Sumire-wa shintai-wo komakaku furuwasehajimeta.

Na kraju je Sumirino telo počelo da se blago trese. (Murakami 2004: 117)

Kada je u ulozi direktnog objekta imenica sa značenjem „telo" (*karada*; *shintai*; *mi*) u japanskom jeziku se situacija iskazuje sa aspekta celine, tj. vlasnika tela, kauzativnom konstrukcijom. Kauzirana radnja je izražena po pravilu neprelaznim glagolom, kao u primerima: *kaiten suru* (okrenuti se); *haneru* (skočiti); *furuu* (drhtati, tresti se); *kuneru* (migoljiti se); *keiren suru* (grčiti se). Ovde se između celine i njenog dela odnosno tela uspostavlja odnos identičnosti (Ivić 1983: 219). Stoga se radnja koju vrši telo pripisuje samom posesoru. Rečenica se najčešće prevodi konstrukcijom sa neprelaznim glagolom sa posesorom u ulozi subjekta i nosioca radnje. Moguć je, međutim, i prevod rečenicom s neprelaznim glagolom iskazanom iz perspektive „tela" dok se posesor iskazuje nekim od gorenavedenih oblika za iskazivanje odnosa posesije – dativom posesije, odnosno imenicom posesora u prisvojnom obliku.

Kauzativna konstrukcija sa imenicom dela u ulozi direktnog objekta gradi i idiomske izraze, kao *mimi-wo sumaseru* (oslušnuti) u sledećem primeru:

1　また耳を澄ませて見ても、聞えるのはただ男の喉に、断末魔の音がするだけです。(*Yabu no naka*)

Mata, mimi-wo sumasete mitemo, kikoerunowa tada otoko no nodo-ni, danmatsuma no oto-ga suru dakedesu.

Oslušnuh malo, ali nije se čulo ništa drugo do samrtni ropac iz grla onog čoveka. (Akutagava 2008: 21)

Ovakvi idiomi se ne raščlanjuju i prevode se iz perspektive posesora kao nosioca radnje. Dodatni razlog za to je i prisustvo značenja „voljno".

3.2. Kauzativ posesije kada je posesum rezultat čovekove aktivnosti

Kod rečenica kauzativa posesije koje na mestu objekta imaju imenice koje iskazuju rezultat ili plod čovekove aktivnosti ili delovanja, kao što su *koe* (glas), *oto* (zvuk) ili *iki* (dah). U sledećim rečenicama kauzativ je predikat glavne rečenice:

1　それが汽車の通るのを仰ぎ見ながら、一斉に手を挙げるが早いか、いたいけな喉を高く反らせて、何とも意味の分らない喊声を一生懸命に迸らせた。(*Mikan*)

Sore-ga kisha no toorunowo aogiminagara, isseini te-wo ageruga hayaika, itaikena nodo-wo takaku sorasete, nantomo imi no wakaranai kansei-wo isshokenmeini hotobashiraseta.

Čim su ugledali voz koji je prolazio, svi su, u isti mah, visoko podigli ruke, istežuci svoje nejake vratove, dok su iz petnih žila vikali nešto nerazumljivo. (Akutagava 2004: 20)

2　さうして朱塗のやうな袖格子が、ばらと焼け落ちる中に、のけ反つた娘の肩を抱いて、帛を裂くやうな鋭い声を、何とも云へず苦しさうに、長く煙の外へ飛ばせました。(*Jigokuhen*)

Sou shite shunuri no youna sodegoushi-ga, barabarato yakeochiru nakani, nokezotta musume no kata-wo daite, kinu-wo saku youna surudoi koe-wo, nantomo iezu kurushisouni, nagaku kemuri no soto e tobasemashita.

Onda tu, dok su se crveno lakirane rešetke za zastore raspadale u vatri, zagrli devojčina zabačena ramena i ispusti oštar krik neizrecivog bola, nalik cepanju svile, koji se čuo daleko izvan zavesa dima. (Akutagava 2011: 41)

U obe rečenice na mestu direktnog objekta je imenica *koe* (glas), uz glagole *hotobashiru* (poteći) i *tobu* (leteti). Prevodi se neprelaznim glagolom sa značenjem *vikati* ili prelaznim glagolima koji za objekat imaju imenicu *glas* ili *krik*, kao što su *pustiti glas* ili *ispustiti krik*.

Slede rečenice u kojima je kauzativ predikat zavisne rečenice koja priloški određuje način vršenja radnje glavne rečenice.

1　その何かはずっと立ちあがり、こつこつというあの靴音を響かせてこちらにやってきた。(Murakami 1988b: 298)

Sono nanika-wa zutto tachiagari, kotsukotsu to iu ano kutsuoto-wo hibikasete kochirani yatte kita.

To nešto je lagano ustalo i prišlo mi polako uz onaj zvuk koraka. (Murakami 2013: 384)

2 すみれは息を切れらせながら急ぎ足でのぼり続けた。(Murakami 2001: 202)

Sumire-wa iki-wo kirerasenagara isogiashi-de noboritsudzuketa.

Sumire, iako skoro bez daha, nastavlja da se penje žurnim koracima. (Murakami 2004: 138)

3 「[...]」と、声をふるわせながら云いました。(*Inu to fue*)

„[...]“ to, koe-wo furuwasenagara iimashita.

Drhtavim glasom reče: „[...]“. (Akutagava 2004: 68)

4 それで私、息を詰まらせながら説明したの。(Murakami 1988a: 86)

Sorede watashi, iki-wo tsumarasenagara setsumei shitano.

Objasnila sam mu, jedva dišući. (Murakami 2013: 56)

U navedenim rečenicama kauzativni glagol je vezivnom obliku *-te* odnosno *-nagara*, i iskazuje način vršenja radnje glavne rečenice. U osnovi kauzativnog glagola su sledeće glagolske sintagme: *kutsuoto-ga hibiku* (koraci odzvanjaju); *iki-ga kireru* (ostati bez daha); *koe-ga furuu* (glas drhti); *iki-ga tsumaru* (dah se zaustavlja). I u srpskom se realizuje priloški, najčešće predloško-padežnom konstrukcijom čiji je nosilac imenica u značenju proizvoda čovekove aktivnosti (*uz onaj zvuk koraka*, *bez daha*) ili datom imenicom u obliku slobodnog instrumentala (*drhtavim glasom*). Važno je napomenuti da se u datim konsrukcijama gubi predikacija, a značenje kauzativnog glagola se kontrakuje i parafrazira, i to imenicom (*zvuk* od *odzvanjati*), predlogom (*bez* od *ostati bez*) ili atributivom (*drhtavim* od *drhtati*). Kauzativna klauza se može realizovati i glagolskim prilogom sadašnjim (*jedva dišući*).

3.3. Kauzativ posesije kada je posesum čovekova unutrašnja strana

Čovekova unutrašnja strana ili svojstvo u rečenicama kauzativa posesije odnose se na mentalne aktivnosti i stanja, i najčešće se iskazuju imenicama kao što su *kangae* (misao) ili *omoi* (osećaj), *kokoro* (duša), *chuui* (pažnja) i *ishiki* (svest).

1 僕はロビーの椅子に座って考えをめぐらせた。(Murakami 1988b: 146)
Boku-wa robii no isu-ni suwatte kangae-wo meguraseta.
Seo sam u stolicu na hodniku da sredim misli. (Murakami 2013: 295)
2 彼女はそういう人生について少し考えを巡らせていた。(Murakami 1988a: 316)
Kanojo-wa souiu jinsei-ni tsuite sukoshi kangae-wo meguraseta.
Malo je razmišljala o takvom životu. (Murakami 2013: 195)
3 彼女はあるいは、自分の中にある性欲について思いをめぐらせていたのかもしれない。(Murakami 2001: 185)
Kanojo-wa aruiwa, jibun no naka-ni aru seiyoku-ni tsuite omoi-wo megurasete ita no kamoshirenai.
Možda su joj se misli vrzmale oko fizičke želje koju je osećala u sebi. (Murakami 2004: 128)

Navedene rečenice imaju zajednički glagol u osnovi kauzativa, neprelazni voljni glagol *meguru* (vrteti se), a u ulozi objekta imenicu *omoi* (osećaj) odnosno *kangae* (misao). Tipičan prevodni ekvivalent je rečenica s posesorom u ulozi subjekta. Za razliku od tipa rečenice kod koje je u ulozi objekta deo tela, gde je posesor nosilac stanja, ovde je posesor aktivni i voljni vršilac radnje. Stoga je češći prevod rečenicom s prelaznim glagolom, gde se imenica *misli* javlja u ulozi objekta kao u izrazu „srediti misli“ ili nestaje kao objekat i pojavljuje se kao koren glagola, kao što je glagol *razmisliti*. U primeru 3, međutim, rečenica se u prevodu realizuje sa izmenjenom perspektivom i imenicom *misli* u ulozi subjekta, kao nosiocem radnje. Iako netipično, ovo rešenje je prihvatljivo zbog prirode entiteta „misli“ kojem je svojstvena aktivnost nezavisna od volje lica-posesora. U tom slučaju posesor se prevodi imenicom u obliku dativa posesije odnosno doživljavača.

U narednim rečenicama kauzirana radnja je izražena neprelaznim glagolom *shuuchuu suru* (usredsrediti se, koncentrisati se):

1　これは事によると、外の連中が、たとひ嘲弄にしろ、一同の注意をこの赤鼻の五位に集中させるのが、不快だつたからかも知れない。 (*Imogayu*)

Kore-wa kotoni yoruto, soto no renchuu-ga, tatoi chourou-ni shiro, ichidou no chuui-wo kono akabana no Goi-ni shuuchuu saseru noga, fuketsudattakara kamoshirenai.

Možda i zato što je svima ostalima bilo neprijatno da svoju pažnju usredsređuju na Goija, ma koliko ga rado ismevali. (Akutagava 2004: 44)

2　彼女はこつこつとテーブルを叩きながら、ヴォークマンのテープに意識を集中させていた。(Murakami 1988a: 65–66)

Kanojo-wa kotsukotsuto teeburu-wo tatakinagara, vookuman no teepu-ni ishiki-wo shuuchuu sasete ita.

Kuckala je po stolu potpuno usmerivši svoju svest na muziku s vokmena. (Murakami 2013: 44)

3　僕は前の車のテールライトにずっと神経を集中させていた。(Murakami 1988b: 11)

Boku-wa maeno teeruraito-ni zutto shinkei-wo shuuchuu sasete ita.

Sve vreme sam se koncentrisao na zadnja svetla auta ispred mene. (Murakami 2013: 217)

Kauzatvne rečenice sa glagolom *shuuchuu suru* (koncentrisati se) imaju svoj prevodni ekvivalent u rečenici s prelaznim glagolom i iskazanim objektom *usredsrediti pažnju* i *usmeriti svest* ili u rečenici s povratnim glagolom *koncentrisati se*. Prevod povratnim glagolom moguć je kada glagol i imenica u ulozi objekatske dopune pripadaju istom semantičkom polju, kao i kada se između celine i njenog dela odnosno čoveka i njegove svesti uspostavlja odnos identičnosti. Takav je slučaj kada su na mestu objekta imenice *chuui* (pažnja), *ishiki* (svest) i *shinkei* (nervi; opažanje). Isto je i sa rečenicama gde je na mestu objekta kauzativnog glagola zamenica *jibun* (sâm; sebe), kao što pokazuju sledeći primeri:

1　ミュウは年齢を自然に浮かび上がらせるものをそのとおり受け入れ、そこに自分をうまく同化させているように見えた。(Murakami 2001: 137)

Myuu-wa nenrei-wo shizenni ukabiagaraseru mono-wo sono toorini ukeire, soko-ni jibun-wo umaku douka sasete iru youni mieta.

Puštala je da godine prirodno izlaze na površinu, prihvatajući ih tako kako je, i s tim se lepo saživela. (Murakami 2004: 96)

2　ハワイにいるんだと自分を納得させるまでに少し時間がかかった。(-Murakami 1988b: 54)

Hawai-ni irunda to jibun-wo nattoku saseru madeni sukoshi jikan-ga kakatta.

Trebalo mi je malo vremena da ubedim sebe da sam na Havajima. (Murakami 2013: 242)

Kada kauzativni glagol na mestu objekta ima imenicu *jibun*, prevodni ekvivalent je rečenica s povratnim glagolom. Povratna rečca *se* može se javiti i u dužem obliku *sebe*.

Sledeći kauzativni glagoli i imenice u ulozi dopune nisu iz istog semantičkog polja:

1　それでも彼女は魅力的な女性だったし、僕が札幌のホテルの食堂で見掛けた時と全く同じような上品な傲慢さとでもいうべきものを漂わせていた。(Murakami 1988b: 65)

Soredemo kanojo-wa miryokutekina joseidatta shi, boku-ga Sapporo no hoteru no shokudou-de mikaketa toki-to mattaku onajiyouna jouhinna goumansa-todemo iubeki-no-wo tadayowasete ita.

I pored toga, ona je bila zanosna žena koja je oko sebe širila izvesnu nadmenost, kao onda kad sam je video u holu hotela u Saporou. (Murakami 2013: 248)

2 ぼくはその妄想をどうしてもストップさせることができない。(Murakami 2001: 100)

Boku-wa sono mousou-wo doushitemo sutoppu saseru koto-ga dekinai.

Nikako nisam mogao da obuzdam tu fantaziju. (Murakami 2004: 71)

U osnovi kauzativnih glagola navedenih rečenica su glagoli *tadayou* (širiti se) i *sutoppu suru* (zaustaviti se). Oni svojim značenjem ne upućuju na imenicu u ulozi objekatske dopune kojom se iskazuje značenje čovekove unutrašnje strane, ovde *gouman* (nadmenost) i *mousou* (fantaziju). U slučaju ovakvih glagola prevodni ekvivalent je rečenica s prelaznim glagolom i iskazanom imenicom u ulozi dopune.

3.4. Kauzativ posesije kada je posesum otuđiva svojina

Imenica otuđive svojine na mestu direktnog objekta rečenice kauzativa posesije predstavlja predmet kojim lice u ulozi subjekta-posesora vrši radnju, ili je u službi opisa stanja ili izgleda posesora, i to putem opisa dela koji mu pripada. U srpskom jeziku oba značenja mogu se izraziti instrumentalom, i to instrumentalom oruđa u značenju sredstva pomoću kojeg se vrši radnja, i kvalitativnim instrumentalom s predlogom *sa* koji kao pojam pratilac u zajednici sa imenicom posesora predstavlja vrstu atributa (Stevanović 1974: 456).

1 彼女は双眼鏡を上下左右に移動させてみる。(Murakami 2001: 226)

Kanojo-wa sougankyou-wo jougesayuuni idou sasete miru.

Pomerala je dvogled levo-desno, gore-dole. (Murakami 2004: 154)

2　利仁が急に、鞭を鳴らせて、その方へ馬を飛ばし始めたからである。(*Imogayu*)

Toshihito-wa kyuuni, muchi-wo narasete, sono hou e uma-wo tobashihajimeta karadearu.

Istovremeno i Tošihito zafijuka korbačem i svoga konja nagna u kas za njom. (Akutagava 2004: 44)

Kao što pokazuju gornji primeri, rečenice kauzativa posesije u kojima posesor vrši radnju nad predmetom ili pomoću predmeta koji mu pripada prevode se rečenicom sa prelaznim glagolom i predmetom u ulozi direktnog objekta ili rečenicom sa neprelaznim glagolom i predmetom u značenju sredstva pomoću kog se vrši radnja, iskazanog instrumentalom oruđa. U obe rečenice kauzativni glagol je u ulozi predikata rečenice.

U sledećoj rečenici kauzativni glagol je u ulozi predikata odnosne rečenice koja atributivno određuje imenicu u ulozi posesora:

1　サングラスをかけて、回転拳銃を光らせた二人組の警察が駐車場を横切っていった。(Murakami 1988b: 84)

Sangurasu-wo kakete, kaitenkenjuu-wo hikaraseta futarigumi no keisatsu-ga chuushajou-wo yokogitte itta.

Dvojica policajaca u naočarima za sunce i sa sjajnim revolverima prešla su preko parkinga. (Murakami 2013: 259)

Posesum je imenica *ken'juu* (revolver) u značenju vlasništva. Kauzirana radnja je izražena neprelaznim glagolom *hikaru* (sijati). Odnosna rečenica sa kauzativnim glagolom na mestu predikata jeste atributiv imenice posesora, *futarigumino keisatsu* (dvojica policajaca). Imenica posesuma prevedena je kvalitativnim instrumentalom s predlogom *sa* kao pojam pratilac u zajednici sa imenicom posesora, i predstavlja vrstu pridevske odredbe glavnog pojma (*dvojica policajaca sa sjajnim revolverima*). Ovde se posesor-celina karakteriše svojim otuđivim delom. Uz imenicu kojom se karakteriše po pravilu stoji pridev. U datoj rečenici kauzativni glagol *hikaraseru* upotrebljen je u obliku perfektiva (*hikaraseta*), što ukazuje na njegovo atributivno značenje. Preveden je atributivno, pridevom *sjajan* uz imenicu posesuma.

I u sledećoj rečenici glagol *hikaraseru* je upotrebljen da preko dela opiše posesora:

1　真っ黒に日焼けしたライフ･ガードが身張り台の上で金のペンダントをクールに光らせていた。(Murakami 1988b: 51)

Makkuroni hiyake shita raifugaado-ga miharidai no ue-de kin no pendanto-wo kuuruni hikarasete ita.

... a preplanuli spasilac sedeo je na svojoj stolici, dok mu se zlatni lanac ležerno presijavao. (Murakami 2013: 240)

Za razliku od prethodne rečenice, glagol koji izražava stanje posesora preko opisa njegovog dela upotrebljen je u funkciji predikata glavne rečenice. Stoga se u prevodu menja perspektiva i o situaciji se saopštava rečenicom s neprelaznim glagolom i imenicom vlasništva na mestu subjekta, dok je imenica posesora iskazana oblikom dativa posesije.

Sledeći primeri pokazuju upotrebu kauzativnog glagola u subordiniranoj klauzi:

1　太刀を鴎尻に佩き反らせながら、御縁の下に厳しくつくばつてゐた事でございます。(*Jigokuhen*)

Tachi-wo kamomejirini hakisorasenagara, goen no shita-ni ikameshiku tsukubatte ita kotodegozaimasu.

Čučao je ispred trema, onako zastrašujuće, u ratničkom oklopu i sa mačem čiji mu je vrh štrčao visoko iza leđa... (Akutagava 2011: 36)

2　その女は、太陽を正面から受けて、膝までの白いスカートを軽く揺らせながら足早に石段を下りてきた。(Murakami 2001: 134)

Sono onna-wa, taiyou-wo shoumenkara ukete, hizamadeno shiroi sukaato-wo karuku yurasenagara ashibayani ishidan-wo orite kita.

Okrenuta suncu, ..., ona je silazila u suknji koja se lagano njihala... (Murakami 2004: 94)

(... lagano mašući suknjom koja joj je dosezala do kolena)

U obe rečenice kauzativni glagol je u obliku -*nagara* i izražava naporedno vršenje dve radnje ili način vršenja radnje glavne klauze. Subjekat obe klauze je isti, imenica u značenju posesora. Osim što opisuje posesora preko njegovog posesuma, ovde kauzativni glagol i priloški određuje radnju glagola glavne klauze. Ovakva njegova funkcija ostvarena je i u prevodu na srpski. U primeru 1, imenica vlasništva prevedena je oblikom kvalitativnog instrumentala s predlogom *sa*. U srpskom jeziku, kvalitativni instrumental može biti ujedno i atribut i atributsko-priloška odredba, istovremeno se vezujući za imenicu i za glagol glavne rečenice (Stevanović 1974: 457), ukazujući time na okolnosti pod kojim se vrši radnja glavnog glagola (*čučao je on sa mačem*). Značenje kauzativnog glagola u prevodu je izraženo neprelaznim glagolom u osnovi, kao nosiocem odnosne rečenice koja određuje imenicu-vlasništvo: *sa mačem čiji mu je vrh štrčao visoko iza leđa*. U primeru 2, imenica vlasništva je prevedena imeničkom sintagmom u lokativu s predlogom *u*, koji u srpskom takođe može da ima atributivnu i atributsko-prilošku funkciju (Stevanović 1974: 500): *ona je silazila u suknji do kolena koja se lagano njihala*. U datoj prevodnoj varijanti, kauzativna klauza je odvojena od posesora i služi da opiše stanje posesuma u odnosnoj rečenici. Druga prevodna varijanta, međutim, pokazuje rešenje sintaksički slično japanskoj kauzativnoj rečenici: „ona je silazila lagano mašući suknjom koja joj je dosezala do kolena“. Kauzativna klauza, koja opisuje način vršenja glavne radnje, može se realizovati glagolskim prilogom. U srpskom jeziku, ove rečenice se najčešće realizuju aktivom, iz perspektive posesuma, dok se posesor iskazuje imenicom u obliku dativa u značenju vlasnika i doživljavača.

4. Zaključak

Rečenica kauzativa posesije sa imenicom za živo na mestu subjekta-posesora, u prevodu se najčešće realizuje na dva načina kada je u ulozi objekta-posesuma njegov deo. Prvo, promenom perspektive u odnosu na japansku rečenicu, i to rečenicom s neprelaznim glagolom i imenicom u značenju dela na mestu subjekta, dok je imenica posesora u obliku dativa posesije (pojava razdvajanja posesora i posesuma). I drugo, rečenicom s prelaznim glagolom gde je na mestu subjekta posesor, dok se imenica koja označava deo prevodi oblikom instrumentala jer je deo (tela) svojevrsno oruđe kojim živo biće vrši radnju. U srpskom jeziku značajno je obeležje voljnosti. Ukoliko rečenica nosi značenje da se radnja nad delom tela odvija bez voljnog učešća posesora, prevodi se na prvi način. I obrnuto, ukoliko čovek vrši radnju voljno, tipična je realizacija s prelaznim glagolom. U prevodu s neprelaznim glagolom lice je nosilac svojstva ili stanja dok je u prevodu s prelaznim glagolom ono aktivni vršilac radnje.

U slučaju kada je u ulozi objekta kauzativnog glagola sama imenica „telo“, rečenica se najčešće prevodi iz perspektive posesora u ulozi nosioca radnje izražene neprelaznim glagolom. Moguć je i prevod rečenicom s neprelaznim glagolom iskazanom iz perspektive „tela“ dok se posesor iskazuje nekim od oblika za iskazivanje odnosa posesije.

Kod rečenica kauzativa posesije koje je na mestu objekta imaju imenicu sa značenjem nosioca čovekovih mentalnih aktivnosti ili stanja, kao što su imenice „misao“, „osećaj“, „svest“, kauzativni glagol može se prevoditi neprelaznim, prelaznim i povratnim glagolom. Kada je posesum imenica sa značenjem „misli“ a glagol izražava njihovu

aktivnost, rečenica se može prevesti neprelaznim glagolom sa imenicom „misli“ u ulozi subjekta i posesorom u ulozi dativa posesije kao doživljavača. Češći prevodni ekvivalent jesu rečenice koje na mestu subjekta imaju posesora, bilo da se prevode prelaznim glagolom sa imenicom „misli“ u ulozi direktnog objekta bilo da se prevode povratnim glagolom. Prevod povratnim glagolom moguć je kada se posesor izjednači sa imenicom u ulozi dopune, kao što je slučaj sa zamenicom *jibun* (sâm; sebe), odnosno kada glagol mentalne aktivnosti za dopunu ima imenicu iz istog semantičkog polja koja nosi opšte značenje, kao što je slučaj sa imenicama *chuui* (pažnja), *ishiki* (svest) i *shinkei* (nervi; opažanje).

Najkompleksnije od svih navedenih tipova su rečenice sa imenicom otuđive svojine u ulozi posesuma. Kauzativni glagol se tu može upotrebiti u ulozi predikata glavne rečenice, zatim predikata subordinirane rečenice da priloški odredi radnju glavne rečenice, ili u okviru odnosne rečenice da atributivno odredi imenicu posesora. Imenica otuđive svojine predstavlja sredstvo kojim posesor vrši radnju ili je u službi opisa stanja ili izgleda posesora, i to putem opisa dela koji mu pripada. Ona se u srpskom najčešće realizuje oblikom instrumentala, i to instrumentala oruđa u značenju sredstva, i kvalitativnog instrumentala s predlogom *sa* u atributivnoj ili atribuivno-priloškoj funkciji. U istoj funkciji u prevodu se javlja i imenička sintagma u lokativu s predlogom *u*. Rečenice kauzativa posesije u kojima posesor vrši radnju nad predmetom ili pomoću predmeta koji mu pripada prevode se iz perspektive posesora rečenicom sa prelaznim glagolom i predmetom u ulozi direktnog objekta ili rečenicom sa neprelaznim glagolom i predmetom u značenju sredstva. Kada je kauzativni glagol koji izražava stanje posesora preko opisa njegovog dela u funkciji predikata glavne rečenice, u prevodu se menja perspektiva i o situaciji se saopštava rečenicom s neprelaznim glagolom i imenicom vlasništva na mestu subjekta, dok je imenica posesora iskazana oblikom dativa posesije u značenju vlasnika i doživljavača.

Literatura i izvori

Hayatsu, E. (1991). Shoyuusha shugo no shieki ni tsuite (O kauzativu vlasnika). *Nihongo gakka nenpou* 13. Tokyo: Toukyogaikokugo daigaku, 1–26.

Hayatsu, E. (2004). Shieki hyougen (Kauzativna rečenica). *Asakuranihongo kouza 6: Bumpou* II, Ed.Keisuke Onoe, Asakurashoten, 128–150.

Ivić, M. (1983). Lingvističke konsekvence različitog pristupa odnosu ’deo-celina’. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 215–225.

Shibatani, M. (1973). Semantics of Japanese Causativation. *Foundations of Language 9*, 327–373.

Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik*: *(gramatički sistemi i književnojezička norma), II Sintaksa*. Beograd: Naučno delo.

Stojanović, S. (1996). *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Korpus

Akutagava, R. (2004). *Beli.* Sombor: Publikum.

Akutagava, R. (2008). *Biseijeva vernost.* Sombor: Publikum.

Akutagava, R. (2011). *Pakao i druge priče*. Beograd: Tanesi.

Murakami, H. (1988a). *Dansu Dansu Dansu* I. Tokio: Koudansha, 2001 (1. izd. 1988).
Murakami, H. (1988b). *Dansu Dansu Dansu* II. Tokio: Koudansha, 2001 (1. izd. 1988).
Murakami, H. (2001). *Supuutonikuno koibito*. Tokio: Koudansha.
Murakami, H. (2004). *Sputnik ljubav*. Beograd: Geopoetika.
Murakami, H. (2013). *Igraj igraj igraj* (3. izd.). Beograd: Geopoetika.
URL izvori na japanskom jeziku
Imogayu. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/55_14824.html [28.09.2014. Datum poslednjeg pristupa]
Inu to fue. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/56_15161.html [28.09.2017. Datum poslednjeg pristupa]
Jigokuhen. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/60_15129.html [28.09.2014. Datum poslednjeg pristupa]
Mikan. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/98_15272.html [28.09.2017. Datum poslednjeg pristupa]
Tabako to akuma. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/000879/files/163_15142.html [28.09.2017. Datum poslednjeg pristupa]
Yabu no naka. Akutagawa, R. [Online]. http://www.aozora.gr.jp/cards/ 000879/files/179_15255.html [28.09.2017. Datum poslednjeg pristupa]

Divna D. Glumac

JAPANESE POSSESSIVE CAUSATIVE SENTENCES WITH ANIMATE SUBJECT AND THEIR REALIZATION IN SERBIAN

Summary: This paper discusses the meanings of Japanese causative sentences with animate subject, their interpretation and the means of their realization in Serbian. The basic meaning of causative is that someone or something causes an act of another person or thing. In Japanese, the meaning of causative is clearly established in the morphological structure. Causative in Japanese expresses interpersonal, intrapersonal and extrapersonal situations. This paper puts a special emphasis on a particular type of causative which expresses a possessive relationship between the main arguments. The subject-possessor is an animate noun, while the object-possessum represents a possession in a broader sense. Such sentences can express the state of the possessor as well. Through the analysis of the translation, I tried to find those syntactic units in Serbian language, which, though different in form, express the same semantic content. The aim of this research is to discover systematic relationships that allow the establishment of equivalence in translation of Japanese causative sentences in Serbian. The corpus consists of modern literary works in Japanese written from the early 20th century to the present day and of their translations into Serbian.

Key words: causative sentence, possessor, possession, animate, inanimate, whole–part, body part, means, verbs of volition, state.

УДК 811.521'367
doi https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.2

Јована Марчета
Филозофски факултет, Нови Сад

ДОПРИНОС САВРЕМЕНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ НА ПРИМЕРУ *КОНЦЕПТУАЛНОГ ФРАЗЕОЛОШКОГ РЕЧНИКА СРПСКОГ, ФРАНЦУСКОГ И ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА*[1]

Сажетак: У раду се даје преглед досадашњег рада на електронском фразеолошком речнику српског, француског и италијанског језика заснованом на ономасиолошким принципима са циљем да укажемо на потребе и предности израде овакве врсте речника.

Кључне речи: фраземи, концептуални електронски речник, српски језик, француски језик, италијански језик

1. Увод

Будући да фраземи представљају језичке јединице којима се изражавају различити културни садржаји, односно дух, традиција и историја једног народа, њихово контрастирање и преношење из једног језика у други представљају најсложенија питања контрастивне лингвистике.

Данашњи начин живота подразумева бројне међународне контакте, те се јавља потреба за познавањем више језика и култура. Сходно томе, утврђивање лексичких и семантичких фразеолошких еквивалената од користи је како за транслатологију, тако и за наставу страних језика, а израда вишејезичних фразеолошких речника од великог је значаја за промовисање српског језика и културе у европском и ширем контексту.

Неке од основних одлика савремених речника јесу јасне и лако разумљиве дефиниције, бројни примери, уврштавање прагматичких информација, исцрпније информације, као и већа графичка прегледност (Herbst and Klotz 2003: 242-247). Сходно томе, у савременим изучавањима лексикографске обраде фразема, влада мишљење да будућност обраде лежи у рачунарској лексикографији, која омогућава стварање концептуално специфичних фразеолошких вишејезичних ономасиолошких речника у облику базе података (Hrnjak 2001: 199). Електронска лексикографија подразумева израду, употребу и примену уређених збирки електронских података

1 Рад је реализован у оквиру пројекта *Концептуални фразеолошки речник српског, француског и италијанског језика* из акције „Право на прву шансу“, који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност Аутономне Покрајине Војводине.

који дају информације о значењу, структури, употреби лексема и вишелексемних спојева у једном или више језика, а похрањених на рачунару, односно интернету (Granger 2012: 2).

Циљ овог рада јесте да укажемо на потребе и предности израде електронског фразеолошког речника заснованог на ономасиолошким принципима, као и да дамо преглед досадашњег рада на *Концептуалном фразеолошком речнику српског, француског и италијанског језика*.

2. Концептуална обрада фразема

Фраземи су веома погодни за стварање концепата, јер могу тематски да се групишу, односно сврстају у одређена концептуална поља, дајући на тај начин прилику за анализу семантичких талога на основу којих је формирано фразеолошко значење (Fink-Arsovski 2002: 37).

Речи нису насумично нагомилане у нашем уму. Ментални лексикон веома је добро организован и због тога брзо проналазимо праве речи матерњег језика (Драгићевић 2010: 45). С обзиром на чињеницу да наш ум складишти информације организујући их на основу одређеног реда, концептуална систематизација доприноси бољем памћењу и разумевању фразема страног језика, те је веома важна, како за лексикографију, тако и за наставу страних језика.

Премда су ономасиолошки речници најчешће једнојезични, анализирајући могућности израде фразеолошког тезауруса, истакнути лингвиста Добровољски (Dobrovol'skij 1994: 269) запажа да организација лексикографске грађе по принципу *од концепта до знака* не мора да има примену искључиво у једнојезичној, него и у двојезичној и вишејезичној лексикографији.

Добровољски (Dobrovol'skij 1995: 90-106) предлаже *технику гроздова* по којој свако концептуално поље обухвата скуп дескриптора који заједно чине *таксон*. Дескриптори представљају односе сличности и прецизније описују фраземе, а до њих се може доћи анализом речничких дефиниција, као и методом семантичке декомпозиције фразема. Међутим, треба водити рачуна о томе да придруживање дескриптора фраземима често зависи од контекста. Добровољски (Dobrovol'skij 1994: 265) је против вештачких ограничавања као што су „један фразем – један дескриптор" или „један фразем – један семантички примитив". Он сматра да је важна одлика фразема *концептуални синкретизам*, јер поједини фраземи могу да имају више значења у зависности од контекста. Дакле, будући да један фразем може да се посматра из различитих углова, понекад је неопходно да му се придружи више дескриптора.

Фраземима у оквиру једног концептуалног поља често се не придружују сви дескриптори који чине део једног таксона. Штавише, фраземи унутар једног таксона не морају да деле ниједан дескриптор, али су ти фраземи међусобно повезани преко једног релевантног обележја и по одређеном семантичком критеријуму могу да се обједине у значењску целину (Fink-Arsovski 2002: 37).

Премда концептуално организована фразеологија олакшава превођење и активну производњу текста, у свету постоји само неколицина речника насталих на ономасиолошким принципима. У Шпанији је, на пример, покренут пројекат

Autofras чији задатак је израда рачунарске базе података у којој је фразеолошки материјал десетак језика тематски организован (Hrnjak 2001: 189-190).

Због лакше употребе и сналажења у датом онтолошком систему, потребно је да ономасиолошки речници садрже и алфабетски регистар уврштених фразема, који корисницима речника омогућава њихово проналажење унутар значењских целина.

3. Преглед актуелног рада на *Концептуалном фразеолошком речнику српског, француског и италијанског језика*

Концептуални фразеолошки речник српског, француског и италијанског језика представља први фразеолошки речник српског, француског и италијанског језика који подразумева сасвим другачију организацију фразеолошке грађе у односу на класичне (семасиолошке) речнике.

Грађу речника чине фраземи стандардног српског, француског и италијанског језика.[2] У корпус смо уврстили и фраземе који припадају разговорном језику.[3] Почетну грађу речника чине фраземи чије компоненте означавају називе хране (поједине врсте јела, месне прерађевине, посластице, различите прехрамбене производе и намирнице), са циљем да се створи основа за један већи и обухватнији тројезични концептуални фразеолошки речник у који ће се укључити и фраземи из других терминолошких области. Израда овог речника представља полазиште које ће на дугорочном плану омогућити да различити теоријски радови из области контрастивне фразеологије пронађу своју практичну примену.

По угледу на лексикографски поступак Добровољског, одабране фраземе три језика груписали смо тематски у зависности од концепта који изражавају. Фраземима смо придружили одговарајуће дескрипторе који их прецизније описују и представљају односе сличности међу њима. Сврставање фразема у концептуална поља омогућава нам да установимо на које концепте се односи највећи број фразема, односно да утврдимо да ли постоји универзална фразеолошка тенденција у три посматрана језика.

Будући да савремен начин рада и пословања захтева употребу модерних средстава, која омогућавају бржу претрагу језичког корпуса, израда електронског фразеолошког речника српског, француског и италијанског језика подразумева модернизацију лингвистичких истраживања у области фразеологије.

Дакле, резултати концептуалног начина организације лексикографске грађе три језика и употреба рачунарских средстава доприносе лакшем и

---

2 Под фраземом подразумевамо устаљене језичке јединице стабилне структуре које се састоје од најмање две речи и имају јединствено и стабилно значење које се не може извести из значења сваке речи понаособ (Мршевић-Радовић 2008: V–VI; Драгићевић 2010: 24-26). Међу фраземе смо уврстили безглаголске и глаголске фразне лексеме које врше функцију реченичног конституента и не представљају самосталан текст, него им је потребна синтаксичка и семантичка подршка окружења (Matešić 1982: VI; Prćić 1997: 114-131).

3 Иако у корпус нисмо укључили застареле и дијалекталне, односно регионалне фраземе, уколико смо приликом одређивања формалних еквивалената уочили њихово постојање скренули смо пажњу на то како бисмо указали на концептуалну блискост језика упркос застарелој, односно дијалекталној или регионалној употреби фразема.

бржем проналажењу, односно исказивању жељеног концепта и има примену у транслатологији и активној производњи текста, а још једна од предности овог речника јесте и могућност сталног богаћења и измена.

Досадашњим радом на речнику корисницима је омогућено да претражују фразеолошку грађу преко именичких компонената које уносе у опцију за претраживање, након чега програм даје преглед свих фразема који садрже унету компоненту:

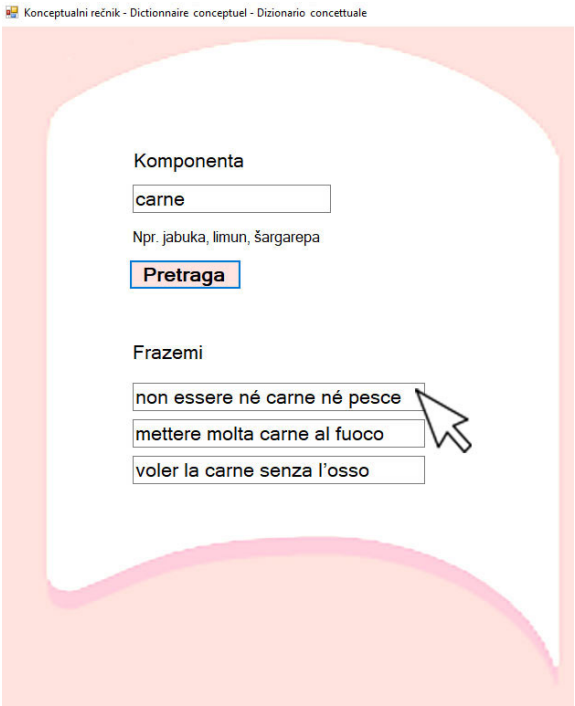

Слика 1 – *Претрага фразема преко компоненте*

Одабиром траженог фразема корисници првобитно добијају информацију у ком концептуалном пољу, односно концептуалним пољима се фразем налази, након чега, одабиром концептуалног поља, добијају увид у детаљније информације о значењским целинама којима фразем припада:

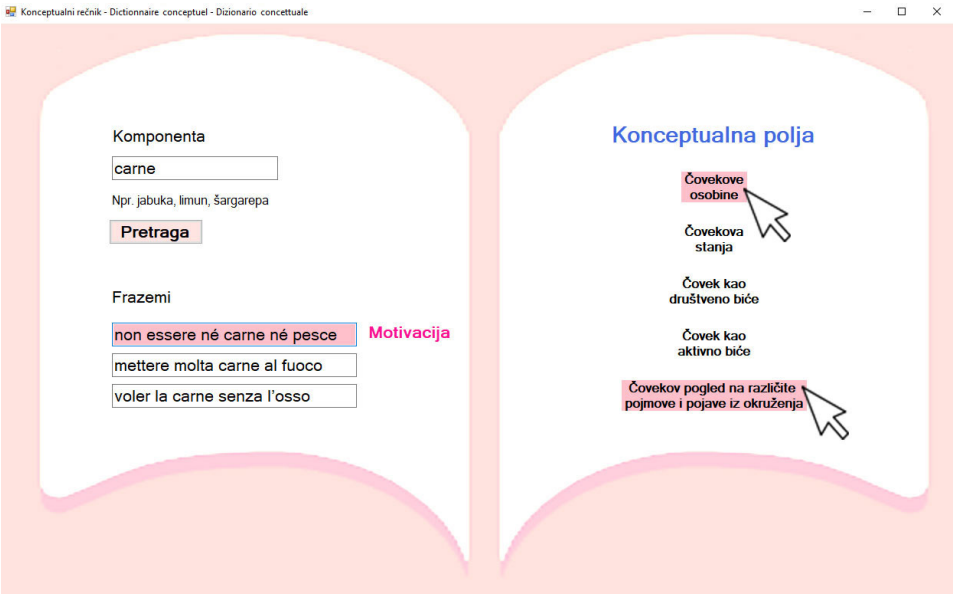

Слика 2 – *Информација о концептуалном пољу/концептуалним пољима у којима се фразем налази*

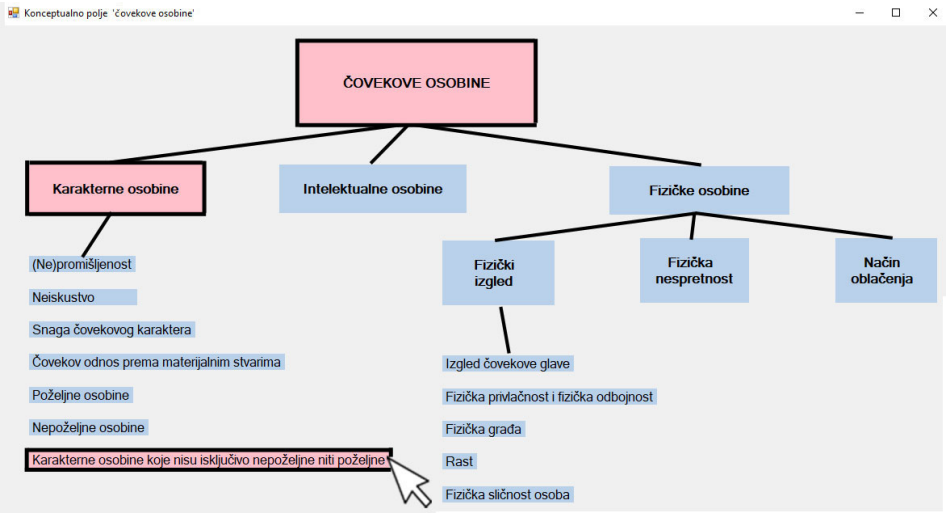

Слика 3 – *Детаљније информације о значењским целинама којима фразем припада*

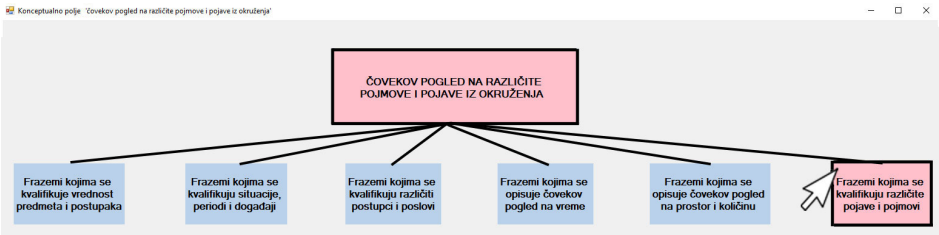

Слика 4 – *Детаљније информације о значењским целинама којима фразем припада*

На овај начин корисници речника одмах добијају прегледну информацију о употребној вредности фразема, што је посебно важно због фразема који могу да буду сврстани у више концептуалних поља, односно значењских подгрупа.

Након тога, одабиром значењске целине којој фразем припада, на екрану се појављује прозор у којем корисници добијају основне информације о фразему – дескриптор, семантичка и лексичка еквиваленција у друга два језика и напомене о нијансираним значењима фразема:

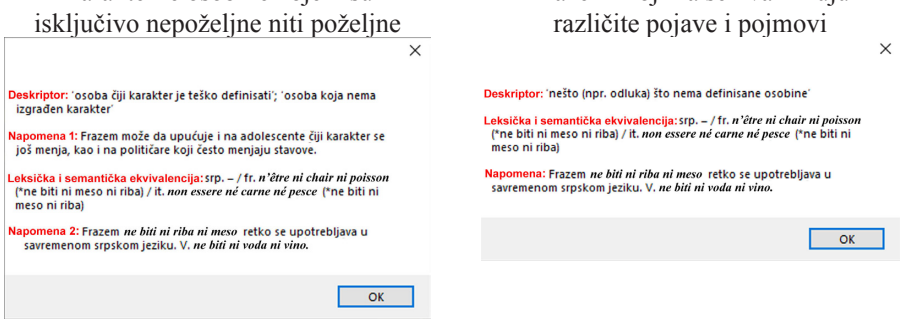

Слика 5 – *Прозори са информацијама о дескриптору, семантичкој и лексичкој еквиваленцији и напоменама*

Дескриптори прецизније описују фразем, док напомене уз поједине фраземе дају корисницима додатне информације о специфичним значењима, која су важна због превода. Сходно томе, *Концептуални фразеолошки речник* корисницима пружа увид у прецизније прагматичке информације и детаљније информације о лексичкој и семантичкој еквиваленцији у односу на класичне речнике.

Још једна од предности овакве врсте речника јесте чињеница да он првобитно даје информације о лексичкој и семантичкој еквиваленцији из исте тематске групе лексема, односно из семантичког поља хране, што корисницима омогућава да пронађу, односно употребе најприближнији еквивалент. Проширивањем почетне грађе на фраземе из других терминолошких области, планирано је и додавање информација о семантичким еквиваленатим из других тематских група.

Премда је претрага фразема у оквиру концептуалних поља тренутно ограничена на приступ преко именичких компонената, планирана је и могућност

претраге фразема преко концептуалних поља и дескриптора, што ће корисницима омогућити да лакше пронађу и искажу жељени концепт и пружити им увид у групу фразема који су сврстани под истим дескриптором.

Поред тога, уз фраземе који имају непрозирну мотивацију наводи се информација о етимологији, односно позадинској слици фразема, због чега речник има и енциклопедијске карактеристике:

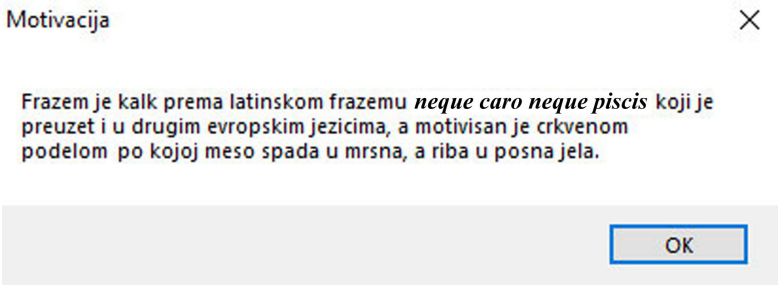

Слика 6 – *Прозор са информацијама о мотивацији фразема*

4.Закључак

Концептуални фразеолошки речник српског, француског и италијанског језика представља први електронски речник српског, француског и италијанског језика који подразумева другачију организацију фразеолошке грађе у односу на класичне (семасиолошке) речнике. Фразеолошка грађа три језика сврстана је у концептуална поља, а сваком фразему је придружен одговарајући дескриптор, односно дескриптори који га прецизније описују.

С обзиром на структурне и семантичке специфичности фразеологије и концептуални синкретизам фразема, овакав начин груписања грађе и бржа претрага језичког корпуса помажу корисницима да добију прегледније информације о употребној вредности и вишезначности фразема, што је посебно корисно код превођења.

Дакле, основне карактеристике овог речника чине детаљније прагматичке информације уз већу графичку прегледност. Израда овог речника од великог је значаја како за модернизацију српске лексикографије и начина обраде фразема, тако и за промовисање српског језика и културе на европском и глобалном плану, а још једна од предности јесте и могућност сталног богаћења и измена.

Литература

Dobrovol'skij, D. (1994). Idioms in a semantic network. Towards a new dictionary-type, *Euralex 1994 Proceedings*, 263-270.

Dobrovol'skij, D. (1995). *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Fink-Arsovski, Ž. (2002). *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Granger, S. (2012). Introduction: Electronic lexicography – from challenge to oportunity. In: *Electronic Lexicography* (S. Granger, M. Paquot (eds.)), Oxford: Oxford University Press, 1-14.

Herbst, T. and M. Klotz (2009). Syntagmic and Phraseological Dictionaries. In: *The Oxford History of English Lexicology* (Cowie, A. P. (ed.)), Oxford: Clarendon Press, 219-245.

Hrnjak, A. (2001). O mogućnostima konceptualne i/ili tematske organizacije i obrade frazeologije. *Filologija*, 36/37: 189-200.

Matešić, J. (1982). *Frazeološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Мршевић-Радовић, Д. (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Jovana Marčeta

CONTRIBUTION TO CONTEMPORARY LEXICOGRAPHY EXEMPLIFIED BY *CONCEPTUAL PHRASEOLOGICAL DICTIONARY OF SERBIAN, FRENCH AND ITALIAN*

Summary: This paper presents an overview of the current work on the electronic phraseological dictionary of Serbian, French and Italian based on onomasiological principles. The main objective of this article is to indicate the necessity and advantages of making this kind of dictionary. *The Conceptual Phraseological Dictionary of Serbian, French and Italian* is the first electronic dictionary of these three languages which implies a different organisation of phraseological material compared to classical (semasiological) dictionaries. Idioms of the three languages are classified into conceptual fields. Descriptors (or a cluster of descriptors) that describe the idioms more precisely are attached to each of the idioms under consideration. Given the structural and semantic specificity of idioms and their conceptual syncretism, this manner of grouping the phraseological material help users to obtain more precise pragmatic information. Therefore, the development of this dictionary is of great importance for the modernisation of Serbian lexicography.

Key words: idioms, conceptual electronic dictionary, Serbian language, French, Italian language

УДК 811.161.2(497.113)'35
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.3

Михајло Фејса
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Одсек за русинистику

ОСАВРЕМЕЊАВАЊЕ РУСИНСКОГ ПРАВОПИСА[1]

Сажетак: Први *Правопис русинскої језика* објавио је Никола Кочиш 1971. године. *Правопис* је остварио свој главни циљ и утврдио основна правописна правила. У времену које је прошло до изражаја је дошао одређени број проблема, као што су нпр. давање предности фонолошком или морфолошком принципу, неосновано дијалектизовање русинског језика, третман позајмљеница, прихватање или неприхватање дублета и други. Године 2017. Одсек за русинистику Филозофског факултета на Новосадском универзитету направио је значајан корак према новом русинском правопису и објавио *Правописни речник русинскої језика* у коме се тежи дати решења или смернице за постојеће правописне недоумице и неусаглашености.

Кључне речи: русински језик, правописни речник, стандардизација, дублети, позајмљенице.

1. Увод

Након Првог светског рата, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније, у Краљевини Југославији), Русинима је дозвољено да формирају националне, културне институције на основу тога што су били признати као национална мањина словенског порекла са правима на нивоу тадашњег схватања. За Русине је то био догађај од највећег значаја који је трасирао пут њиховог националног и културног развоја (Хорњак 2006: 32). Први корак којим су они манифестовали своју тежњу према независном националном и културном животу било је оснивање Русинског народног просветног друштва, названог Просвета. На оснивачкој седници, 2. јула 1919. године у Новом Саду, русинска национална заједница решила је да издигне свој народни језик (не руски или украјински) на ниво књижевног језика. Ова одлука била је базирана на чињеници да су књиге религиозног и књижевног карактера већ биле објављиване на том језику (Medješi 1993: 146).

Прва русинска културна организација је објавила неколико књига од великог значаја. Најутицајнија књига тог времена била је прва русинска граматика

1 Рад је настао као резултат пројеката 187002 и 187017, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Граматика бачко-русинскої говора (1923) Хавријила Костељника. Она је увела и утврдила основне лексичке, фонетичке, морфолошке и синтаксичке норме. Од тог тренутка русински језик добија потпуну целину диференцијалних карактеристика књижевног језика (Дуличенко 2009: 228).

Никола Кочиш је својим изузетним талентом тежио да кодификује све што је остало недоречено и, заједно са нормама које су створене захваљујући Костељнику, прво да формира нормативни систем за школске потребе, а касније да га прошири и на друге сфере у којима се књижевни језик користи. Тако су од 1965. до 1968. године објављене три његове граматике под једним називом *Матерњи језик*, у којима није био само школски материјал, него су решавана и важна нормативна питања. Резултат његовог нормативног стваралаштва није представљао последњу реч стандардизације, али је главно урађено – створен је нормативни систем. Његова *Граматика русинскої језика* објављена је постхумно 1974. године (Сеґеди 2007: 250). Та *Граматика,* иако недовршена, веома је значајна за развој савременог русинског књижевног језика. Посебно је значајно што је Кочиш објавио први *Правопис русинскої језика* (1971) и први речник *Приручни терминолошки речник српскохрватско-русинско-украјински* (1972). Сам аутор је био свестан недостатака овог речника на што указују и његове речи из Увода "може се очекивати да ће у блиској будућности бити неопходно направити корекције неких термина и/или њихових облика" (Кочиш 1972: 7).

Јулијан Рамач је објавио око 15 књига а међу њима најзначајније су: *Русинска лексика* (1983), *Фразеолошки речник: српскохрватско-русински* (1987), *Практична стилистика* (1996) и свеобухватна *Граматика русинскої језика* (2002). Професор Рамач је, као главни уредник, заједно са уредницима Хеленом Међеши и Михајлом Фејсом привео крају дугогодишњи рад на двотомном *Српско-русинском речнику* (Рамач et al. 1995; 1997). Речник има око 70.000 одредница. Године 2010. објављено је и капитално лексикографско дело *Русинско-српски речник*, коме је главни уредник такође Јулијан Рамач, а аутори су Хелена Међеши, Оксана Тимко-Ђитко и Михајло Фејса. Речник има око 38.000 одредница (Рамач et al. 2010).

Године 2017. Одсек за русинистику објавио је *Правописни речник русинскої језика* (Фейса 2017).

2. Проблеми правописа русинског језика

Проблеме правописа русинског језика могуће је класификовати у три основне групе: 1. примењивање фонолошког или морфолошког принципа; 2. дијалектизовање русинског језика праћено неизворним решењима; 3. неискристалисан приступ позајмљеницама.

Прва група проблема произилази из међуодноса морфолошког и фонолошког принципа писања речи, тј. од доминантног утицаја етимологије или ортоепије на ортографију. У Уводу *Правописа русинскої језика* Никола Кочиш пише: "Морфолошки принцип кога имамо у основи нашег писања одређује да не записујемо речи онако како их изговарамо, него код писања водимо рачуна о томе како је реч настала" (Кочиш, 1971: 3). Пример који даје је глагол *розсипац*, који се пише са неизмењеним префиксом *роз-* (иако се глагол изговара *росипац*). Као примери да многе речи пишемо и према фонолошком принципу аутору служе речи *ткацки* и *ткацтво* (не

ткачски и *ткачство*, које би биле тако писане да се инсистира на чувању основе и суфикса). Александар Д. Дуличенко констатује следеће: "морфолошки принцип, који остаје главни, допуњава се са другим ортографским принципима. Један од њих је и фонолошки" (Дуличенко 2009: 250). Према томе, фонолошки принцип је допунски, а не примаран, као нпр. у српском језику. Отуд, с једне (морфолошке) стране, не бележимо једначење сугласника по звучности (па пишемо нпр. *бабка* и *кнїжка*, а не према изговору: *бапка* и *кнїшка*) и префиксе задржавамо у њиховом основном облику (нпр. *розсипац* и *предплациц*, тј. не мењамо их према изговору: *росипац* и *прешплациц*), а, с друге (фонолошке) стране, јотовање, палатализацију и аблаут пишемо онако како речи са тим језичким појавама чујемо, без обзира што смо у неким случајевима и свесни њихове етимологије. Дилема да ли применити фонолошки или морфолошки принцип у одређеним случајевима узрокује недоумице у вези са писањем пре свега суфикса, префикса *з-* (у варијантама *з-*, *с-* и *зо-*) и удвојених сугласника (нпр. *беззаконни* или *беззакони*, *счарнєти* или *щарнєти*, *оддвоїц* или *одвоїц*). Непрецизирана јурисдикција фонолошког, односно морфолошког принципа узрокује недоумице и код писања следећих речи: *гласнїк* или *глашнїк*, *пекелни* или *пекельни, худобенки* или *худобеньки*, *нашлїдни* или *наслїдни*, *стороче* или *сторочє*.

Друга група проблема произашла је из вештачког уоквиравања русинског језика. Тако нпр. код Николе Кочиша налазимо велики број правописних (и лексичких) решења које говорници русинског језика нису прихватили. Тежећи да русински језик представи као дијалекат украјинског језика, Кочиш се угледао на књижевни украјински језик и спорне случајеве у суштини решавао по угледу на језички ентитет који је настао у другим социолингвистичким условима. Априорно изабрани модел за стандардизовање је дао и следећа "решења": поред *помилованя* и *милосци* у *Приручном терминолошком речнику српскохрватско-русинско-украјинском* налази се и непознато *пощада*; поред *агента* и *штиюна* фантомски се појављује и *розвиднїк*; поред *пахулька* као синоними дати су и *пахолька* и *шнїжинка*; поред *оцена* и *оцинка*; поред *привидзеня* и *примара*; само *травма* (не и *траума*); преферирана је *клоун* (који нико од говорника русинског језика не користи) у односу на *кловн*; *обережно* изгледа значајније (иако је непознато русинском говорнику) од *осторожно*, с обзиром на то да се у одредници налази на првом месту итд. На тај начин Кочиш је тежио да русински језик "обогати" лексиком која је базирана на говору средњег Наддњепровља и околних области (који је у основи украјинског књижевног језика), а не на русинским говорима Карпатског ареала из којих русински језик природно истиче. Кочишев априорни приступ је у суштини разумљив јер у шездесетим и седамдесетим годинама прошлог века, када је он стварао, Русина и русинског језика у Карпатском ареалу није било, што представља "резултат кратковиде језичке праксе и преког и административног начина којим је уведен украјински језик – све спроведено у току највеће стаљинистичке репресије" (Magocsi 1996: 33). Политика Коминтерне је довела до административног брисања карпатских Русина и могућности изучавања русинског језика у периоду од четири деценије у самој постојбини (данас већином у Словачкој, Мађарској, Украјини и Пољској). Тек након Плишане револуције, 1989. године, тј. након распада СССР-а и совјетске језичке праксе, владе Словачке, Пољске, Чешке Републике, Мађарске и Румуније почеле су опет да признају карпатске Русине за националну мањину. Што се тиче Русина Србије и Хрватске њима право на самоизјашњавање и њихов језик није никада оду-

зимано. Године 2004. објављена је 14. монографија у едицији Савремена историја словенских језика, под називом *Русиньскый язык* (Magocsi 2004), која је потврдила четири варијанте русинског језика – прешовску у Словачкој, лемковску у Пољској, закарпатску у Украјини и бачко-сремску у Србији и Хрватској. Генерално гледајући, данас је све јасније да се за трајна нормативна решења у једној варијанти русинског језика морају консултовати и остале русинске варијанте.

Трећа група проблема се тиче лексема које се јављају у два, три или више облика а међу којима углавном не опажамо значајнијих семантичких разлика. Ова група проблема је карактеристична за стране речи. Примере за ову групу проблема налазимо и међу примерима претходне групе (реч је нпр. о писању *клоун* или *кловн*, *травма* или *траума* и др.); ти примери, између осталог, показују да неосновано дијалектизовање језика може довести до непотребног увећања варијантности. Од позајмљеница које изазивају одређене правописне недоумице за ову прилику поменимо и: *англійски/анґлійски*, *ґраніт/ґраніт*, *мозаик/мозаїк*, *космонаут/космонавт*, *штиюн/штион*, *анеґдота/анекдота*, *ґрам/ґрам*, *ґулиґан/хулиґан, каузални/кавзални*, *наивни/наївни*, *піджама/пижама*, *Русия/Росия* и др. Неки од наведених парова формирани су директним контактом русинског и дотичног страног језика, а неки индиректним контактом, при чему често опажамо и утицај посредујућег језика. С обзиром на то да дублети или триплети најчешће не уносе разлике у значењу, можемо рећи да су они редундантни.

3. Унапређење правописних правила

Нама, међутим, у *Правописном речнику русинскої језика* није била намера да по сваку цену неколико облика једне лексеме унификујемо у један облик него да постојећи број сведемо на правописно оправдан, што у суштини значи на барем два облика. Тако смо, на пример, урадили и у случају четири облика *шлїдуюци, шлїдующи, слїдуюци* и *слїдующи*, када смо се определили само за два (за облик *слїдующи*, који је везан за духовну сферу и који је базиран на црквенословенском језику, и за облик *шлїдуюци*, који је базиран на сегментима савременог русинског језика, конкретно на именици *шлїд* и наставку *-ци*). Такође, сматрали смо, нема потребе и за *Италиянка*, и за *Талиянка*, и за *Италийка* (како је Кочиш предлагао у свом речнику); довољно би било само *Италиянка* пошто је изведена од *Италия*, али смо, ипак, допустили да се скраћени облик *Талиянка* евентуално користи у свакодневном говору.

Дублети су једноставно неизбежни у русинском језику, тј. у његовој лексици, јер је он био под утицајем неколико и словенских и несловеских језика – почев од црквенословенског, мађарског и немачког у прошлости до српског и енглеског данас. Свесни смо, с једне стране, да је готово немогуће избрисати све трагове узроковане позајмљивањем, а, с друге стране, да на свету и нема чистог језика. То је и главни разлог зашто смо релативно толерантни према страним утицајима (поготово данас у време компјутеристике) и зашто нисмо инсистирали да се вишеобличност једне речи своди на једнообличност.

При опредељивању смо узимали у обзир још неколико релевантних фактора, као што су нпр. време доласка позајмљенице, начин њеног уласка у одређено поље употребе, њена учесталост и др.

Адаптација међународних дифтонга /*au*/ и /*eu*/ не би требала бити унификована зато што речи у које су ти дифтонзи укључени нису ушле у русински језик у исто време и нису адаптиране од исте групе корисника, па предлажемо *авто*, *евхаристија*, *Европа* итд. и *траума*, *космонаут*, *реума*, *еурека* итд. У обзир је узета и чињеница да је верска терминологија углавном настајала у прошлим вековима и да је дошла из источне сфере где су наведени дифтонзи адаптирани *ав* и *ев*; код терминологије новијег порекла тежимо да реплика одражава модел па отуд лексеме са *ау* и *еу*.

Нема разлога укључити облик *ковбой* када је, с једне стране, општеприхваћени облик *каубой*, и, с друге стране, тај облик одговара изговору енглеске речи *cowboy* /*kauboi*/.

С друге стране, уколико је нпр. облик *гайзибан* устаљен у русинском језику нема потребе призивати изворну немачку реч *Eisenbahn*, која се изговара /*ajzenban*/.

У току решавања правописних проблема нека правила су се искристалисала и као таква требала би наћи место у новом, или у ревидираном Кочишевом *Правопису русинскої језика*. Нека од њих су:

а) ако код употребе неке именице осећамо присуство људског фактора, или одређену персонификацију, а отуд и могућност одређене радње, склони смо да у случају генитива једнине дамо првенство генитивним облицима на наставак *-у* (нпр. *акту*, *Београду*), односно наставку *-зму* (нпр. *аматеризму*, *билингвизму*) и наставку *-вку* (нпр. *вилївку*, *виплювку*);

б) за именице новијег порекла (када је српски језик изворни или посредујући језик, што се углавном односи на англицизме) у већини случајева додавали смо наставке *-у/-ю* (нпр. *старту*, *шлайсу*) или оба наставка *-у/-ю* и *-е/-є* (нпр. *авиону/-нє*, *рекорду/-дзе*) у случају да су одређене именице досегле виши ниво адаптације у русински језички систем;

в) два наставка за номинатив множине користе се за именице мушког рода на *-лоґ*, (нпр. *социолоґи/-ґове*); наставак *-и* карактерише и номинатив множине именица женског рода (*социолоґи*), иако је могућ и наставак *-инї* (*педаґоґинї*) када нема родног двосмисла.

Један од наших циљева био је и да уградимо родну перспективу у *Правописни речник* због чега су одреднице са именицама мушког рода често праћене одредницама женског рода. На пример:

Бунєвец, -вца, *лок.* о Бунєвцови, *мн.* Бунєвци, -цох;
Бунєвка, -ки, *лок.* о Бунєвки, *мн.* Бунєвки, -кох;
колеґа, -ґи, *мн.* колеґи/-ґове, -ґох;
колеґиня, -нї;
педаґоґ, -ґа, *мн.* педаґоґи, -ґох;
педаґоґа, -оґи, *мн.* педаґоґи, -оґох *и* педаґоґиня, -нї, *мн.* педаґоґинї, -ньох.

За придеве су редовно обезбеђивани наставци за сва три рода. Облик мушког рода једнине дат је први, а њега следе наставци за женски и средњи род једнине. Облик множине придева је у русинском језику исти за сва три рода и идентичан је облику мушког рода једнине, па га у *Правопису* нисмо наводили.

Дублети код придева су веома чести. Пошто присвојни придеви могу бити коришћени у ужем и ширем смислу, што има и формални одраз (нпр. *бетонов, -ва, -во* и *бетонови, -ва, -ве*), у оквиру многих одредница за придеве присутни су и триплети:

алфабетни, -на, -не и алфабетски, -ка, -ке;
анархийни, -йна, -йне и анархични, -чна, -чне;
биоґрафийни, -на, -не и биоґрафски, -ка, -ке;
атлетични, -на, -не и атлетски, -ка, -ке;
мацерин, -на, -но и мацеров, -ва, -во;
истофайтов, -ва, -во и истофайтови, -ва, -ве;
бетонов, -ва, -во, бетонови, -ва, -ве и бетонски, -ка, -ке;

У неким одредницама даване су и информације о настанку придева:

автоматични, -на, -не (од автоматика);
автоматни, -на, -не, автоматов, -ва -во, автоматови, -ва -ве и автоматски, -ка -ке (од автомат);
економийни (од економия), -на, -не, оп. и економски, -ка, -ке;
економични (од економика), -чна, -чне;
економски, -ска, -ске, оп. и економийни.

Наведени примери указују на потребу да се наставак *-ични* користи када се именица завршава на наставак *-ика* (*методика* > *методични; математика* > *математични; логика* > *логични*), а не, као што је био случај, да се користи и када за њега нема услова (тако, на пример, не *аналогични*, јер не постоји *аналогика*, него *аналогийни*, пошто постоји *аналогия*). Такође, не би требало преферирати облик *демократични*, када није заживела *демократика*. Заживела је, међутим, *демократия*, па је од те именице прихватљивије изводити придев *демократийни*; од именице *демократ(а)* прихватљивије је изводити придев *демократски*. Стиче се утисак да *демократични* указује на присуство одређене особине (демократичносци) и то не у потпуној и жељеној количини; *демократски* указује на присуство дате особине у оптималној и задовољавајућој количини.

Посебна пажња је посвећена именицама мушког рода чија се основа завршава на самогласник. Тако се нпр. код именица на финалну фонему */о/* у номинативу једнине сусрећемо са наставком *-а/-я* (нпр. *авта*, *диска*, *радия*, *сценария*), али и са варијантношћу (*еври/-ра*, *корза/-зои*), у номинативу множине.

За разлику од Кочиша ми смо се фокусирали на обраду глаголских облика. За атотивне / имперфективне глаголе обезбеђивали смо често и пет облика – за локализовање глаголских ситуација у сегмент садашњост (*тер.*), за локализовање у сегмент прошлост (*прешл.*), императивни облик за друго лице једнине (а некада и за друго лице множине) (*импер.*), трпни глаголски придев (који због семантике неких глагола није навођен) (*дієприкм.*) и глаголски прилог садашњи (који без наставка *-ци* редовно указује и на облик трећег лица презента) (*дієприсл.*). Тотивни / перфективни глаголи имају углавном четири облика јер их не карактерише глаголски прилог садашњи. Уместо облика за локализовање у сегмент садашњост (*тер.*) тотивни глаголи имају облик за локализовање у сегмент будућност (*буд.*). На пример:

забавяц, *тер.* -ям, *прешл.* -ял, *импер.* -яй, *дїєприкм.* -яни, *дїєприсл.* -яюци;
раховац, *тер.* -хуєм, *прешл.* -вал, *импер.* -хуй, *дїєприкм.* -вани, *дїєприсл.* -хуюци;
забетоновац, *буд.* -нуєм, *прешл.* -вал, *импер.* -нуй, *дїєприкм.* -вани;
потвердзиц, *буд.* -им, *прешл.* -дзел, *импер.* -дз, *мн.* -дзце (*-цце), *дїєприкм.* -дзени.

Вођено је рачуна и о двовидским глаголима. Одреднице глагола са два видска модалитета су најсложеније јер двовидски глаголи могу глаголске ситуације локализовати у сва три временска сегмента, а поред облика за императив и трпни глаголски придев имају и облик за глаголски прилог садашњи. На пример:

масирац, *тер. и буд.* -рам, *прешл.* -рал, *импер.* -рай, *дїєприкм.* -рани, *дїєприсл.* -раюци;
римовац, *тер. и буд.* -муєм, *прешл.* -ал, *импер.* -муй, *дїєприкм.* -ани, *дїєприсл.* -муюци.

Како су третирани двовидски глаголи, посебно они са суфиксом *-ира-*, види се из неусклађености броја облика и разноврсности понуђених решења у два капитална речника – *Српско-русинском речнику* (СРР) и *Русинско-српском речнику* (РСР):

СРР – *ренововац, реновирац*; РСР – *реновирац, реновировац*;
СРР – *рекреовац (ше)*; РСР – *рекреирац (ше), рекреировац (ше)*;
СРР – придеви *реномовани* и *реномирани*, а глагол само *реномовац*; РСР – придеви *реномирани* и *реномовани*, а глагол само *реномовац*;
СРР – *стопирац*; РСР – *стопирац, стоповац*;
СРР – *фолир(ов)ац*; РСР – *фолирац, фолировац*;
СРР – *форсир(ов)ац*; РСР –*форсирац, форсировац*;
СРР – -; РСР – *рекетировац, рекетирац*;
СРР – *тапацир(ов)ац, тапетовац*; РСР – *тапацирац, тапацировац*;
СРР – -; РСР – *тапирац*;
СРР – *тетовирац*; РСР – *тетовирац*;
СРР – *цитовац*; РСР – *цитовац*;
СРР – *тестир(ов)ац*; РСР – *тестирац, тестировац*;
СРР – *шпиюнирац, шпионовац*; РСР – *шпиюнирац, шпиюновац*;
СРР – *сторнир(ов)ац*; РСР – *сторнирац, сторновац*;
СРР – *препаровац*; РСР – *препарировац, препаровац*;
СРР – *режир(ов)ац*; РСР – *режирац, режировац*.

У тежњи да редукујемо број облика и међусобних комбинација ми код глагола на суфикс *-ира-* нисмо видели потребу за уношењем облика у коме је овај интернационални суфикс «надсловенизован» (нпр. *адресировац*), тим пре што он и није карактеристичан за свакодневни говор, па смо се определили за уношење облика са суфиксом *-ира-* (први је у одредници не због преферирања, него због азбучног редоследа) и за уношење облика у коме га замењује суфикс *-ова-*. Овај други поступак је, иначе, у складу са поступком који је примењен на глаголе са суфиксом *-иса*, у којима се суфикс *-иса-* замењује суфиксом *-ова-*. На пример:

адресирац, *тер. и буд.* -ам, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -ай, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -аюци *и* адресовац, *тер. и буд.* -суєм, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -суй, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -суюци;
асистирац, *тер.* -ам, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -ай, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -аюци *и* асистовац, *тер.*-туєм, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -туй, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -туюци.

Најмање глаголских облика имају модални глаголи; код неких је тешко или је немогуће разликовати облике императива, трпног глаголског придева и глаголског прилога садашњег, нпр:

требац *безос.*, *тер.* треба, *прешл.* -ал, -ала, -ало, *мн.* -али;
шмец, *тер.* -ем, *3. ос. мн.* шму, *прешл.* шмел.
Непрелазни глаголи немају облик трпног глаголског придева:
стац, *тер.* стоїм, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* стой, *дієп̄рисл.* стояци;
шедзиц, *тер.* -им, *прешл.* -дзел, *имп̄ер.* -дз, *мн.* -дзце (*-цце), *дієп̄рисл.* -дзаци.

Код глагола кретања облик трпног глаголског придева је могуће разликовати само у пасивној конструкцији *Ту бежане / бежене*, одн. *Ту плїване*:

бежац, -жим, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -ж, *мн.* -жце, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -ци *и* бежиц -им, *прешл.* -жел, *имп̄ер.* -ж, *мн.* -жце, *дієп̄рикм.* -жени, *дієп̄рисл.* -жаци;
плївац, *тер.*-ам, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -ай, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -аюци.

Такозване рускокрстурске и куцурске варијанте су третиране ровноправно. На пример:

блїщац, *тер.* -щим, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -щ, *мн.* -щце, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -ци *и* блїщиц, *тер.*-им, *прешл.* -щел, *имп̄ер.* -щ, *мн.* -щце, *дієп̄рикм.* -щени, *дієп̄рисл.*-ци;
бежац, -жим, *прешл.* -ал, *имп̄ер.* -ж, *мн.* -жце, *дієп̄рикм.* -ани, *дієп̄рисл.* -ци *и* бежиц -им, *прешл.* -жел, *имп̄ер.* -ж, *мн.* -жце, *дієп̄рикм.* -жени, *дієп̄рисл.* -ци;
ещи, *нєп̄рем.*, *оп̄. и* ище;
ище, *нєп̄рем.*, *оп̄. и* ещи.

Када је реч о тзв. куцуризмима заузето је становиште да, ако су карпатског порекла, и ако су саставни део неке од варијанти русинског језика, они имају место и у стандарду јужнорусинске варијанте. Такође су и генитивни облици именица на самогласник (као *Пера* и *Дюра*) прихватљиви и као "до Дюри" и као "до Дюру". Што се тиче тзв. куцурског наставка *-лї* за треће лице множине перфекта, кога потврђује Карпатски ареал, али га користе углавном још само старије генерације, сведен је на ниво архаизма. Он може бити коришћен нпр. у белетристичкој карактеризацији Куцуранина.

Један од проблема русинског правописа је и удвајање или неудвајање сугласника, посебно када су сугласници на крају префикса и на почетку основе, али и када су на крају основе и на почетку суфикса. На пример:

оббудовац, *буд.* -дуєм, *прешл.* -ал, *импер.* -дуй, *дієприкм.* -ани;
оддалїц, *буд.* -їм, *прешл.* -лєл, *импер.* -ль, *дієприкм.* -лєни;
одданосц, -ци;
оддзелєнє, -ня, *лок.* о оддзелєню; Оддзелєнє за русинистику;
преддїя, -її;
роззубадлац, *буд.* -лам, *прешл.* -лал, *импер.* -лай, *дієприкм.* -лани;
беззвучни, -на, -не;
ззукоса, *нєпрем.*;
законни, -онна, -онне *и* законски, -ска, -ске.

Иако смо у *Правопису речнику* дозволили варијанте, у случају варијанти-реплика нових позајмљеница, када постоји свест о моделу-извору, реплике формирамо према моделима, тј. према изворним облицима (нпр. *бейзбол, ґрам, ґулиґан, шпиюн*).

То се односи и на речи са хијатом. Иако се алофон сугласника *й* (ị) чује између два самогласника, он се, као и у моделу-извору, не пише. На пример:

алкалоид, -ду/-да;
архаични (*архаїчни), -на, -не;
атеист (*атеїст) -ста *и* атеиста (*атеїста), -сти;
милион (*милийон), -на, *лок.* милиону;
мозаик, -ка;
кофеин, -ну, *лок.* кофеину;
креирац, *пер. и буд.* -ам, *прешл.* -ал, *импер.* -ай, *дієприкм.* -ани, *дієприсл.* -аюци;
радио, -ия, *мн.* радия, -ийох;
сперматозоид, -да, *мн.* сперматозоиди, -дох.

Само у неколико случајева смо дозволили и варијанте које одступају од реплика-модела. Реч је о позајмљеницама у којима се налазе два сугласника заједно, а због лакшег изговарања између њих је уметнут самогласник. Присуство самогласника *а* у српском језику, а самогласника *е* у русинском језику, указује на секундарну адаптацију. То се односи и на именице на међународни суфикс -*ism* (> из(е)м):

вандализ[е]м, -зма/-зму, *лок.* о вандализме/-му;
теиз[е]м, -зма/-зму, *лок.* о теизме/-му;
рит[е]м (*ритам), -тма/-тму, *лок.* ритме/-му;
рит[е]м-секция, -циї;
каб[е]л (*дрот*), -ла, *лок.* о каб[е]лу.

Меки знак (ь) није писан где није постојао лингвистички аргумент за то. То се посебно односи на наставак -*ань* у номинативу једнине у коме је до умекшавања сугласника дошло по аналогији, под утицајем наставка -*нє* из облика номинатива множине:

Вербащан, -на, *мн.* Вербащанє, -нох;
Дюрдьовчан, -на, *мн.* Дюрдьовчанє, -нох;
Личан, -на, *мн.* Личанє, -нох.

Нема потребе нпр. за житеља Галиције у РСР (Рамач и др. 2010) обезбеђивати две варијанте – и *Галичань* и *Галичан* (стр. 145). На 47. страни и *Бачван* и *Бачвань*, на 45. страни и *Банатян* и *Банатянь*, а на 51. страни и *Београдян* и *Београдянь*. На 75. страни налазимо само облик *валалчань* (а за женски род *валалчанка*), на 47. страни *Бачинчань*, на 80. страни само *Вепровчань*. Додајмо и да је у РСР забележен само облик *варощань* (без варијанте *варощан*) на 77. страни, а становница вароши није *варощанька*, него *варощанка*. Меки знак није укључен ни у именицу *Галичанка*.

Умекшавање које нема потребе записивати опажамо и код неких страних и код неких домаћих речи:

клиника, -ки;
клинични, -на, -не;
колчок, -чка (*кольчок, *кольчик);
кончик, -ка (*коньчик).

РСР меки знак третира недоследно и тада када га не пише тамо где би то требало, као нпр. на 35. страни у глаголу *аминовац* (и поред тога што русинска адаптација одговарајуће позајмљенице гласи *аминь,* а не *амин*, што значи да би глагол требао да гласи *аминьовац*). У истој одредници на 57. страни налазе се и именица *благодат* и именица *благодать*, а придев је само *благодатни*; ни у синтагми *благодатна Діва Мати* нема трага од умекшавања.

Изузетак смо направили само код већег степена умањивања наставком *-енки* када смо допустили и облик *-еньки*, који укључује умекшавање сугласника *н*, нпр.: *дробен[ь]ки*.

И код употребе знакова интерпункције искристалисала су се нека правила.

Када се у једној речи нађу два сугласника, која би код читања могла бити сагледана као диграфи (два слова која стоје уместо једне русинске фонеме: *дз, дж, дь, ть, нь, ль*), у функцији раздвајања сугласника користи се апостроф:

над`жиц, *буд.* -иєм, *прешл.* -ил, *имп̄ер.* -жий, *дієприкм.* -ити;
над`звичайно, *нєпрем.*;
пред`знак, -ка;
кон`юґация, -иї;
пред`єдло, -ла;
Тат`яна, -ни;
Ют`юб, *ґен.* Ют`юба/Ют`юбу, *лок.* о Ют`юбу;
Закарпат`є, -т`я.

Писање цртице такође изазива много недоумица. Цртица се пише код сложених придева када су сегменти на истом нивоу (*англо-саксонски, сербско-горватски, англо-америцки, австро-угорски*); код писања *англосаксонски* (РСР, 36) одсуствује свест о томе да реч потиче од назива два племена, Англа и Саксонаца.

Цртицу треба писати код сложених именица када је први сегмент непроменљив, посебно када може бити и самостално употребљен у реченици, и када сложеница има два акцента (примарни и секундарни); уколико је акценат јединствен, на

претпоследњем слогу, а сегменти сложенице се и не употребљавају самостално и, уколико су уз то још и сливени или редуковани у нову целину, онда цртица није потребна. У складу с тим, код спортова, поред *бејзбол*, *софтбол*, *пејнтбол* треба и *баскетбол*, а не *баскет-бол* (РСР, 46). На пример:

авто-школа, -ли;
радио-аматер, -ера;
радио-емисия, -сиї;
радио-станїца, -ци;
диско-клуб;
кино-уходнїца, кино-уходнїци, *ой. и* кино-карта;
дизел-мотор, -ра, *лок.* о дизел-моторе/-ру;
Рац-Кренїцки, Рац-Кренїцкого;
веб-сайт, -та.

Цртицу би требало писати и код речи које су настале од иницијала, без обзира на то да ли се они спелују (изговарају према називима одговарајућих слова у енглеском језику) или изговарају према домаћем именовању слова:

ди-джей, ди-джея;
пи-ар, *ґен.* пи-ара;
ве-це, ве-цеа;
гай-фай, гай-фая, *лок.* о гай-фаю.

Употреба наводника је редукована на цитате, на изразе са супротним значењем и, евентуално, наслове научних чланака.

За писање назива институција, удружења, организација и сл. нема потребе за употребом наводника јер је довољна употреба почетног великог слова. На пример:

Апостолски еґзархат за грекокатолїкох у Сербиї и Чарней Гори, *ой. и* Еґзархат;
Руске слово (институција); Новинско-видавательна установа Руске слово;
Основна школа Петро Кузмяк.

Са почетним великим словом, али курзивом, пишемо и наслове књига, зборника, часописа, новина, филмова и сл.:

Руске слово (новине), *Рускої слова*, лок. о *Руским слову/-ве*;
Studia Ruthenica (зборник);
Ромео и Юлия (позоришни комад);
Правопнсни словнїк рускої язика (е-публикација).

Великим словом се пишу и верски празници, нпр.:

Пасха (верски празник), -хи;
Пасхални тидзень, Пасхалного тижня;

Кирбай, -ая/-аю, *лок.* о Кирбаю;
кирбай (вашар на Кирбај), -ая/-аю, *лок.* о кирбаю.

У *Правопису русинскої језика* је заузето становиште да именицу *Бої*, ако говорник има на уму тројство оца, сина и духа, треба писати великим словом. Према томе, и у изразу *Захрань ме, боже, од велького пенєжу* (РСР, стр. 60) вокативни би облик требао да буде написан великим словом – *Боже*. У случају многобоштва ову именицу треба писати малим словом – *бої*. Генерално гледајући, већину термина који се односе на духовну сферу, која је, иначе, занемарена код Кочиша, требало би писати великим словом.

4. Закључак

С обзиром на то да након четрдесетшестогодишњег периода одређени број правописних проблема и даље постоји, ми смо у *Правопису русинскої језика* настојали те проблеме решити, или барем дати смернице за њихово решавање. Три групе проблема су се издвојиле. Оне се тичу давања првенства фонолошком или морфолошком принципу (углавном код писања префикса и суфикса, удвајања / неудвајања сугласника и самогласника, бележења / небележења умекшавања сугласника и др.), раздијалектизовања русинског језика и усмеравања његовог нормирања на језичке ентитете Карпатског ареала, као и третмана страних речи.

У *Правопису русинскої језика* се није тежило унификацији облика. Тако смо нпр. четири облика (*шлїдующи, шлїдующи, слїдующи, слїдующи*) или три облика (*препарирац, препаровац, преперировац*) свели на два, а не на један. Дублети су једноставно незаобилазни у русинском језику, или у бачко-сремској варијанти русинског језика. Кроз историју на русински језик, тачније углавном на његову лексику, утицај су имали и словенски и несловенски језици – од црквенословенског, мађарског и немачког до српског и енглеског. Избрисати све њихове трагове једноставно није могуће.

У току решавања постојећих правописних проблема искристалисала су се и нека правила која би се требала наћи у новом, или допуњеном Кочишевом *Правопису*. Нека од њих су:

- ако код именица осећамо присуство људског фактора, односно одређеног персонификовања, па, самим тим, и могућност одређене радње, склони смо дати првенство облицима генитива са наставком *-у* (нпр. *акту*, *Београду*), односно наставку *-зму* (нпр. *аматеризму, билинґвизму*) и наставку *-вку* (нпр. *вилївку*, *виплювку*);
- код именица новијег порекла (при чему је српски језик или изворни, или посредујући, углавном за англицизме) најчешће су давани или само локативни наставци *-у/-ю* (нпр. *старту*, *шлайсу*), или оба наставка (нпр. *авиону/-нє*, *рекорд/-дзе*), када сматрамо да је реч о именицама које су достигле виши степен адаптације у русински систем;
- два наставка номинатива множине карактеристична су за именице мушког рода на *-лоґ*, (нпр. *социолоґи/-ґове*); и код именица женског рода могућа су два наставка: *-и* и *-инї* (напр. *социолоґи/-ґинї*).

Литература

дуличенко, А. Д. (2009). *Jugoslavo Ruthenica II, Роботи з рускей филоґиї и историї*. Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику и НВУ Руске слово.

Фейса, М. (2017). *Правописни словнїк руского язика*. Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику. Постављено на сајт 25. 05. 2017. године: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1.

Хорњак М. (2006). Бачко-сремски Русини. У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I* (М. Фејса, ур.), Нови Сад: ИК Прометеј, Филозофски факултет – Одсек за русинистику и КПД ДОК, 23-73.

Костельник, Г. (1923). *Граматика бачваньско-рускей бешеди*. Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.

Кочиш, М. М. (1971). *Правопис руского язика*. Нови Сад: Покраїнски завод за видаванє учебнїкох.

Кочиш, М. М. (1972). *Приручни терминолоґийни словнїк сербскоірватско-руско-українски*. Нови Сад: Руске слово.

Кочиш, М. М. (1977). *Ґраматика руского язика: Фонетика – морфолоґия – лексика, I*. Нови Сад: Покраїнски завод за видаванє учебнїкох.

Magocsi, P. R. (1996). The Rusyn Language Question Revisited. In: *A New Slavic Language Is Born* (P. R. Magocsi, ed.), New York: Columbia University Press, 19-47.

Magocsi, P. R. (ed.) (2004). *Русиньскый язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskej.

Medješi, Lj. (1993). The Problem of Cultural Borders In the History of Ethnic Groups: The Yugoslav Rusyns. In: *The Persistence of Regional Cultures: Rusyns And Ukrainians In Their Carpathian Homeland And Abroad* (P. R. Magocsi, ed.), New York: Carpatho-Rusyn Research Center, 139-162.

Рамач, Ю. (1983). *Руска лексика*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Институт за педаґоґию – Катедра за руски язик и литературу.

Рамач, Ю. (1987). *Фразеолошки речник: српскохрватско-русински*. Нови Сад: Филозофски факултет и Завод за издавање уџбеника.

Рамач, Ю. (1996). *Практична стилистика*. Нови Сад: Руске слово.

Рамач, Ю. (2002). *Ґраматика руского язика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Рамач, Ю., М. Фейса и Г. Медєши (1995). *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, I, А-Њ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Дружтво за руски язик и литературу.

Рамач, Ю., М. Фейса и Г. Медєши (1997). *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, II, О-Ш*. Београд: Завод за учебнїки и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Дружтво за руски язик и литературу.

Рамач, Ю., О. Тимко-Дїтко, Г. Медєши и М. Фейса (2010). *Руско-сербски словнїк / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Завод за културу войводянских Руснацох.

Сеґеди, К. (2007). Русинисти-лингвисти. У: *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005) I* (М. Фејса, ур.), Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј и КПД ДОК, 248-252.

Mihajlo Fejsa

MODERNIZATION OF RUTHENIAN ORTHOGRAPHY

Summary: The first *Orthography Rule-Book of the Ruthenian Language* was published by Mikola M. Kočiš in 1971. The *Orthography Rule-Book* achieved its main goal – to establish the basic orthographic principles. Although some of the secondary problems were not treated in the first Ruthenian orthography rule-book it was very useful and influential. During the last forty six years the need for a new orthography rule-book has arisen. The *Orthographic Dictionary of the Ruthenian language* published by the Department of Ruthenian Studies at the Faculty of Philosophy in 2017 solves a great number of the remaining problems concerning mainly the conflict between phonetic and morphological principle, the adaptation of loanwords, the acceptance of doublets etc. The *Orthographic Dictionary* is intended to be the first phase of a new orthography rule-book.

Key words: Ruthenian, orthographic dictionary, standardization, doublets, loanwords.

УДК 791:811.163.41'367.62
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.4

Tijana Marković
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

PRIRODNOST JEZIKA U DOBROM FILMSKOM DIJALOGU: ANALIZA FONETSKI NEREALIZOVANOG SUBJEKTA I PRIPOVEDAČKOG ISTORIJSKOG PREZENTA U KORPUSU FILMSKIH DIJALOGA

Sažetak: Cilj ovog rada jeste da utvrdi u kojoj meri svojstva govornog jezika imaju uticaj na percipirani kvalitet filmskog dijaloga. Pojmovi „dobar" i „loš" dijalog, kao estetski sudovi, oduvek su bili podložni različitim tumačenjima kritike, ali jedna od karakteristika koja je oduvek pominjana u kontekstu kvalitetnog dijaloga jeste njegova sličnost sa svakodnevnim govorom, odnosno prirodnost. Dijalozi filmova *Pre svitanja* i *Petparačke priče* u filmskoj kritici važe za savremene filmove sa najboljim dijalogom, dok je film *Soba* predstavnik kategorije „lošeg" dijaloga. Stoga, rad će u korpusu ovih filmova analiziati dva svojstva govornog jezika – fonetski nerealizovan subjekat i pripovedački istorijski prezent, te pokušati da odredi njihovu lingvističko-dramaturšku funkciju.

Ključne reči: filmski dijalog, govorni jezik, fonetski nerealizovan subjekat, pripovedački istorijski prezent

Uvod

Film kao pokretna slika, jeste jedna od najčešćih fraza na koju se nailazi u razmatranjima prirode ovog medija. Međutim, ako film čine pokretne slike, onda je ono što te slike pokreće dijalog. Pa ipak, poznata je činjenica da je filmski dijalog kroz istoriju tradicionalno bio u senci slike, zahvaljujući uvreženoj mantri „Ne opisuj već pokaži". Ovakav stav prema filmu ogleda se u brojnim studijama teorije filma i priručnicima o filmskoj umetnosti, u kojima su nebrojene stranice posvećene narativnoj strukturi scenarija, fotografiji, montaži, dok na poslednje mesto dolazi dijalog, koji kao dovoljno transparentan i jednostavan ne provocira dalje debate o prirodi svoje strukture (Kozlof 2000: 6). Međutim, sa razvojem eksperimentalnih scenarija proizvedenih od strane veštačke inteligencije, postavlja se nekoliko interesantnih pitanja o značaju dijaloga kao jezičke, a ne samo narativne celine. Uzmimo u obzir sledeći odlomak iz filma *Sunspring* (2016)[1]:

1 Scenario preuzet sa sajta *Docdroid* URL: https://www.docdroid.net/lCZ2fPA/sunspring-final.pdf

H2: You should see the boys and shut up.
H: I saw him again... The way you were sent to me...that was a big honest idea. I am not a bright light.
(...)
H: I want to see you too.
H2: What do you mean?
H: I'm sorry, but I'm sure you wouldn't even touch me.
H2: I don't know what you are talking about.

Iako, čitajući ovaj dijalog počinjemo da se obrćemo u cikličnim krugovima tražeći smisao govornog čina, usmeravanjem pažnje na sintaksičku strukturu rečenice slika postaje jasnija. Te tako, u eksperimentu izvedenom za potrebe ove studije, u kome je zadatak iskusnog scenariste bio da dâ svoj sud o kvalitetu dijaloga, odlomak je ocenjen visokom ocenom, uz sledeće komentare: razmena je brza i dinamična, a kratke i odsečne rečenice, sredstvo slikanja H2, kao hladne i nezainteresovane heroine, dok upotreba epistemičke modalnosti i deskriptivnih, nedovršenih rečenica ističe lik H kao osećajnog i maštovitog junaka. Stoga, jasno je da rečenična struktura u jednom semantički praznom dijalogu u stilu Luis Kerolovog *Džebervokija*, itekako doprinosi našem opažanju onoga što se odigrava na ekranu.

Međutim, ne može se reći da svaki dijalog ima moć da strukturom upotpuni scenario; mnogo je primera u svetu filma, čiji se dijalog karakteriše kao izveštačen i „neprirodan," pa ipak, do odgovora na pitanje šta čini „prirodan" dijalog teže se dolazi. „Slušaj kako ljudi govore!", „Realističan i autentičan dijalog je ključ dobrog scenarija!" jesu samo neki od čestih saveta upućenih mladim scenaristima, koji, iako se pozivaju na prirodnost kao osnovnu karakteristiku ovakvog dijaloga, malo govore o tome kako se takva osobina postiže. Ako pođemo od intuitivne pretpostavke da su kvalitet filmskog dijaloga i njegova sličnost sa svakodnevnim govornim jezikom usko povezani, rad će pokušati da odgovori na pitanje šta to čini dobar filmski dijalog, te da li on u potpunosti reflektuje sintaksu spontanog govora, ili je prirodnost privid koji nastaje umešnim modelovanjem pisanog teksta, sa ciljem da napisano zvuči kao da je izgovoreno.

Ispitivanje nivoa sličnosti filmskog dijaloga i govornog jezika izvršeno je analizom dva svojstva spontanog govora – fonetski nerealizovanog subjekta i pripovedačkog istorijskog prezenta, na korpusu dijaloga tri filma: *Petparačke priče* (1994), *Pre svitanja* (1995) i *Soba* (2003). Svojstva spontanog govora izabrana su na osnovu visokog nivoa zastupljenosti u svakodnevnom diskursu, ali i na osnovu pragmatske funkcije koju u određenim situacionim kontekstima vrše, a koja je u skladu sa narativnim zahtevima koje dobar scenario treba da ispuni, kao što su dinamičnost razmene, izbegavanje ponavljanja, živopisnost narativa.

Faktori koji utiču na prirodnost filmskog dijaloga

Kada govorimo o sličnosti filmskog dijaloga sa svakodnevnim govorom, čini se da je većina scenarista usaglašena oko ideje da dobar filmski dijalog, iako pojman od strane gledalaca kao prirodan, u većini slučajeva to nije. Scenarista i teoretičar Robert MekKi, autor takozvane ,,Biblije za scenariste'' Substance, Structure, Style and the Principles of Screenwriting, navodi da dijalog nema svojstva spontane konverzacije, jer ukoliko bismo

oslušnuli bilo koji razgovor koji se odvija oko nas, shvatili bismo da je njegova struktura puna redundansi, nepreciznog odabira vokabulara, lažnih početaka i nedovršenih rečenica, koje retko imaju početak i kraj (McKee 1999: 388). Pa ipak, ovakvo zapažanje odnosi se na disfluentnosti koje su sastavni deo jezičke performanse u realnom vremenu, dok o sličnosti sa sintaksičko-pragmatičkim aspektima govornog jezika malo toga saznajemo.

Prilikom pisanja filmskog scenarija, prisutno je nekoliko faktora koje autor(i) moraju uzeti u obzir, te koji utiču na nivo autentičnosti jezika. Naime, filmski dijalog prvobitno nastaje kao pisani tekst, u okviru određenih pravila formatiranja, prema kojima prosečna dužina celokupnog scenarija ne bi trebalo da prelazi 110 pisanih stranica za film u trajanju od 90 minuta, odnosno 20 000 reči.[2] Stoga, jasno je da će filmski govor, u cilju ispunjavanja produkcijskih i komercijalnih zahteva, biti svedeniji i koncizniji u odnosu na spontanu konverzaciju, što se prvenstveno odražava na odsustvo spomenutih disfluentnosti.

Takođe, bitna je uloga publike kao pasivnog učesnika u razmeni, te je jedan od osnovnih zahteva pisanja scenarija upravo kreiranje dijaloga koji će sa jezičke strane u potpunosti biti razumljiv gledaocima. Nikol Baumgarten ovde napominje da se jezik na filmu neminovno razlikuje od svakodnevnog govora, jer svaka izgovorena reč mora biti razumljiva gledaocu, čak i kad bi u identičnoj realnoj situaciji, mogla biti izostavljena ili izmenjena (Baumgarten 2003: 21).

Na kraju, za izbor jezičkih sredstava presudna je kategorija žanra, ali i tendencija da se određene forme, registri i vernakularni oblici koriste u većoj meri nego što je to slučaj u realnim okolnostima, ne bi li se dijalog učinio interesantnijim i ekspresivnijim.

Svojstva govornog jezika

Prilikom analize govornog jezika, neophodno je osvrnuti se na Ličovu gramatiku govornog jezika (Leech, 1998), Biberovu Multidimenzionalnu analizu varijacije registara (Biber, 1988), u kojoj su identifikovane važne morfo-sintaksičke kategorije karakteristične za govorni jezik, potom na Kvaljovu studiju svojstava govornog jezika u TV sitkomu *Prijatelji* (Quaglio, 2009) kao i na studiju Pierfranke Forčini u kojoj se korpusnom analizom porede lingvističke karakteristike filmskog dijaloga sa spontanim govorom (Forchini, 2011). U pomenutim studijama, utvrđeno je da su elipsa, kao i fonetski nerealizovan subjekat, frekventna svojstva govornog jezika. U dramaturškom smislu, može se smatrati da fonetski nerealizovan subjekat ima funkciju postizanja dinamičnosti i spontanosti celokupne diskursne celine, te pisac Harvi Čepmen, savetuje sledeće:

> ,,**Don't write in complete, grammatical sentences, b**ecause very few people do, at least in informal conversations. *Do you want to go to the park?* sounds stiff. *Want to go to the park?* is better." (Chapman, 2017).

S druge strane, prema Bajberovoj analizi, glagoli u sadašnjem vremenu imaju veliku zastupljenost u spontanom, neformalnom govornom jeziku, što Bajber objašnjava tendencijom koverzacionog čina da bude vezan za odrednice sada i ovde (Biber 1999: 458).

2 Podaci preuzeti sa veb sajta *Tameri guide for writers* http://www.tameri.com/format/wordcounts.html

U tom smislu, komunikativna funkcija istorijskog prezenta, u svakodnevnom govoru, a pre svega u filmskom dijalogu, jeste da učini naraciju interesantnijom i interaktivnijom, te da sagovorniku, odnosno gledaocu približi događaje iz prošlosti koji se opisuju.

Selekcija filmova

Korpus filmova za ovo istraživanje sastavljen je na osnovu nekoliko kriterijuma. Da bi se utvrdilo kakvu ulogu svojstva govornog jezika igraju u percepciji filmskog dijaloga, kao osnovni kriterijum postavljena je evaluacija dijaloga od strane filmske kritike i publike. Neosporno je da je svaka elvaluacija estetskih formi zasnovana na subjektivnom doživljaju, te je zbog toga kvantitativnom metodom pretraživanja filmskih revija, časopisa, internet foruma i stranica posvećenih savremenom filmu, utvrđena lista najfrekventnijih filmova u kontekstu diskusija o dobrom odnosno lošem filmskom dijalogu.

S obzirom na prirodu filmskog medija da reprezentuje stvarnost, jedan od kriterijuma za sastavljanje korpusa filmova, bio je i taj da radnja filmova bude zasnovana na svakodnevnim situacijama i interpersonalnim odnosima u savremenom kulturnom kontekstu, koji posledično reflektuju i savremenu upotrebu jezika. Stoga, u obzir su uzeti filmovi američkog jezičkog varijeteta nastali posle 1990. godine, kao i svi žanrovi osim naučno fantastičnih[3] i žanrova istoijskikih drama.

Finalnom selekcijom, izabrani su filmovi *Pre svitanja* (1995) Ričarda Linklejtera, *Petparačke priče* (1994) Kventina Tarantina i *Soba* (2003) Tomija Vajsoa. Dijalozi filmova *Pre svitanja* (romantična drama) i *Petparačke priče* (gangsterski film/crna komedija/akcija), ocenjeni su najvišim ocenama od strane filmske kritike, kao i publike; film *Pre svitanja*, izabran je odlukom gledalaca na sajtu *Reddit* za film sa najrealističnijim dijalogom u istoriji kinematografije, upravo zbog svog fokusa na svakodnevni spontani jezik, dok je dijalog filma *Petparačke priče* komentarisan od strane filmske kritike kao jedan od retkih koji je ušao u vernakularni govor pop kulture. S druge strane, film *Soba* (drama), od svog nastanka ima status gotovo kultnog filma, upravo zahvaljujući svom dijalogu, koji prema mnogim kritičarima važi za najgori dijalog svih vremena.

Dijalozi sva tri filma, transkribovani su za potrebe ovog istraživanja, s obzirom da u originalnim verzijama scenarija dostupnim na Intenetu, često nisu zabeležena sva svojstva govornog jezika nastala kao plod glumačke interpretacije datog teksta. Korpus se sastoji od 36 667 reči.

Analiza rezultata

1.Fonetski nerealizovan subjekat

Jezike prema pro-drop parametru možemo podeliti na osnovu toga da li dopuštaju izostavljanje subjekta u finitnoj klauzi; Lilijan Hegeman navodi da pro drop jezici, kao što su

3 Iako u filmove naučno fantastičnog žanra spadaju i ostvarenja poput *Matriksa* koji sadrže narative i likove koji jednim delom jesu vezani za svakodnevne situacije, oni nisu uzimani u obzir.

španski, srpski, italijanski dopuštaju izostavljanje subjekta zbog svojstva bogate inflekcione morfologije (Hegeman 2011, 91). S obzirom na to da je engleski jezik siromašan inflekcionim formama, mogućnost fonetski nerealizovanog subjekta (u daljem tekstu FNS) načelno nije dozvoljena, a engleski jezik se ne svrstava u PRO-drop jezike. Pa ipak, rezultati korpusa govornog jezika govore suprotno,[4] te se FNS smatra legitimnim ukoliko postoji tematski antecedent na koji se odnosi, ili ako je tematski referent lako nadoknadiv na osnovu konteksta.

Sumirajući rezultate prethodnih istraživanja Lora Bejli (Bailey 2011: 25) navodi sledeći model distribucije FNS-a:

1) Fonetski nerealizovan subjekat se može pojaviti samo u glavnoj rečenici
2) Subjekat može biti izostavljen samo na početku rečenice
3) Fonetski nerealizovan subjekat može biti nosilac obeležja lica i broja
4) Potreban je blizak antecedent da bi se fonetski nerealizovan subjekat mogao odrediti

Primeri u nastavku rada, analizirani su na osnovu ovih predikcija.

Broj FNS-a u dijalozima tri filma predstavljen je u sledećoj tabeli.

Film	**Fonetski nerealizovan subjekat**
Before Sunrise	3
Pulp Fiction	23
The Room	0

U filmu *Pre svitanja* nije pronađen veliki broj FNS-a; dva primera su obeležena za prvo lice jednine, dok se u poslednjem slučaju radi o ekspletivnom subjektu. Ovi rezultati su u skladu sa rezultatima Lore Bejli, koja navodi da je najveći broj FNS-a obeleženo prvim licem jednine, dok ostatak čini FNS u drugom licu jednine, kao i ekspletivi. Takođe, zanimljiv je i primer ekspletivnog subjekta **it** u primeru (1) koji zauzima poziciju najvišeg reda, te stoga ne poseduje eksplicitan antecedent, niti je povezan sa pomerenim elementom koji je ostavio trag u rečenici. Pa ipak, gledalac jasno može da identifikuje referenta iz vizuelnog konteksta, u kome izgovorena rečenica predstavlja komentar performansa kome su glavni likovi svedočili. Takođe, u originalnom scenariju, ova Džesijeva replika ne postoji, te je ovo ujedno i primer improvizovanog teksta, koji sadrži svojstvo govornog jezika.

(1) Jesse: So, birth dance, huh?
Ø Looked like a mating dance to me.

Iz malog broja FNS-a u scenariju filma *Pre svitanja*, možemo zaključiti da ovo svojstvo govornog jezika nije imalo presudnog značaja u stvaranju dijaloga koji zvuči prirodno, što može ukazivati na to da za romantične drame kao žanr, nije potrebna ekonomičnost jezika, kojom se prenosi veliki broj informacija sa malo reči.

4 Trasher (1974), Haegeman & Ishane (2001) bave se fonetski nerealizovanim subjektom kako u pisanom tako i u govornom engleskom jeziku.

U filmu *Petparačke priče*, broj FNS-a znatno je veći, a pretpostavke o distribuciji većinom su ispunjene, osim u slučaju eksplicitnog antecedenta, što Hegeman i Išan (Haegeman&Ishane 1999:124) objašnjavaju kao posledicu činjenice da FNS zauzima inicijalnu poziciju u klauzi, te da upravo zbog prirode takve pozicije ostaje bez antecedenta

Pa ipak, istaknuti su slučajevi u sastavnim rečenicama u kojima FNS ne zauzima inicijalnu poziciju:

(2) Capt. Coons: Five long years, he wore this watch up his ass.
Then he died of dysentery [and] Ø give me the watch.
(3) Young man: There's too many foreigners own liquor stores,
Ø don't even speak fuckin' English.

Lora Bejli u svom korpusu nalazi primere slične strukture, te zaključuje da se u uslovima lažnih početaka i prekida, kao što je slučaj u primeru (2), sastavne klauze smatraju za odvojene CP, pa je time pozicija FNS-a ponovo određena kao inicijalna (Bailey 2011: 26).

Takođe, moglo bi se pretpostaviti da u drugom primeru nije došlo do izostavljanja subjekta, već da je u pitanju relativna klauza sa nultim markerom.

Kao što je i očekivano, najveći broj FNS-a označen je za prvo lice jednine (40%), praćen drugim licem jednine (15%).

(4)Vincent: You given a lot of them?
Jules: -Yeah, Ø Got my technique.

Prema rečima Vratilove, kapaciteti različitih pronominalnih oblika da budu izostavljeni iz površinske strukture rečenice, nije isti za sve (Wratil, 2011: 119). Naime, tematski kapacitet se odnosi na istaknutost određenog elementa u konverzaciji, te će u govornom jeziku, najviši nivo istaknutosti imati zamenice prvog lica, a odmah zatim zamenice drugog lice, s obzirom da se najčešće odnose na sagovornike koji direktno sudeluju u govornom činu, te je njihov referent lako nadoknadiv iz situacionog konteksta.

Za razliku od dijaloga filma *Pre svitanja*, dijalog *Petparačkih priča*, obiluje primerima FNS-a, te se možemo zapitati na koji način ovo svojstvo govornog jezika doprinosi percepciji dijaloga kao prirodnog. Kao prvo, jedna od osnovnih karakteristika filma *Petparačke priče* jeste dinamičnost i brzo smenjivanje dijaloških celina, te u tom smislu, FNS jeste efikasno sredstvo kojim se takva dinamičnost i gotovo logoreični govorni stil na granici improvizacije postižu. Analizirajući dijalog *Prijatelja*, Kvaljo navodi da bi ponavljanje dovelo do usporavanja komunikativnog procesa (Quaglio 2009: 6), koje je u suprotnosti sa dijaloškim načelima Tarantinovog filma.

Zanimljivu pretpostavku o komunikativnoj funkciji izostavljanja subjekta, iznosi i Langaker (Langacker 1985: 138), koji navodi da ovo svojstvo govornog jezika za rezultat ima stvaranje veće intimnosti sa sagovornikom, odnosno gledaocem. Pa ako uzmemo u obzir da osnovu Tarantinovih filmova čine likovi, vrlo često bazirani na portretima ljudi sa margina,

koji su ušli u istoriju filma kao jedne od najinovativnijih i najomiljenijih fiktivnih kreacija, možemo zaključiti da svojstva govornog jezika, imaju ulogu ne samo da jezik učine prirodnim, već i da funkcionišu kao motor razvijanja celokupnog narativa i njegovih likova.

U dijalogu filma *Soba* nije pronađen ni jedan primer FNS-a. Pa ipak, ono što je upečatljivo jeste činjenica da je struktura ovog dijaloga zasnovana na prostim S-P-O rečenicama, u kojoj nasuprot izostavljanja subjekta, dolazi do njegovog ponavljanja. Uzmimo u obzir sledeće primere u kojima su kontrastirane dve slične replike iz filmova *Soba* i *Petparačke priče*, respektivno.

(5) Mother: **He's** a wonderful person. **He's** getting promotion soon. **He**bought you a car and **he** bought you a ring.
(6) Vincent: Then, what'd Marsellus do?
Jules: -Ø Sent a couple of cats over to his place. They took him out on his patio.
Ø Threw his ass over the balcony, Ø fell four stories.

U primeru (5) mogli bismo da pretpostavimo da se Vajso namerno odlučio za ponavljanje subjekta, zarad postizanja efekta naglašavanja aktera pojedinačnih radnji. Pa ipak, analizom scenarija, na sličan model nailazimo više puta:

(7) Lisa: **I** need you, **I** love you. **I** don't want to get married anymore.
I don't love Johnny. **I** dream about you. **I** need you to make love to me.

Očigledno je da u navedenim primerima, ponavljanje subjekta u ovakvoj meri nije potrebno, te da njegova repetitivna primena u tom slučaju, gubi dramaturški efekat i postaje redundantna.

Stoga, može se zaključiti da u dijalogu filma *Soba*, odsustvo FNS-a, kao svojstva govornog jezika, zaista utiče na prirodnost dijaloga, odnosno na percepciju scenarija od strane publike kao izveštačenog i repetitivnog. O tome da i lingvistička strana scenarija može biti glavna meta kritike, svedoči i komentar autora Bi-Bi-Sijeve kulturne rubrike Nikolasa Barbera, koji primećuje da se film *Soba* sastoji od „Devedeset devet minuta Lisinog neprestanog ponavljanja da ne želi da se uda za Džonija (Barber, 2016)."

2. Pripovedački istorijski prezent

Analizirajući distribuciju pripovedačkog istorijskog prezenta (u daljem tekstu PIP), u korpusu govornog engleskog jezika američkog varijeteta, Nesa Vulfson navodi dve pretpostavke (Wolfson 1989: 138):

a. Prosto prošlo vreme uvek može biti supstituisano PIP-om, bez promene referencijalnog značenja
b. Narativ nikada nije u potpunosti u sadašnjem vremenu, već prosto prošlo vreme i PIP alteriraju

Struktura i funkcija PIP-a u korpusu filmskih dijaloga, analizirana je na osnovu ovih pretpostavki.

Osnovna narativna struktura filma *Pre svitanja*, zasnovana na prikazu jednog dana u životu dvoje ljudi – Selin i Džesija, prati tok njihovog upoznavanja, kroz neprekidne razgovore, bez značajnih sporednih radnji. Instance PIP-a analizirane su u monolozima koji se odnose na prepričavanje prošlih događaja, a ono što je vrlo upečatljivo jeste da je u svakom od monologa upotrebljen PIP. Uzmimo u obzir sledeći primer:

(8) Jesse: ...and through the mist,
I could see my grandmother.
And she was just standing there, smiling at me.
And I held it there for a long time...
...and I looked at her.
And then finally, I let go
of the nozzle, you know?
And then I dropped the hose...
...and she disappeared.
And so I **run** back inside
and **tell** my parents.
And they **sit** me down
and **give** me this big rap on how...
...when people die, you never see
them again.

U ovoj sceni, Džesi prepričava svoje najupečatljivije iskustvo smrti, u kome PIP-a vrši funkciju oživljavanje prošlosti kroz vrlo slikovit sadašnji narativ. U ovom primeru, ispunjena je pretpostavka da će se PIP javiti u alternaciji sa prošlim vremenom. Međutim, alternacija ima veću ulogu od one koju predlaže Vulfson, a koja se odnosi na to da ne postoji razlika u emotivnom intenzitetu događaja koji su ispričani u PIP-u i prošlom vremenu, te da alternacija jednostavno ima ulogu organizacije diskursa (Wolfson 1989: 143). Pa ipak, ova scena svedoči suprotno; u prvom delu Džesi priča u prošlom vremenu o trenutku kada je potonuvši u omamljenost video prikazu svoje pokojne bake. Nakon toga, dešava se dramaturška promena ritma, praćena promenom glagolskog vremena – trgnuvši se, Džesi se vraća u realnosti i hitajući dolazi do svojih roditelja gde se suočava sa saznanjem da je njegova baka zaista umrla. Pored činjenice da PIP u ovom slučaju zaista ima funkciju u hronološkom razdvajanja narativnih celina, on poput montažnih rezova, muzičke podloge ili kolor korekcija predstavlja i vrlo efektno rediteljsko-dramaturško sredstvo promene raspoloženja na filmskom mikroplanu.

U korpusu filma *Petparačke priče* broj primera koji sadrže PIP je manji u odnosu na prethodni film, što je takođe srazmerno manjem broju prepričanih prošlih događaja. Od pet primera PIP je korišćen u tri.

U primeru (9), interesantno je primetiti da predikcije Nese Vulfson o alternaciji PIP-a i prošlog vremena nisu ispunjene:

(9) Young man: Heard about this one bloke, he **walks**
into a bank with a portable phone.
He **gives** the phone to a teller.
The bloke on the other end **says**,
"We **got** this guy's little girl.
If you **don't give him** all your
money,**we're gonna** kill her."

Razlog za ovo možemo naći u stilskoj markiranosti govornog čina, koji karakteriše upotreba žargona, imitacija glasova, i vrlo žustar i dramatičan ton govornika, koji se gotovo graniče sa strip junacima. U tom smislu, ova diskursna celina markirana je odrednicama *ovde* i *sada*, događaj je ispričan vrlo realistično, te možemo reći da se bez oslanjanja na režiserske metode poput flešbeka, postiže efekat odigravanja događaja pred očima sagovornika. U takvoj celini nema mesta vremenskoj distanci koju upotreba prošlog vremena neminovno stvara, a PIP kao i u prethodnom slučaju postaje dramaturški stilizovano svojstvo prirodnog govora, ali i režisersko sredstvo efektnog oživljavanja prošlosti.

U korpusu filma *Soba*, prisutan je samo jedan primer prepričavanja prošlog događaja.

(10) Peter: Yeah, you've got to establish these guidelines
before you get married.
Speaking of, how'd you ever meet Lisa?
You never told us.
Johnny: Well that's a very interesting story,
when I <u>moved</u> to San Francisco with two suitcases
and I <u>didn't know</u> anyone and I have, uh,
I <u>headed</u> to YMCA with a $2000 check
which I could not cash.
Well because it <u>was</u> an out of state bank.
Anyway, uh, I <u>was working</u> as a busboy in a hotel,
and uh, uh, she <u>was sitting</u>, <u>drinking</u> her coffee,
and she <u>was</u> so beautiful, and I **say** hi to her.
That's how we met.

Slušajući monolog ove scene, čini se da PIP uopšte neće biti upotrebljen, s obzirom da su svi prošli događaji ispričani u prošlom vremenu, sve do poslednje rečenice u kojoj se scenarista iznenada odlučio za sadašnje vreme. Ova struktura je krajnje nezgrapna, s obzirom na to da se PIP ne javlja u alternaciji sa prošlim vremenom, ali ni izolovan kao u prethodnom slučaju. Takođe, PIP u ovom slučaju nema funkciju organizacije diskursa, s obzirom da poslednja rečenica u kojoj je iskoršćen, nikako nije intonativno niti kontekstualno odvojena, već je iskazana u okviru sastavne celine, te ništa ne ukazuje na njenu važnost u diskursu. Vulfson u slučaju ovakvih konstrukcija naglašava da mora postojati vremenska koordinacija između glagola, te ako je prvi glagol u prošlom vremenu, nije moguće da drugi bude u sadašnjem (Wolfson 1989: 147). Sa dramaturške strane, ovakva promena glagolskog vremena bi mogla da indicira promenu iz indirektnog

u direktan govor koji će uslediti, što u većini slučajeva istovremeno najavljuje vrhunac narativa. Pa ipak, monolog se ovde naglo završava, a celokupna scena zvuči nedovršeno.

Stoga, jasno je da je dijalog filma *Soba* napisan vrlo nevešto, pa ne samo da zvuči neprirodno jer upotreba PIP-a nije standardna govornom jeziku, već možemo videti kako jedno svojstvo spontanog govora može imati uticaj i na tok narativa, te stvoriti antiklimaks tamo gde on nije predviđen.

Zaključak

Ova studija pokazala je da svojstva govornog jezika zaista imaju uticaj na percipirani kvalitet filmskog dijaloga. Stav da se filmski dijalog ne može izjednačiti sa svakodnevnom konverzacijom, trebalo bi preformulisati, s obzirom da se takvo mišljenje pre svega odnosi na disfluentnosti, za koje nema mesta u filmskom dijalogu, a koje su posledica ograničenja radne memorije i činjenice da je svakodnevni govor spontan. FNS i PIP prisutni su u korpusu dijaloga prva dva analizirana filma, što je doprinelo ne samo prirodnosti jezika već i poslužilo kao uspešno dramaturško sredstvo u kreiranju likova i dinamičnosti celokupnog narativa. S druge strane, u filmu *Soba* ovo nije bio slučaj, što je u korelaciji sa opštim sudom da je za loš prijem ovog filma odgovoran upravo dijalog koji nema ništa zajedničko sa svakodnevnim jezikom, te zvuči izveštačeno. Pa ipak, i film kao i spontani govor pripadaju situaciono zavisnom diskursu, te je distribucija svojstava govornog jezika u filmu žanrovski određena, odnosno zavisna od tipa filmskog narativa.

U okviru daljih istraživanja, svakako bi trebalo uključiti filmove različitih žanrova i filmskih škola. *Mumblecore* žanr, zasnovan na improvizovanom dijalogu, jeste zanimljiva studija slučaja u kojoj bi se moglo utvrditi da li je potpuna prirodnost jezika u korelaciji sa pozitivnom kritikom publike. Kvaljo predlaže sličan eksperiment u kome bismo u filmu uklonili audio-vizuelne parametre kao što su tempo, govorna afektacija, mimika i gestovi (obično u prvom planu kada se analizira filmski dijalog), te ostavili sam tekst sa svojom sintaksičkom strukturom (Quaglio 2009: 2). Tada se postavilja pitanje da li bi i dalje bilo moguće uspešno odrediti ritam dijaloga i u potpunosti spoznati dramaturgiju filma i likova.

Jedna od mogućih primena ovakvog pristupa jeziku filma leži u činjenici da lingvističko-dramaturški interfejs još uvek nije u potpunosti istražen. Upoznavanje sa intuitivnim modelima u odnosu na koje dramaturzi formiraju dijaloge između svojih likova, bio bi dragocen podatak za lingviste koji se bave sintaksom govorog jezika, ali takođe i funkcijama jezika u virtuelnim sredinama.[5] S druge strane, upoznavanje pisaca sa pravilima i obrascima govornog jezika je, prema rečima scenariste Alena Gurnija, izuzetno važno, jer svaki autor prvenstveno treba da spozna kako jezik funkcioniše, da bi znao zašto određeni dijalozi zvuče neprirodno i amaterski, a drugi vrlo prirodno i spontano (Gourney, 2013). Takođe, predočavanje korpusa govornog jezika, predstavljao bi značajan imput za scenariste, s obzirom da filmski dijalog život započinje na papiru. Izloženi jeziku svakodnevnih konverzacija, autori bi, bar kada je u pitanju jezička struktura, bili bliži ostvarenju popularnog dijaloškog ideala - napisan kao da je izgovoren.

5 Videti Juker (2016).

Literatura

Bailey, L. (2011). "Null Subjects in Northeastern English" *Newcastle Working Papers in Linguistics 17,* 23-45. URL: https://kar.kent.ac.uk/42736/1/Nullsubjectsinnorthenenglish.pdf

Biber, D. (1988). *Variation Across Speech and Writing.* Cambridge: Cambridge University Press.

Baumgarten, N. (2003). "Shaken and stirred: language in flm in a cross-cultural perspective." *Zeitschrift für interkulturellen fremdsprachenunterricht* 8/2-3, 1-9. URL: http://tujournals.ulb.tu-darmstadt.de/index.php/zif/article/viewFile/530/506

Chapman, H. (2017). "Nine rules for writing a dialogue." *Novel Writing Help* (online). https://www.novel-writing-help.com/writing-dialogue.html (Pristupljeno 30.10.2017).

Forchini, P. (2011). *Movie Lnaguage Revisited: Results from Multi-Dimensional Analysis and Corpora.* Bern: Peter Lang AG.

Gourney, A. (2013). "The Pattern's the thing: The Use of Grammar in Screenwriting." *Five Writers.* https://5writers.com/2013/03/01/the-patterns-the-thing-the-uses-of-grammar-in-screenwriting-by-allen-gorney/ (Pristupljeno 1.11.2017)

Hegeman, Lillian and Tabea Ihsane. (2011). "Adult null subjects in the non-pro-drop languages: Two diary dialects." *Language Acquisition* 9, 329-346.

Kozloff, S. (2000).*Overhearing film dialogue.* Berkley: University of California Press.

Leech, G. (2000). " Grammars of Spoken English: New Outcomes of Corpus Oriented Research." *Language Learning* 50, 675-724.

Quaglio, Paulo.(2009). *Television Dialogue: The Sitcom Friends vs. Natural Conversation.* Amsterdam: John Benjamins.

Wolfson, N. 1989. "The conversational historic present." *Linx* 20*,* 135-151.

URL: http://www.persee.fr/doc/linx_0246-8743_1989_num_20_1_1125 (Pristupljeno 30.10.2017)

Tijana Marković

HOW NATURAL IS THE FILM DIALOGUE? ANALYSIS OF NULL SUBJECT AND CONVERSATIONAL HISTORIC PRESENT IN THE CORPUS OF THREE FILM DIALOGUES

Summary: The aim of this work is to determine to which degree features of spoken language have an impact on the perceived quality of a film dialogue. The aesthetic notions of 'good' and 'bad' dialogue are susceptible to different audience opinions, but one trait that is almost always mentioned in the context of a good dialogue is the naturalness of its script. Dialogues of the films *Before Sunrise* and *Pulp Fiction* have been held in high regard among film critics and audiences since they came out, while the dialogue of the film *Room* is often considered to be the worst dialogue in the film history. Therefore, this study will analyze two features of spoken language, namely null subjects and conversational historical present, in the corpus of three American films, in order to determine whether the degree of their use is in correlation with the perceived dialogue quality.

Key words: film dialogue, naturalness, screenwriting, spoken language, null subject, historical present

УДК 811.163.41′276.6:61
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.5

Danka Sinadinović
Univerzitet u Beogradu, Medicinski fakultet

Vesna Polovina
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

UPOTREBA GRAMATIČKIH LICA U MEDICINSKOM SUSRETU

Sažetak: Ovaj rad se bavi izborom gramatičkih lica i načinom njihove upotrebe u medicinskom susretu. Nakon kratkog pregleda dosadašnjih istraživanja ovog aspekta medicinskog susreta, navode se rezultati istraživanja sprovedenog na korpusu koji se sastoji iz razgovora snimljenih u jednoj ustanovi tercijarne zdravstvene zaštite. Posmatraju se načini na koje lekari i pacijenti upotrebljavaju gramatička lica, razlike između lekara i pacijenta i značaj tih razlika za njihov međusobni odnos u interakciji. Navode se primeri koji se analiziraju prema pravilima analize konverzacije, a dobijeni rezultati ukazuju na nešto manju asimetriju u odnosu na ranija istraživanja.

Ključne reči: analiza konverzacije, asimetrija, gramatička lica, interakcija lekara i pacijenta, istraživanje, korpus, kritička analiza diskursa, medicinski susret

1.Uvod

Istraživači iz različitih oblasti već decenijama se bave izučavanjem institucionalne komunikacije. Interakcija lekara i pacijenta, kao jedan od najčešće istraživanih tipova institucionalne komunikacije, svakako najviše zanima analizu konverzacije i kritičku analizu diskursa, ali se dosta istražuje i u oblastima sociologije, sociolingvistike, antropologije i psihologije, a sve intenzivnije i u samoj medicini. Posmatraju se različiti aspekti ovog tipa interakcije i izvode se značajni zaključci, ali gotovo sva istraživanja iz ove oblasti sprovode se na engleskom govornom području, dok su istraživanja na srpskom jeziku veoma retka i uglavnom užeg obima.

Nakon kratkog pregleda opštih odlika medicinskog susreta i pravila koja važe u oblasti institucionalne komunikacije uopšte, rad se usredsređuje na jedan od aspekata sa kojih se može posmatrati komunikacija lekara i pacijenta – način na koji učesnici u komunikaciji upotrebljavaju gramatička lica. Najpre se navode rezultati i zaključci nekih dosadašnjih istraživanja, koji se potom porede sa rezultatima dobijenim analiziranjem

korpusa[1] koji se sastoji iz 16 razgovora između lekara i pacijenta snimljenih u kardiološkoj ambulanti jedne ustanove tercijarne zdravstvene zaštite u Beogradu[2]. Razmatraju se razlike između načina na koji lekari i pacijenti biraju i upotrebljavaju gramatička lica u okviru medicinskog susreta, kao i značaj tih razlika za međusobni odnos učesnika u komunikaciji. Primeri koji se pri tome navode analiziraju se prema pravilima analize konverzacije i kritičke analize diskursa.

Cilj ovakve analize korpusa je pre svega istraživanje raspodele moći među učesnicima u ovoj vrsti interakcije, njihovih prava i (dodeljenih) uloga. Dobijeni rezultati svakako ukazuju na asimetriju, ali u nešto manjem obimu nego što je to slučaj u ranijim istraživanjima sa kojima smo poredili analizirani korpus.

2.Medicinski susret – osnovne odlike, pravila i očekivanja

Pod terminom *medicinski susret* podrazumeva se interakcija lekara i pacijenta koja se po pravilu odvija u lekarskoj ordinaciji. U literaturi se često navodi da je reč o strogo organizovanom događaju, koji je u velikoj meri ritualizovan (ten Have 1991: 138; Ainsworth-Vaughn 2001: 454). Ovakvo mišljenje proističe pre svega iz činjenice da se medicinski susret sastoji iz određenog broja faza koje prate tzv. *agendu* (unapred utvrđen redosled događaja u koji pacijent nema uvid, a koji ima za cilj pribavljanje neophodnih podataka radi postavljanja dijagnoze i lečenja pacijenta). Za razliku od svakodnevne komunikacije koja je fluidna, promenjiva, svi vidovi institucionalne komnikacije se u manjoj ili većoj meri odvijaju prema utvrđenom redosledu, što se najbolje vidi po tzv. biomedicinskom modelu (engl. *biomedical model*) koji su Birn i Long (Byrne & Long 1976) po prvi put uveli u lingvistička istraživanja iz medicinske prakse. Ovaj model, koji je i dalje najzastupljeniji, podrazumeva postojanje šest faza[3] i iz njihovog opisa jasno je da je reč o modelu koji u svom središtu ima lekara, a ne pacijenta. To je jedan od razloga zbog kojih se smatra da lekar i pacijent nemaju ista prava, već da predstavnik institucije (lekar) ima daleko veću moć od svog sagovornika što nedvosmisleno i pokazuje u toku susreta, kao i da oba učesnika u komunikaciji poštuju jasno utvrđene uloge koje su im nametnute ustrojstvom sâme institucije i njenim pravilima. Upravo zbog nejednakih prava koja imaju lekar i pacijent, u medicinskoj praksi sve je izraženija potreba za razvijanjem nešto drugačijeg modela koji bi u fokusu imao pacijenta i njegove potrebe. Model koji, čini se, ispunjava očekivanja u tom pogledu je tzv. biopsihosociološki model (engl. *biopsychosociological model*) (Fortin et al. 2012: 1-2) koji umesto šest faza predviđa čak jedanaest koraka, a akcenat posebno stavlja na opuštanje i pripremanje pacijenta za raz-

1 Razgovori koji čine ovaj korpus deo su znatno većeg korpusa na srpskom jeziku koji je prikupljen za potrebe doktorske disertacije „Jezički aspekti interakcije lekara i pacijenta u engleskom i srpskom" (Sinadinović 2017).

2 Ime ustanove nije navedeno radi potpune zaštite privatnosti svih učesnika u istraživanju.

3 Prema ovom modelu, medicinski susret otvara lekar svojim obraćanjem pacijentu, potom lekar utvrđuje razlog pacijentovog dolaska u ordinaciju, te sprovodi detaljan verbalan i/ili fizički pregled. U četvrtom koraku, lekar razmatra pacijentovo stanje, u čemu pacijent može i ne mora aktivno da učestvuje. Pretposlednja faza podrazumeva iznošenje lekarovih planova za lečenje pacijenta i davanje uputstava o eventualnim daljim istraživanjima koja je potrebno sprovesti. Poslednja faza se odnosi na zvanično zatvaranje razgovora, što je takođe lekarov zadatak.

govor, davanje prilike pacijentu da „svojim rečima" iznese zbog čega dolazi, širi psihološko – sociološki okvir problema zbog kojeg pacijent dolazi na pregled, te uključivanje pacijenta u proces donošenja odluke o lečenju i daljim koracima.

Način građenja turnusa i njihov sadržaj takođe ukazuju na različite uloge koje pripadaju učesnicima u komunikaciji. Na primer, tzv. *treći turnus* se veoma često sreće u ovom tipu institucionalne komunikacije, a njegova upotreba je na neki način „rezervisana" za lekara kao predstavnika institucije. Naime, reč je o trodelnom sledu (umesto uobičajenog blizinskog para) koji se sastoji iz (lekarovog) pitanja, (pacijentovog) odgovora i (lekarove) procene (engl. *assessment*). Ferklaf (Fairclough 2001: 38) smatra da upravo ovakvo ustrojstvo pruža priliku lekaru da čitav susret drži pod kontrolom, jer je na ovaj način zapravo on taj koji započinje svaki sled. Ten Have (1991: 149) čak smatra da upotrebom trećeg turnusa lekar zadržava informacije i odbija da ih podeli sa pacijentom, a u vezi sa tim stavom je i tzv. princip optimizacije (engl. *optimization principle*) koji podrazumeva predviđanje pozitivnog ishoda načinom postavljanja pitanja (Boyd & Heritage 2006: 164-166).[4]

Verovatno najupadljivija odlika komunikacije u okviru medicinskog susreta jeste asimetrija koja je u ovom podtipu institucionalne komunikacije prisutna na različitim nivoima. Na primer, postoji asimetrija po pitanju inicijative koja prirodno pripada pacijentu (on je taj koji u određenom trenutku odlučuje da dođe u ordinaciju i time inicira susret), ali zapravo lekar odlučuje kada će susret stvarno biti otvoren (ten Have 1991: 142). I sâmo otvaranje razgovora ukazuje na prisustvo asimetrije među sagovornicima, jer samo lekar ima pravo da odluči kada će susret biti otvoren i na koji način, kao i kako će susret biti okončan (Heath 1986; White et al. 1994; West 2006: 409; Klikovac 2008a: 46). Takođe, lekar mnogo češće prekida pacijenta nego što je to obratno slučaj, a prekidanje je uglavnom prisutno i iz sasvim različitih razloga (Mishler 1984: 101-103; West 1984; Irish & Hall 1995: 876; Fairclough 2001: 38; Klikovac 2008a: 47-48). Asimetrija je prisutna i po pitanju stavova i očekivanja od komunikacije i njenog ishoda, što je u literaturi poznato pod nazivom institucionalni *knowhow* (Heritage 2004: 176-177). Naime, lekar i pacijent ne doživljavaju na isti način problem zbog kojeg pacijent dolazi u lekarsku ordinaciju – za lekara je to samo jedan u nizu rutinskih slučajeva, dok je za pacijenta taj isti slučaj trenutno najvažniji na svetu.

Najzad. izbor leksike je od velikog značaja u institucionalnoj komunikaciji, pa samim tim i u medicinskom susretu. Naime, učesnici svih tipova institucionalne komunikacije uglavnom biraju formalne termine za pojmove za koje bi u svakodnevnoj komunikaciji verovatno upotrebili neformalne termine. Osim toga, u ovom tipu komunikacije često se sreću opisni termini, što se odnosi i na izbor gramatičkih lica, pa se navodi da predstavnici institucije često biraju *mi* umesto *ja* kada govore o sebi (Drew & Heritage 1992: 30). Često se sreću i tzv. institucionalni eufemizmi kojima se predstavnik institucije služi kako bi ublažio nešto što smatra problematičnim (npr. u medicinskom diskursu izbegava se glagol *boleti*, a umesto njega se koriste blaži izrazi, poput prideva *osetljiv* ili *upaljen*) (Heritage 2004: 173-175). Klikovac (2008b: 99) navodi još neke osobine institucionalnog diskursa koje se odnose i na medicinski diskurs – nominalnost, opštost, višak reči, upotreba reči stranog porekla, pasivizacija, bezlične rečenice, itd.

---

4 Tokom uzimanja anamneze, lekarova pitanja su uvek formulisana tako da predviđaju najbolji mogući scenario, što posebno dolazi do izražaja kada se govori o smrti roditelja ili supružnika. Npr. lekar će uvek pre pitati *Da li su vam roditelji živi?* nego *Da li su vam roditelji mrtvi*?

3. Dosadašnja istraživanja upotrebe gramatičkih lica u interakciji lekara i pacijenta

Postoji nekoliko istraživanja koja su se bavila izborom i upotrebom gramatičkih lica u medicinskom susretu, a jedno od najdetaljnijih jeste ono koje je sprovela Klikovac (2008a: 55-60, 72-77). Na primeru jednog dužeg razgovora[5] koji je analizirala, autorka je zaključila da se lekar u komunikaciji sa pacijentom služi svim gramatičkim licima. Ističe se da lekar 1. lice jednine koristi kako bi govorio o aktivnostima koje sâm predlaže pacijentu, te kako bi istakao svoju aktivnu percepciju.[6] Dalje, 1. licem množine lekar obuhvata sebe i pacijenta (često da označi aktivnost koja je samo prividno zajednička, a zapravo je on taj koji donosi odluke u vezi sa tim) ili sebe i druge lekare. Najzad, 3. licem jednine i množine lekar označava neka druga lica koja ne uključuju njega i pacijenta, kao i terapiju, bolesti, i sl.

Kordela (Cordella 2004: 80-82) je u svojoj studiji naišla na sličnu upotrebu gramatičkih lica, s' tim što navodi da upotrebom 1. lica množine lekar posmatra sebe u okviru institucije u kojoj radi, dakle ovim licem označava i sebe i druge lekare. S druge strane, 3. lice množine koristi tako da obuhvati druge lekare, ali ne i sebe. Autorka naglašava i čestu upotrebu bezličnog trećeg lica koje se odnosi na sve pacijente ili na većinu pacijenata sa kojima lekar dolazi u kontakt.

Heritidž (Heritage 2004: 174) je posebno istraživao upotrebu opisnih termina u institucionalnom diskursu i u vezi sa tim došao do zaključka da predstavnici institucije (u ovom slučaju lekari) umesto uobičajenog 1. lica jednine često koriste 1. lice množine, kojim označavaju isključivo sebe kao predstavnika institucije (Drew & Heritage 1992: 30).

Klikovac (2008a: 57-58) se detaljno bavila i ponašanjem pacijenta u vezi sa izborom gramatičkih lica i došla do zaključka da se pacijenti u tom smislu ponašaju potpuno suprotno od lekara. Naime, autorka zaključuje da se prilikom davanja odgovora na lekarova pitanja pacijent gotovo isključivo služi 1. licem jednine, ali da, za razliku od lekara, bira glagole koji umesto aktivnosti označavaju stanja, a umesto aktivne percepcije nevoljnu percepciju. Klikovac (2008a: 59) zaključuje da je pacijentima na raspolaganju samo prostor 1. lica jednine i 3. lica, kao i da su uskraćeni za mogućnost da koriste 2. lice (kako jednine tako i množine). Ona takođe primećuje da pacijent u posmatranom medicinskom susretu gotovo nikada ne koristi glagol *misliti* u njegovom punom značenju i da često govori *ne znam* što je, kako autorka zaključuje, u skladu sa pasivnom ulogom koju pacijent ima u okviru medicinskog susreta (Klikovac 2008a: 58-59).

Iz svega navedenog, zaključujemo da se lekar kreće prostorom svih lica koja po potrebi bira, dok je pacijent uglavnom ograničen na 1. lice jednine, te povremeno 3. lice.

4.Istraživanje

Kako bismo proverili zaključke navedenih istraživanja na nešto većem i svakako novijem korpusu, analizirali smo 16 razgovora snimljenih u kardiološkoj ambulanti

5 Analizirani razgovor je deo korpusa razgovornog jezika Savić i Polovine (1989: 168-180).

6 Služi se glagolima poput *misliti, tvrditi, videti* u njihovim punim značenjima, a ne u vidu poštapalica ili ispunjivača.

jedne ustanove tercijarne zdravstvene zaštite u Beogradu.[7] Nakon pribavljanja potrebnih dozvola, razgovori u ukupnom trajanju od 138' 38'' snimljeni su uz pomoć elektronskog diktafona, potom su transkribovani primenom sistema koji je razvila Gajl Džeferson (Jefferson 1983, 2004), te analizirani poštujući pravila analize konverzacije. U razgovorima je učestvovalo 10 pacijenata, 6 pacijentkinja i jedan lekar muškog roda. U tri slučaja reč je o prvom pregledu, dok preostalih 13 razgovora predstavljaju kontrolne preglede, uglavnom postoperativne.

Posebno smo posmatrali kako gramatička lica upotrebljava lekar, a kako pacijenti, pa smo dobijene rezultate poredili sa zaključcima prethodno navedenih istraživanja i komentarisali ih uz navođenje primera iz korpusa.

4.1. Kako lekar upotrebljava gramatička lica

Prema očekivanjima, u posmatranim razgovorima naišli smo na primere upotrebe svih lica od strane lekara, uključujući i bezlični oblik.

Kao i u analizi koju je dala Klikovac (2008a), 1. lice jednine lekar koristi na dva načina – kako bi istakao aktivnosti koje preduzima ili savetuje pacijentu (Primer 1) i kako bi istakao svoju aktivnu percepciju (Primer 2). Uočene su sledeće kombinacije: *(malo) da pogledam, da vidim (kako izgleda), (ja) mislim, ja bi' ostao na (Konkoru), ja bi uradio (test opterećenja), ja bi ostavio da uzimate (ovaj lek)...*

Primer 1

L: [...] S obzirom da je ovakav nalaz, relativno dobar, ja bi' ostao na tom Konkoru i ne bi za sada ništa dirao. Ako bi se pokazalo da i pored toga se javlja poremećaj ritma, to neko preskakanje, ja bi' onda uradio test opterećenja

P: Radila sam ((XXX))

L: Ali ja bi' uradio i test opterećenja [...]

Ovde se radi o delu medicinskog susreta u kojem lekar iznosi svoje ideje o lečenju i daljim koracima. On se u svoja dva turnusa čak četiri puta služi 1. licem jednine i potencijalom (*ja bi' ostao na tom Konkoru, ne bi za sada ništa dirao*, *ja bi' onda uradio test opterećenja, ja bi' uradio i test opterećenja)* koji donekle ublažava autoritativan ton koji bi ovakav iskaz mogao da ima iako je i pacijentu i lekaru jasno da je lekar taj koji će doneti konačnu odluku o daljim koracima. Zanimljiv je i izbor glagola *ostati* (*ja bi ostao na tom Konkoru*) koji ovde ima donekle preneseno značenje i zapravo je upotrebljen umesto glagola *nastaviti (sa)*. U svom prvom turnusu, lekar navodi svoje planirane aktivnosti, a istovremeno pacijentu otkriva svoja očekivanja u vezi sa njegovim slučajem. Pacijentkinjin pokušaj prezumanja inicijative (*Radila sam ((XXX))*) lekar potiskuje tako što još jednom, na gotovo identičan način, ističe svoju nameravanu aktivnost.

Primer 2

P: [...] Je l' to nešto strašno doktore, nije?

7 Razgovori su snimani tokom aprila 2015. godine.

L: [...]Možda će to biti samo za praćenje, ako ne bude neki veliki/ neka velika ((XXX)). Ja ne očekujem na osnovu onoga što sam slušao, ali eto:

U ovom primeru, lekar najpre delimično razuverava pacijenta da se radi o nečemu ozbiljnom (*Možda će biti samo za praćenje*). Svoju aktivnu percepciju ističe upotrebom glagola *očekivati* i ovakvim izborom najpre potvrđuje poziciju autoriteta koju zauzima u medicinskom susretu, a zatim znatno odlučnije stavlja pacijentu do znanja da ne treba da bude preterano zabrinut, jer on kao iskusan profesionalac koji je obavio pregled ne očekuje ništa značajno.

Lekar najčešće koristi 1. lice množine da označi sebe i pacijenta u nekoj naizgled zajedničkoj aktivnosti (Primer 3), kao u sledećim primerima: *naš cilj je da (možete bolje da hodate), to nam nije rešenje, da se vidimo ovde, Orvažil ne pijemo...* Pored toga, lekari ovom zamenicom često označavaju sebe i druge lekare iz iste institucije ili sebe i lekare iste specijalnosti, pri čemu obično govore uopšteno (Primer 4). U našem korpusu nismo naišli na primere koji bi se mogli protumačiti onako kako je to učinila Kordela (Cordella 2004), tj. da lekar 1. licem množine zapravo označava samo sebe, kao predstavnika institucije.

Primer 3
L: Znači, kod vas ima da uradimo ultrazvuk srca, kontrolu, da vidimo kakva je situacija i nakon toga da se dogovorimo da l' treba to da se operiše ili ne
P: Da

U ovom primeru lekar čak tri puta koristi 1. lice množine da označi sebe i pacijenta u naizgled zajedničkim aktivnostima (*da uradimo ultrazvuk srca, da vidimo kakva je situacija i* [...] *da se dogovorimo* [...]). Naravno, sasvim je jasno da je zapravo lekar taj koji će uraditi ultrazvuk, razmotriti situaciju i doneti odluku o tome da li će pacijent biti operisan ili ne. Ipak, izborom 1. lica množine pacijent je barem prividno uključen u proces donošenja odluke. Pacijent minimalnim responsom u vidu partikule *da* potvrđuje da je primio k' znanju šta lekar ima da kaže i da je razumeo.

Primer 4
P: Slabo/slabije spavam noću, doktore. Smem li ja nešto da uzmem?
L: Možete, ali to mora da vam prepiše neuropsihijatar. Znači, mi nemamo više pravo da pišemo te lekiće.
P: Mhm [...]

Ovde pacijent najpre preuzima inicijativu time što otvara sled i lekaru postavlja pitanje u vezi sa lekovima za smirenje. Lekar se u svom iskazu služi 1. licem množine (*mi nemamo pravo*) kojim označava sebe i druge lekare iz institucije u kojoj radi ili pak sebe i druge kardiologe. Time na neki način skida odgovornost sa sebe i pokazuje da postoji odluka na nivou institucije u kojoj radi ili na državnom nivou na koju on lično ne može uticati.

Iako bismo očekivali da se lekar pri obraćanju pacijentu služi isključivo 2. licem množine, to nije bio slučaj u posmatranom korpusu. Naime, lekar se u najvećem broju slučajeva tokom celog razgovora pacijentima obraćao 2. licem jednine (iako je uglavnom reč o pacijentima koji su stariji od njega, nekada i znatno, jer je on sâm srednjih godina). U nekoliko slučajeva, lekar je započinjao razgovor obraćajući se pacijentu 2. licem jed-

nine, da bi kasnije iznenada prešao na 2. lice množine (Primer 5). Zanimljivo je istaći da se lekar uglavnom pacijentkinjama obraćao 2. licem množine, osim u slučaju dve starije pacijentkinje slabijeg obrazovanja (jedna od njih je u toku razgovora izjavila da je nepismena) koje dolaze iz seoske sredine. Pacijentima muškog roda, pak, obraćao se 2. licem jednine (bez obzira na godine), osim u jednom slučaju kada je dosledno koristio 2. lice množine tokom celog razgovora.

Primer 5
L: [...] Temperature nisi imao↓
P: Imao sam nedelju dana, 37 sa 2,3,5 i više nisam imao. Sad već nemam odavno.
L: Mhm. Noću, spavanje? (.) Ima li tegoba?
P: Ne: nema nikakvih tegoba
L: Znači, kad zaspite, spavate mirno↓
P: Spavam dok se ne probudim ((smeh)) [...] I naravno, boli me ova kost ovde me boli
L: Dobro, daj podigni to da vidim

U ovom primeru lekar na zanimljiv način prelazi sa 2. lica jednine na 2. lice množine, da bi se potom ponovo vratio na 2. lice jednine. Ovaj deo razgovora odnosi se na uzimanje anamneze, pa lekar u skladu sa tim pokušava od pacijenta da dobije precizne odgovore iako umesto standardnih pitanja zatvorenog tipa (posebnih pitanja ili pitanja sa da/ne odgovorom) uglavnom pribegava intonacionim upitnim iskazima i eliptičnim pitanjima. Iako od samog početka susreta pacijenta oslovljava upotrebom 2. lica jednine, dakle neformalno, lekar iz nekog razloga usred uzimanja anamneze počinje pacijentu da se obraća formalno (*Znači kad zaspite spavate mirno*). Ipak, ubrzo potom ponovo postaje neformalan i pri tome koristi imperativ određujući pacijentovo ponašanje (*daj podigni to da vidim*). Nije jasno zašto se lekar ovako obraća pacijentu, posebno ako imamo u vidu činjenicu da je pacijent stariji od lekara. Mogućih razloga za ovakvo ponašanje ima nekoliko - sagovornici se već duže vreme poznaju i pacijent redovno dolazi na kontrole (što je malo verovatno ako imamo u vidu ceo razgovor), lekar svojim neformalnim pristupom želi da opusti pacijenta ili lekarov lični stil u komunikaciji podrazumeva neformalnan pristup koji samo povremeno uspeva da prikrije kada se „seti" da pređe na *Vi*.

Lekar se povremeno služio i 3. licem jednine, kojim je označavao drugog lekara kojeg je pacijent u nekom trenutku posetio ili će tek posetiti, ali još češće određeni lek, terapiju (Primer 6) ili čak samog pacijenta ukoliko je pregledu prisustvovao i pacijentov pratilac. 3. licem množine lekar uglavnom označava druge lekare (najčešće iz druge ustanove) ili medicinsko osoblje, ali nikada i sebe (Primer 7).

Primer 6
P: [...] Jedino pritisak malo:
L: Da vam kažem, on po pravilu ne bi trebalo da pravi probleme, što se tiče samog pritiska. Zato što je ta doza jako, jako mala. I on sam po sebi nije lek koji snižava pritisak (.) više deluje da vam uspori srčani rad. Verovatno to i kad vas smiri malo, onda imate malo niži [...]

U ovom primeru reč je o određenom leku na koji se pacijent u svom iskazu žali, pokušavajući dosta nemušto da opiše problem koji ima sa tim lekom. Lekar u svom tur-

nusu nijednom ne imenuje lek već se govoreći o njemu čak dva puta u nizu služi 3. licem jednine (*on [...] ne bi trebalo da pravi probleme; on sam po sebi nije lek [...]*), podrazumevajući da i njegov sagovornik zna na šta se zamenica odnosi.

Primer 7
P: [...] Dva puta ((XXX)), ništa
L: Nisu našli ništa?
P: Rekli su nam za ovu pljuvačnu žlezdu isto kao da se ((XXX)). Tako da je mekano, nije tvrdo-

U pitanju koje postavlja pacijentu, a koje je zapravo strategija ponavljanja pacijentovih reči (engl. *echoing*) (Fortin et. al 2012: 4) radi podsticanja pacijenta da kaže više, lekar se služi 3. licem množine (*nisu našli*). On njime značava druge lekare koji rade u nekoj drugoj ustanovi, a koje je pacijent prethodno posetio. I pacijent ove lekare u svom narednom turnusu označava na identičan način.

Lekar se povremeno služi i zamenicom za sva lica, tj. oblicima koji imaju takvo značenje. Najčešće su to oblici *čovek* ili *ljudi,* ali i zamenica za 2. lice jednine (Primer 8).

Primer 8
P: [...] A znači obavezno je?
L: Pa, ne kažem da je obavezno. Ako čovek ne ode do 3 meseca nakon operacije, znači da ste se sami rehabilitovali [...]

Nakon pozitivno polarizovanog pitanja u vidu intonacionog upitnog iskaza, lekar razuverava pacijenta, a potom umesto 2. lica (npr. *ako ne odete*) koristi oblik *čovek* (*ako čovek ne ode*) u značenju *svi pacijenti*. U drugom delu replike ne ostaje dosledan, već prelazi na 2. lice množine (*da ste se sami rehabilitovali*).

4.2. Kako pacijent upotrebljava gramatička lica

Kada je reč o načinima na koje pacijent bira i upotrebljava gramatička lica, naišli smo na primere koji se donekle podudaraju sa zaključcima koje je izvela Klikovac (2008a), iako ima i značajnih odstupanja. Na primer, u velikom broju slučajeva nailazimo na upotrebu 1. lica jednine koja ukazuje na isticanje aktivnosti i aktivne percepcije, i time nedvosmisleno podseća na način na koji se lekar služi gramatičkim licima (Primer 9). Sreću se naredni primeri: *osećam (čista su mi pluća), napravio sam (kontrolu), pijem (ovolike lekove), to neću, to sam ja prepolovio, nemam nikakvih problema, sad ću da vidim, planiram (da odem), ne osećam bolove, počela sam da koristim, (u krvnoj slici) sam videla, vodim računa o ishrani, uspeo sam, ja sam pravila šemu, pijem lekove redovno, imao sam katastrofu...* Dakle, u ovom pogledu naši rezultati se znatno razlikuju od onih na koje je u svojoj analizi naišla Klikovac (2008a).

Primer 9
P: [...] Tu u krvnoj slici sam jedino videla da je malo koliko se ja razumem holestrol povišen
L: 6.3 (.) Dobro, da vam kažem [...]

U ovom slučaju pacijentkinja istovremeno ispoljava inicijativu (otvaranjem sleda i iznošenjem ličnog mišljenja) i pokazuje aktivnu percepciju time što saopštava lekaru šta je ona lično opazila u svojoj krvnoj slici. Time sagovorniku stavlja do znanja da i ona, iako laik, ume da prepozna kada nešto nije u redu i na indirektan način očekuje od lekara odgovor iako nije zvanično postavila pitanje.

Prema očekivanjima, pacijent se 1. licem jednine služi i da govori o svojim osećajima i osećanjima, te nevoljnoj percepciji (Primer 10), dok se 1. licem množine služi u samo jednom slučaju (Primer 11).

Primer 10
L: [...] Dobro (...) Zamaranje uzbrdo?
P: Da, da, ne mogu da hodam, mnogo mi je teško. I kad se sagnem//
L: //Znači, kad se sagneš i kad hoćeš da se ispraviš, šta onda?
P: Kad se sagnem odma' me zaguši nešto. Kao da nemam vazduha, ne znam šta je [...]

U ovom primeru pacijentkinja u oba svoja turnusa izborom leksike pokazuje prisustvo nevoljne percepcije (*mnogo mi je teško, zaguši me nešto, kao da nemam vazduha*). Ona pokušava da objasni lekaru šta joj svakodnevno predstavlja teškoću, a on prekidanjem njenog iskaza zapravo pokušava da joj pomogne da što preciznije opiše svoje tegobe.

Primer 11
P: [...] I ja sam željan da vam kažem iskreno da malo prošetam, da izađem //
L: // Mhm
P: A i vreme nam nije bilo naklonjeno za neke duže šetnje [...]

Lekar i pacijent govore o tome koliko je pacijent u stanju da se kreće nakon operacije i oporavka. Pacijent koristi priliku da ispolji inicijativu i iznese sopstveno mišljenje koje nije u direktnoj vezi sa pitanjem koje je lekar prethodno postavio. Nije sasvim jasno na šta se odnosi upotrebljeno 1. lice množine u ovom primeru (*vreme nam nije bilo naklonjeno*) – može biti da ga pacijent upotrebljava da odredi sebe i nekog od članova porodice ili prijatelja koji sa njim provode vreme u šetnji ili pak 1. licem množine obuhvata sve svoje sugrađane koji su izloženi istim vremenskim uslovima kao i on.

Pri obraćanju lekaru, pacijenti isključivo koriste 2. lice množine, što je bilo i u potpunosti očekivano.

Pacijenti se povremeno služe i 3. licem jednine i to uglavnom da bi označili nekog drugog lekara (Primer 12), ali i da bi govorili o svojoj bolesti, nekom određenom leku, putnom nalogu, i sl. 3. lice množine koriste isključivo kako bi označili druge lekare i to obično iz druge ustanove (Primer 13).

Primer 12
L: [...] Za 7 dana ti je pregled i to ćeš negde po prazniku da ideš na kontrolu
P: Pa, šta ja znam, ona rekla da dođem sad, čim se vratim odavde [...]

Nakon lekarove konstatacije da ga očekuje kontrola za 7 dana, pacijent ispravlja lekara navodeći drugi datum. Pri tome se služi 3. licem jednine kojim označava lekarku

koja mu je zakazala taj drugi datum (*ona rekla da dođem sad*). Dakle, umesto imena ili titule, pacijent tu lekarku označava samo zamenicom *ona*, a njegov sagovornik i uprkos tome nema problema da razume o kome je reč.

Primer 13
L: [...] Vidim ne uzimaš ništa od povrća ↑ Tamno zeleno povrće, čim ovoliko skače ovaj INR, a?
P: Pa, oni mi prvo rekli da pijem ((XXX)), ono ode ispod [...]

Slično kao u prethodnom primeru, pacijent se u svojoj replici služi 3. licem množine da označi lekare iz druge institucije (*oni mi [...] rekli da pijem*), ne navodeći njihova imena ili titulu.

Kao i lekari, pacijenti nisu često koristili zamenicu za sva lica, tj. oblike koji imaju tu funkciju. Kada su to činili, služili su se oblikom *čovek* ili 2. licem jednine (Primer 14).

Primer 14
P: [...] I sad kad sam bio na ultrazvuku, nisu mi tražili, uvek sam dolazio, sad moraš da zakažeš, a to nije bilo do sada//
L: //Da. Pa, da vam kažem, jako veliko opterećenje na ovaj institut, jako veliki problem

Pacijent se najpre služi 3. licem množine kojim označava medicinsko osoblje koje radi na zakazivanju i izvođenju ultrazvučnih pregleda (*nisu mi tražili*), a potom koristi bezlični oblik u vidu 2. lica jednine (*sad moraš da zakažeš*). Značenje ovako upotrebljenog 2. lica jednine je da svi ljudi moraju da zakažu pregled, ne samo on ili neko određen.

Dakle, složili bismo se da se pacijenti ne kreću prostorom svih gramatičkih lica kao što to čine lekari, ali ne možemo reći da koriste isključivo 1. lice jednine i to u smislu pasivne percepcije, i 3. lice. Na osnovu korpusa koji smo analizirali, zaključujemo da su se pacijenti u velikom broju slučajeva služili gotovo svim gramatičkim licima, iako možda ne na identičan način kao lekari i ne podjednako često. Jedino lice koje ni jednom nisu upotrebili je 2. lice jednine i to ne predstavlja iznenađenje.

Najzad, pacijenti su ukupno dva puta upotrebili glagol *misliti* u svom punom značenju, dok su ga nekoliko puta upotrebili i u vidu poštapalice. Samo jednom pacijent je izjavio da nešto *ne zna*, što se po učestalosti nije poklopilo sa rezultatima do kojih je došla Klikovac (2008a: 58-59).

5.Zaključak

Medicinski susret se istražuje u različitim disciplinama i sa više različitih aspekata. Jedan od aspekata koji se posmatra jeste i izbor i način upotrebe gramatičkih lica u interakciji lekara i pacijenta.

Pojedina istraživanja manjeg ili većeg obima došla su do izvesnih zaključaka kada je reč o upotrebi gramatičkih lica, pre svega od strane lekara, ali i od strane pacijenta. U najznačajnijem istraživanju tog aspekta medicinskog susreta došlo se do zaključka da lekar ima pravo da raspolaže svim gramatičkim licima, dok je pacijent ograničen pre svega na prostor 1. lica jednine, i povremeno na 3. lice, dok ostala lica nema na raspolaganju (Klikovac 2008a).

Analiziranjem korpusa koji se sastoji iz 16 razgovora snimljenih u kardiološkoj ambulanti jedne tercijarne ustanove zdravstvene zaštite, došli smo do zaključka da se lekar zaista kreće prostorom svih gramatičkih lica, uključujući i 2. lice jednine koje nismo očekivali da sretnemo u institucionalnom diskursu. Međutim, zaključili smo i da je pacijent manje ograničen po pitanju upotrebe gramatičkih lica nego što Klikovac (2008a) navodi u svojoj analizi, te da se osim 2. licem jednine zapravo služi svim licima iako možda ne onoliko često i na isti način kao lekar. Takođe, čini se da i pacijenti ističu aktivnu percepciju i da nisu isključivo ograničeni na pasivnu percepciju. Najzad, pacijenti nisu često izjavljivali da nešto ne znaju, iako je prethodno istraživanje došlo do tog zaključka.

Dobijeni rezultati svakako ukazuju na postojanje asimetrije među učesnicima u komunikaciji, ali je ta asimetrija manja nego što se na prvi pogled može činiti. Dakle, pacijenti nisu isključivo pasivni i imaju mogućnost da istaknu aktivnu percepciju, kao i da se obrate lekaru.

Literatura

Ainsworth-Vaughn, N. (2001). The Discourse of Medical Encounters. In:*The Handbook of Discourse Analysis*. (D. Schiffrin et al., eds.). Oxford: Blackwell Publishers, 453-469.

Boyd, E. and J. Heritage (2006). Taking the history: Questioning during comprehensive history – taking. In: *Communication in Medical Care* (J. Heritage and D. Maynard, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 151-184).

Byrne, P. S. and Long, B. E. L. (1976). *Doctors talking to patients: A study of the verbal behaviour of general practitioners consulting in their surgeries.* London: HMSO.

Cordella, M. (2004). *The Dynamic Consultation: A Discourse Analytical Study of Doctor – patient Communication.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Drew, P. and J. Heritage (1992). Analyzing talk at work: An introduction. In: *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings* (P. Drew and J. Heritage, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 3-65.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). Essex: Pearson Education Ltd.

Fortin, A. H. et al. (2012). *Smith's patient – centred interviewing: An evidence – based method* (3rd ed.). New York: McGraw Hill Medical.

Heath, C. (1986). *Body Movement and Speech in Medical Interaction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Heritage, J. (2004). Conversation Analysis and Institutional Talk: Analysing Data. In:*Qualitative Research: Theory, Method and Practice* (D. Silverman, ed.). London: Sage Publications, 161-182.

Irish, J. T. and J. A. Hall (1995). Interruptive Patterns in Medical Visits: The Effects of Role, Status and Gender. *Social Science and Medicine,* 41(6), 873-881.

Jefferson, G. (1983). Issues in the transcription of naturally - occurring talk: Caricature versus capturing pronunciational particulars. *Tilburg Papers in Language and Literature,* 34, 1-12.

Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In: *Conversation Analysis: Studies from the First Generation* (G. H. Lerner ed.). Amsterdam: John Benjamins, 13-31.

Klikovac, D. (2008a). Prilog kritičkoj analizi konverzacije: diskurs moći u lekarskoj ordinaciji. *MSC Naučni sastanak slavista u Vukove dane,* 38(3), 33-80.

Klikovac, D. (2008b). *Jezik I moć. Ogledi iz sociolingvistike i stilistike.* Beograd: XX vek.

Mishler, E. (1984). *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews.* Norwood: Ablex Publishing Corporation.

Savić, S. i V. Polovina (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Sinadinović, D. (2017). *Jezički aspekti interakcije lekara i pacijenta u engleskom i srpskom* (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.

Ten Have, P. (1991). Talk and Institution: A Reconsideration of the ''Asymmetry'' of Doctor – Patient Interaction. In: *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis* (D. Boden and D. H. Zimmerman, eds.) Cambridge: Polity Press, 138-163.

West, C. (1984). When the Doctor is 'a Lady': Power, Status and Gender in Physician – Patient Encounters. *Symbolic Interaction,* 7(1), 87-106.

West, C. (2006). Coordinating Closings in Primary CareVisits: Producing Continuity of Care.In: *Communication in Medical Care: Interaction between Primary Care Physicians and Patients* (J. Heritage and D. W. Maynard, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 379-415.

White, J., W. Lewinson and D. Rotter (1994). 'Oh, by the way…': The Closing Moments of the Medical Visit. *Journal of General Internal Medicine,* 9, 24-28.

Danka Sinadinović, Vesna Polovina

THE USE OF PERSONAL PRONOUNS IN MEDICAL ENCOUNTERS

Summary: This paper deals with personal pronouns, the way they are chosen and used in medical encounters. A brief overview of the rules and expectations in a medical encounter is given as well as conclusions of some previous research of the use of personal pronouns in doctor – patient interaction. A corpus of 16 medical encounters recorded in a tertiary cardiological referral hospital in Belgrade is analysed and the ways doctors and patients use personal pronouns are given, as well as the differences between doctors and patients and the importance of those differences for their relationship. Examples are analysed according to the rules of conversation analysis and the results show asymmetry which is less conspicuous than in earlier research.

Key words: asymmetry, conversation analyses, corpus, doctor – patient interaction, critical discourse analysis, medical encounter, personal pronouns, research

УДК 811.133.1'367.332.8
811.163.41'367.332.8
811.131.3'367.332.8
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.6

Ružica Seder
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

USLOVNO-KONCESIVNE REČENICE U FRANCUSKOM I ITALIJANSKOM JEZIKU I NJIHOVI EKVIVALENTI U SRPSKOM [1]

Sažetak: U rečenicama opštekoncesivnog modela, koncesivnost se u nekim slučajevima „prepliće“ sa drugim semantičkim vrednostima (hipoteza, alternativnost, način vršenja glagoske radnje). Takve koncesivne rečenice uvode specifični veznici i vezničkі izrazi, nastali kao kombinacija koncesivne semantike i one koja joj se pridodaje. U ovom radu bavićemo se slučajevima preplitanja koncesivnosti i pretpostavke, i njihovom realizacijom u francuskom, italijanskom i srpskom jeziku. Očekujemo da će stepen formalnog poklapanja između dva romanska jezika biti visok, dok će srpski kao slovenski jezik pokazati izvesna odstupanja u strukturisanju iskaza sa naznačenim značenjem.

Ključne reči: koncesivnost, pretpostavka, uslov, francuski, italijanski

1. Opšte napomene o uslovno-koncesivnim rečenicama

Razmatrajući kategoriju koncesivnosti (dopusnosti), mnogi autori zapazili su da se ona veoma često realizuje udružena sa nekom drugom semantičkom nijansom. Za ovaj rad relevantno je iscrpno razmatranje Iva Pranjkovića (Pranjković 2001), koji smatra da se može govoriti o dva tipa dopusnosti:

1. o „dopusnosti zasnovanoj na „razbijanju”uzroka (*Iako je bio uporan, nije uspio*)” u kojoj nema nikakve „upitanosti, hipotetičnosti, i/ili uvjetovanosti: on je stvarno bio uporan kao i u uzročnoj rečenici (*Budući da je bio uporan, uspio je*)“. Autor ih naziva *uzročno – dopusnim rečenicama*, nastalim udruživanjem suprotnosti i uzročnosti. Uvedene su pre svega veznicima *iako*, *mada*, *premda*, ali i izrazima: *unatoč/uprkos tome što, baz obzira na to što, (n)i pored toga što*[2].
2. o „dopusnosti zasnovanoj na razbijanju uvjeta (*Ako je i uporan, neće uspjeti; Ni kad bi bio uporan, ne bi uspio; Da je i bio uporan, ne bi uspio*)“ (Pranjko-

---

1 Ovaj rad je nastao u okviru projekta Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije : *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (Br. 178002)

2 Miloš Kovačević kritikuje ovakvu „kongruenciju“ intenzifikatora *i* u izrazu *i pored toga što*, jer je on nastao od predloškog izraza *i pored*, a ne postoji predloški izraz *ni pored*. Detaljnije o ovome u članku: Kovačević 2008 : 71, fusnota 5.

vić 2001 :49). Autor ih naziva *uslovno - dopusnim*[3] *rečenicama*, a taj termin ćemo i mi koristiti u ovom radu.

Koncesivnost u ovom drugom tipu koncesivnih rečenica, prema Pranjkoviću, paralelna je sa pogodbenim (uslovnim) odnosom (tako da ih on deli na realnodopusne, potencijanodopusne i irealnodopusne rečenice).

2.Subjunktori uslovno-dopusnih rečenica

Rečenice sa uslovno-koncesivnom semantikom imaju karakteristične subjunktore u sva tri jezika koji su predmet ovog rada.[4]

Prema literaturi, u francuskom jeziku u izražavanju ove semantičke nijanse najfrekventniji je veznik *même si*.[5] Osim ovog veznika, navode se i veznici: *quand*[6], *alors même que,* kao i veznik *quand bien même* uz glagol u kondicionalu, sa identičnom vrednošću kao veznik *même si* (Mauger 1968; Grevisse 1969; Béchade : 1993; Dubois-Lagane 1993).

U italijanskom jeziku rečenice sa ovakvom vrednošću uvode veznici *anche se*, *pure*, *quand'anche,* upotrebljeni uz konjunktiv, a Frančesko Bjanko pridružuje im i sledeće veznike: *se anche, se pure, seppure, pure se, anche quando.* (Bianco : 2010 : 256)

Ekvivalentne veznike u srpskom jeziku izdvojićemo nakon analize primera iz korpusa.

3. Glagolski način u uslovno – koncesivnim rečenicama uvedenim veznicima même si i anche se

Iako je dominantni glagolski način koncesivnih rečenica u francuskom jeziku sibžonktiv, a u italijanskom konjunktiv, posle najfrekventnijih veznika uslovno – koncesivnih rečenica (fr. *même si* i it. *anche se*) dolazi do izvesnih odstupanja.

Smatramo da je to posledica samog procesa nastajanja uslovno-koncesivne rečenice, koji možemo predstaviti pomoću sledeće sheme:

Rečenica 1 : glavna rečenica + *même/anche* [koncesivni uzrok[7]]
[glavna rečenica] + *si/se* kondicionalna rečenica : Rečenica 2

Rečenica 3: glavna rečenica + *même si*/*anche se* **- uslovno – koncesivna rečenica**

---

3 U originalnom tekstu stoji *uvjetnodopusne* rečenice. Mi ćemo u daljem tekstu koristiti termin *uslovno - dopusne*.

4 Pri analizi građe polazićemo uvek od francuskog jezika, a drugi korak će predstavljati sagledavanje stanja u italijanskom jeziku. Potom ćemo rezultate dobijene sagledavanjem građe ova dva romanska jezika porediti sa srpskim jezikom.

5 Grevis (Grevisse : 1969) navodi i varijantu *si même*.

6 Može navodi primer: *Quand (même) ils seraient cent, je les attends de pied ferme* [Čak i ako ih ima stotina, odlučno ću im se suprotstaviti.] (Mauger 1968 : 339)

7 Reč je o okolnosti koja bi *mogla* da spreči realizaciju radnje glavne rečenice, ali je ne sprečava.

Rečenica 1: Il sortirait sans parapluie *même* [sous la pluie].
Rečenica 2: Il sortirait sans parapluie s'il pleuvait.
Rečenica 3: Il sortirait sans parapluie ***même s'il pleuvait.***

Rečenica 1: Uscirebbe senza ombrello *anche* [sotto la pioggia.
Rečenica 2: Uscirebbe senza ombrello se piovesse.
Rečenica 3 : Uscirebbe senza ombrello ***anche se piovesse.***

Rečenica 1: Izašao bi bez kišobrana (čak) *i* [po kiši].
Rečenica 2: Izašao bi bez kišobrana ako pada kiša.
Rečenica 3: Izašao bi bez kišobrana ***(čak) i ako pada kiša.***

S obzirom na ovakvu strukturu uslovno-koncesivne rečenice, očekivali bismo da ona preuzima načinsku orijentaciju oblika kondicionalnih rečenica francuskog i italijanskog jezika.[8] U francuskom jeziku se posle veznika *si* koristi indikativ, a u italijanskom posle veznika *se* konjunktiv (za potencijalne i irealne kondicionalne rečenice).

U skladu sa tim, u francuskom jeziku i rečenice uvedene veznikom *même si* uvek imaju glagol u indikativu. Međutim, u italijanskom rečenice uvedene veznikom *anche se* (kod kojih bismo dakle očekivali glagol u konjunktivu) veoma često imaju glagol u indikativu.

Luka Seriani (Serianni 1988) navodi da se jedino posle ovog koncesivnog veznika (i veznika *con tutto che*) *može* naći i indikativ, pa čak i češće nego konjunktiv. U nekim izvorima (Barbieri 1946; Patota 2003) uz veznik *anche se* pominje se isključivo mogućnost upotrebe indikativa.

U *Velikoj referentnoj italijanskoj gramatici* (Renzi et al. 2001 : 792-793) predstavljena je sledeća shema [9]:

1. **Anche se studio di più**, non imparerò niente. [Čak i ako budem više učio, ništa neću naučiti]
2. **Anche se studiassi di più**, non imparerei niente. [Čak i kada bih više učio, ništa ne bih naučio]
3. **Anche se avessi studiato di più**, non avrei imparato niente.[10] [Čak i da sam više učio, ništa ne bih naučio]

Indikativ bi dakle bio dozvoljen samo ukoliko se koncesivnost odnosi na radnju smeštenu u sadašnjost ili budućnost , kao u primeru (1). Međutim, autori navode da su primeri tipa (2) i (3) karakteristika isključivo književnog stila.

---

8 Upravo je to slučaj u oba jezika nakon veznika *comme si/come se*, koji u potpunosti preuzima načinsko-vremensku orijentaciju glagolskih oblika kondicionalnih rečenica francuskog i italijanskog jezika (O ovome više u članku: Vlahović – Seder 2013)

9 Reč je o sintaksi karakterističnoj za savremeni italijanski jezički standard (koji ima svoju kolokvijalnu varijantu). U onome što predstavlja jezički substandard, svakako dolazi do odstupanja od ovih pravila.

10 Moguća je upotreba i drugih vremena u glavnoj rečenici, ali u zavisnoj se uvek nalazi konjunktiv.

4.Analiza korpusa[11]

Sledeće primere razmatraćemo u svetlu iznetih teorijskih razmatranja:

1. Pour ces gens-là, il n'y a que le papier qui compte, dit Isabelle.
   - **Même s'il n'ya rien d'écrit dessus** ?
   - **Même si ce sont des bêtises**. (Pennac fr. : 252)

1a. Per quella gente, solo la carta conta, disse Isabelle.
   -Anche se non c'è scritto niente?
   -Anche se sono stupidaggini. (Pennac it. : 185)

1b. „Za takve ljude bitan je smo papir", rekla je Izabela.
   „Čak i ako je prazan?
   „**Čak i ako** je pun gluposti." (Penak : 211)

2. **Et même si elle ne lui avait pas écrit la première**, si elle répondait seulement, cela suffisait pour qu'il ne pût plus rester sans la voir. (MP : 355)

2a. E, **anche se lei non aveva scritto per prima**, **anche se lei aveva semplicemente risposto**, acconsentendo, **alla sua domanda** di una breve separazione, questo bastava perchè lui non potesse stare senza vederla. (MP it.2 : 83)

2b. **Čak i kad mu ne bi ona prva pisala**, **već ako bi mu samo odgovorila**, to je bilo dovoljno da on ne može više izdržati da je ne viđa. (MPŽ : 120)

3. «C'est bon, c'est bon; en tous cas, **même si je me trompe,** ce n'est pas un crime, je pense» (MP : 306)

3a. « D'accordo, d'accordo ; in ogni caso, ***anche se*** **mi sbaglio**, spero che non sia un delitto »,… (MP it.2 : 83)[12]

3b. « Dobro, dobro ; u svakom slučaju **čak i ako se varam,** nije to nikakav zločin, mislim. » (MPŽ : 78)

U sledećem primeru, u francuskom jeziku, nalazi se manje frekventan veznik *si même*:

4. Mais, parfois, dans un coin de cette vie que Swann voyait toute vide, **si même son esprit lui disait qu'elle ne l'était pas**,… (MP : 282)

4a. Ma, a volte, in qualche cantuccio de quell'esistenza che Swann vedeva tutta vuota, **anche se la sua mente gli diceva che non poteva esserlo**,… (MP it.2 : 59)

4b. Ali ponekad, u jednom uglu toga života koji je za Svanove oči bio sasvim prazan […] – **iako mu je razum govorio da on nije takav -** … (MPŽ : 57)

U primeru (5) zavisna koncesivna rečenica je izdvojena (parcelacija koncesivne klauze), i u francuskom i u italijanskom jeziku. U srpskom jeziku koncesivna rečenica uvedena je složenim veznikom *bez obzira na to što*.

---

11 Korpus je sačinjen od deset francuskih romana i njihovih objavljenih prevoda na italijanski i srpski jezik.

12 U drugom italijanskom prevodu koristi se veznik *se anche*, koga pominje samo Franečesko Bjanko (Bianco 2010): «Sta bene, sta bene; comunque, ***se anche*** mi sbaglio, non sarà poi un delitto, spero»… (MP it.: 101)

5. Oui, une belle journée pour la veuve Dolgorouki. **Même si le quart de sa pension** trimestielle, touchée le matin même, **s`était envolé d`un coup d`éventail**. (Pennac 2 fr. : 91)

5a. Sì, una bella giornata per la vedova Dolgorouli. **Anche se un quarto della pensione trimestrale**, riscossa quella mattina, **se ne era volata via con colpo di ventaglio**. (Pennac 2 it. : 72)

5b. Da, kakav divan dan za udovicu Dolgoruku. **Bez obzira na to što je četvrtina njene tromesečne penzije**, koju je tog jutra primila, **odlepršala jednim zamahom lepeze**. (Penak 2 : 92)

Samo u primeru (6) uslovno-koncesivna rečenica uvedena veznikom *anche se* ima glagol u konjunktivu:

6. Même avant d'y voir Odette, **même s'il ne réussissait pas à l'y voir**, quel bonheur il aurait à mettre le pied sur cette terre où (…), il sentirait palpiter partout la possibilité de sa brusque apparition: (MP : 342)

6a. Anche prima di vedere Odette, **anche se non fosse riuscito a vederla**, che felicità avrebbe provato a posare il piede su quella terra in cui, (…), avrebbe sentito ovunque palpitare la possibilità di una sua improvvisa apparizione : (MP it.2 : 117)

6b. Već i pre nego što bi video Odetu, **čak i ako i ne bi uspeo da je vidi**, kako bi bio srećan da stupa nogom po tome tlu, gde bi, (…), osećao kako svuda treperi mogućnost njene iznenadne pojave : (MPŽ : 109)

Na osnovu iznetih zapažanja pojedinih autora a i na osnovu analize prethodnih primera, možemo zaključiti da je posle veznika *anche se* dominantna upotreba indikativa. Konjunktiv se javlja kao obeležje učenog stila, ili u slučajevima izražene hipotetičnosti radnje ili stanja.

U sledećem primeru italijanska rečenica zahteva dodatna razmatranja:

7. Mais, **même s'il avait pensé** que c'était vrai, peut-être n'eût-il pas souffert de découvrir à l'amour d'Odette pour lui cet état plus durable que l'agrément ou les qualités qu'elle pouvait lui trouver: l'intérêt, l'intérêt qui empêcherait de venir jamais le jour où elle aurait pu être tentée de cesser de le voir. (MP : 312)

7a. Ma, **anche pensando** che potesse essere vero, forse non avrebbe sofferto nello scoprire, nell'amore di Odette per lui, qualcosa di più duraturo del fascino e delle qualità che lei poteva trovargli : l'interesse, l'interesse che avrebbe sempre impedito l'avvento del giorno in cui lei potesse essere tentata di smettere di vederlo. (MP it.2 : 88)

Konstrukciju *anche* + *gerundio* jeste implicitna konstrukcija sa koncesivnom vrednošću (Bianco 2010 : 257). Smatramo da u ovom italijanskom prevodu, gerundijum možemo smatrati ekvivalentom kondicionalnoj rečenici uvedenoj veznikom *se*. Naime, u uslovnim rečenicama gerundijum često zamenjuje protazu, kao recimo u primeru: *Potendo* (=*Se potrò*), *ti aiuterò*. *Ako budem mogao, pomoći ću ti*. [13]

13 Primer preuzet iz: (Terić 2005 : 104)

Dakle, *anche* + *gerundio* je varijanta za uslovno-dopusne rečenice, čiji je eksplicitni ekvivalent rečenica uvedena veznikom *anche se*, tako da u ovom primeru možemo prepoznati sledeću konstrukciju: *Ma,* ***anche se avesse pensato /pensava*** *che potesse essere vero,…*

Ovu pretpostavku potvrđuje i srpski prevod:

7b. Ali, **da je čak i pomislio** da je to istina, možda ga ne bi bolelo da u Odetinoj ljubavi prema njemu otkrije to trajnije stanje nego što su prijatnost ili vrline koje je ona mogla u njemu videti : korist, korist, koja bi onemogućila da ikada nastupi dan kada bi ona, možda, došla u iskušenje da prestane da se viđa s njim. (MPŽ : 83)

Primeri su pokazali da se u srpskom jeziku se kao ekvivalent veznicima *même si* i *anche se* najčešće javljaju vezn**i**čki sklopovi *i ako*, *i kad(a*), *i da*, s tim što u svim slučajevima partikula *i* može da bude i postponirana: *da ...i*/ *kad ...i*.

Njihovu koncesivnu semantiku najčešće potkrepljuju partikule *čak* i *sve*, koje imaju pleonastičku ulogu: **Čak i da je tako**, neophodno je da se – i tako umanjena –održava. **Sve i da hoću**, nemam šta da mu zamerim. (Kovačević 2008 :79)

U navedenim primerima, uz pomenute veznike dosledno se javlja partikula *čak.*

Pre iznošenja detaljnijih razmatranja o ovim veznicima, navešćemo principe njihove upotrebe, pomoću sledeće tabele:[14]

REALAN USLOV	POTENCIJALNI (EVENTUALNO OSTVARLJIV) USLOV	IREALNI USLOV
ako...i /i ako	***ako...i/i ako*** (+futur egzaktni) ***ako...i* (*i ako*) /*kad...i* (*i kad*)** (+potencijal)	***da...i /i da***
Ako sutra i pada kiša, ići ćemo na izlet.	*Ako sutra i bude padala kiša*, ići ćemo na izlet. *Ako/Kad bi sutra i padala kiša*, išli bismo na izlet.	*Da je juče i padala kiša*, išli bismo na izlet.

Dakle, za razliku francuskog i italijanskog jezika, upotreba veznika u srpskom jeziku zavisi od „vrste“ uslova koji se iznosi u zavisnoj klauzi, odnosno mogućnosti njegovog ostvarenja.

U skladu sa tim, autori razlikuju i nekoliko vrsta uslovno-koncesivnih rečenica, a mi ćemo predstaviti klasifikaciju Ksenije Milošević (Milošević : 1986 : 36):

14 Ovu tabelu napravili smo prevashodno na osnovu zapažanja iz *Gramatike srpskog jezika za strance* (Mrazović – Vukadinović 2009). Pored termina *eventualno ostvarljiv uslov* dodali smo i termin *potencijalni uslov*. Takođe smo dodali i varijante veznika u kojima je partikula *i* anteponirana (*i ako, i kad bi, i da*).

1.realne: *Ako sutra i pada kiša*, ići ćemo na izlet.[15]
2.eventualne: *Ako sutra i bude padala kiša*, ići ćemo na izlet.
3.potencijalne: *Ako/Kad bi sutra i padala kiša*, išli bismo na izlet.
4.irealne: *Da je juče i padala kiša*, išli bismo na izlet.

Iako su mnogi autori zapazili koncesivnu semantiku rečenica uvedenih ovim veznicima, uprkos njihovoj srodnosti sa kondicionalnim[16], ovakvim zavisnim rečenicama posebno su se bavile Ksenija Milošević i Dušanka Zvekić-Dušanović.

K. Milošević (Milošević 1986) ističe da pored *koncesivnih veznika* i *koncesivnih partikula*, „koncesivnu funkciju vrši i *vezničkí kompleks* koji je nastao razlaganjem veznika *iako* na njegove komponente „kondicionalni veznik *ako* i partikulu za isticanje *i*" (Milošević 1986 : 38). Pri tome je partkula mobilna, to jest moguće je da se nađe ispred veznika, u postpoziciji u odnosu na njega, kao i u *distantnom* položaju. K. Milošević takođe navodi da se u ovakve iskaze može uključiti i partikula *čak*. Vezano za značaj ovih partikula za postizanje koncesivnog značenja, kod Nade Graovac nalazimo sledeću konstataciju : „U srpskom jeziku samostalna upotreba veznika *kad(a)* za izražavanje koncesivnosti najčešće nije dovoljna. Obično se za to značenje upotrebljava *i kad(a)/kad(a) i* ili *čak i kad(a)*. Nosioci koncesivnog značenja u tim strukturama su upravo reči *i, čak,* (...)."[17] Dušanka Zvekić-Dušanović (Zvekić-Dušanović 2007) najpre iznosi zapažanje da rečenice uvedene ovakvim veznicima nisu dovoljno opisane u domaćoj literaturi, kao i da nisu dovoljno precizno odvojene od kondicionalnih. Ona polazi od analize definicija koncesivnih rečenica u najčešće korišćenim gramatikama srpskog jezika, a zatim prelazi na semantičku analizu primera rečenica uvedenih ovakvim veznicima, i na kraju dolazi do zaključka da je, uprkos njihovoj sličnosti sa drugim tipovima zavisnih rečenica, ovde reč o *koncesivnim* rečenicama.

Ukoliko u svetlu prethodnih razmatranja sagledamo semantiku veznika *même si* – tačnije – ukoliko ga razložimo na njegove sastavne delove adverb *même* [čak] i veznik *si* [ako], postaje jasno da u ovom domenu imamo potpunu ekvivalenciju između francuskog i srpskog jezika. Isto se može reći i za italijanski veznik *anche se,* nastao kao spoj veznika *anche* [takođe, čak] i veznika *se* [ako].

---

15 U ovom primeru realnost je izražena zahvaljujući vremenskoj odrednici *sutra*, a ne upotrebi imperfektivnog prezenta (*pada*). Naime, realnost se u uslovno - dopusnim rečenicama najeksplicitnije izražava oblicima futura I**,** npr. *Ako **će** sutra i **padati** kiša, ići ćemo na izlet* (iako se takvi slučajevi retko sreću). O ovome više u članku: Vojvodić 2015 : 141-146.

16 Ono što predstavlja „bitan formalni diferencijalni faktor koji odvaja koncesivnu klauzu od njenih kondicionalnih ekvivalenata jeste upravo negiranost superordinirane ili subordinirane predikacije. Naime, koncesivnoj klauzi s negiranom predikacijom u načelu odgovara kondicionalna klauza s afirmativnom predikacijom i obrnuto, kao što, s druge strane, negiranoj superordiniranoj predikaciji determinisanoj koncesivnom klauzom po pravilu odgovara afirmativna superordinirana predikacija determinisana kondicionalnom klauzom i obrnuto:" (Pavlović 2007 : 286). Autor ipak napominje da, pošto i kondicionalna i koncesivna predikacija mogu biti negirane, nije sama odrična rečca indikator niti koncesivnosti niti kondicionalnosti, nego je to kontekst.

17 Irena Grickat (Grickat 1953 : 217-218) uspešno dokazuje da i sam naporedni sastavni veznik *i* može da poprimi koncesivno znečenje, u rečenicama tipa: *I najniže životinjske vrste imaju osećaj dodira*. (*i=čak i*), *Volim čuti i da mi boluje neg' da s drugom dragom ašikuje*.(*i = čak i* ~ makar). Autor precizira da do izmene značenja ovog veznika dolazi u onim složenim rečenicama gde u međurečeničnoj vezi postoji i sastavno i isticajno značenje (Sve one raznovrsne, visoko razvijene srednje razvijene i najniže životinjske vrste *imaju osećaj dodira*.) Jednom stečeno značenje isticanja vezniku *i* ostaje kao nešto što on prenosi i u drugim rečenicama.

U analiziranim primerima iz korpusa, u srpskom jeziku javili su se svi tipovi uslovno-koncesivnih rečenica (realne, eventualne, potencijalne i irealne). One su uvedene vezničkim sklopovima *i ako*, *i kad*, *da...i*. Osim ovih veznika, u literaturi se navode i veznci: *da i*, *ako... i, i da,* a Stevanović navodi i veznike *pa da, pa opet, koliko/koliko da*[18], kao i samostalno upotrebljene veznike *ako* i *da* (Stevanović 1974 : 914) . Jedino u primeru (4b) u srpskoj rečenici nalazimo veznik *iako*, koja bi (prema ranije navedenim razmatranjima I. Pranjkovića) predstavljala uzročno - dopusnu klauzu.

Razmatrajući subjunktore u francuskom i srpskom, Nada Graovac zaključuje sledeće: „Kao i kod iskazivanja čisto pogodbenog značenja i ovde se između ova dva jezika ostvaruje delimična ekvivalencija, s obzirom na to da se francuski veznički izraz upotrebljava za čitavo semantičko polje sjedinjenog uslova sa koncesijom, dok je u srpskom jeziku to semantičko polje izdeljeno na uže segmente i za svaki segment koristi se poseban subjunktor.“ (Graovac 2009 : 190).

Što se tiče vrednosti glagolskih vremena u srpskoj rečenici, Stevanović (Stevanović 1974) navodi da rečenice uvedene veznicima i vezničkim sklopovima *ako i*/*i ako*/*da, da... i, i da* mogu biti i indikativne i modalne. Indikativne su onda kada se njima iznosi ono što se zaista dogodilo (npr. *Ako se uvek i ne druže i ne viđaju između sebe*, znaju jedni o drugima sve[19]). Modalne su „ukoliko je neizvesno da li je bilo ono što se njima kazuje, ili je izvesno da još nije realizovano“ (*Ako i dođe*, neće dovesti drugove, jer ne zna da li ih možemo primiti[20]). Osim slučajeva modalne upotrebe glagolskih vremena, u uslovno-koncesivnim rečenicama, koriste se i imperativ i potencijal.[21]

U skladu sa tim, koncesivne rečenice u primerima (3b, 6b i 7b) mogli bismo smatrati modalnim.

U korpusu smo izdvojili i jedan primer u kojem je uslovno-dopusna rečenica uvedena veznikom *quand bıen même*.Ovaj veznik upotrebljava se isključivo u negovanom francuskom jeziku - *langue soutenue* (Delatour et al. 1995). Kao što smo ranije napomenuli, glagol koncesivne rečenice koju on uvodi je po pravilu u kondicionalu, a neki autori (Delatour et al. 1995) napominju da je i glagol glavne rečenice često u kondicionalu. U našem primeru, u francuskom jeziku u obe rečenice reč je o drugom obliku kondicionala prošlog (*conditionnel passé - deuxième forme*). Njegov italijanski ekvivalent je veznik *quand'anche***,** posle koga je glagol u konjunktivu. Napomenućemo da je u italijanskom jeziku veznik *quand'anche*, za razliku od francuskog veznika *quand bıen même*, često korišćen veznik i upotrebljava se za hipotetičnu potencijalnost u imperfektu konjunktiva (*l'imperfetto del congiuntivo*): *Quand'anche fosse così, non vorrei farlo* [Čak i da je tako/

---

18 Uz primere *: Koliko je lijep Neapolj*, ja bih ga ipak davno ostavioda u njemu nije vladike. *Koliko da je bio glup*, opet je viješto radio oko konja. (Stevanović 1974 : 914). Autor pritom napomninje da su rečenice uvedene ovim veznicima uvek indikativne. Smatramo da su u datim primerima ovi veznici zamenljivi veznicima *iako, mada, premda: Iako/Mada/Premda je Neapolj lijep*, ja bih ga ipak davno ostavioda u njemu nije vladike. *Iako/Mada/Premda je bio glup*, opet je viješto radio oko konja.

19 Stevanović 1974 : 914

20 Stevanović 1974 : 914

21 U realnodopusnim rečenicama koriste se vremenski oblici, ili oblici imperativa, dok je u potencijalnodopusnim rečenicama obavezna upotreba potencijala prvog i u glavnoj i u zavisnoj rečenici, a u irealnodopusnoj rečenici obavezna je upotreba potencijala prvog u zavisnoj rečenici. Uslovno - dopusne rečenice mogu biti uvedene i veznikom *makar((n)i)* posle koga glagol koncesivne rečenice ima oblik optativa (željnog načina). (Silić-Pranjković 2005 : 349-351)

Sve i da je tako, ne bih želeo to da učinim], a za nerealnu hipotetičnost u pluskvamperfektu konjunktiva (*il trapassato del congiuntivo*): *Quand'anche fosse stato così, non avrei voluto farlo* [Sve i daje bilo tako/Čak i da je bilo tako, ne bih želeo to da učinim] (Terić 2005).

U srpskom jeziku ovaj veznik ima identičan ekvivalent kao i veznik *même si* – reč je o vezniku *i da* (za irealan uslov u prošlosti), uz pojačajnu partikulu *čak*.

8. **Quand bien même tout nous eût secondés**, nous eussions inventé notre gêne. (Gide : 118)
8a. **Quand'anche tutto ci avesse assecondato**, ce lo saremmo inventato noi il disagio. (Gide it. : 162)
8b. **Čak i da nam je sve pomagalo**, mi bismo bili izmislili našu muku. (Žid : 83)

5.Zaključci

Analiza korpusa je pokazala da je najfrekventniji veznik uslovno-koncesivnih rečenica u francuskom jeziku veznik *même si* (i, znatno ređe, *si même*) , posle koga je glagol uvek u indikativu.

Italijanski ekvivalent ovog veznika jeste veznik *anche se* (i, znatno ređe, *se anche*), najčešće upotrebljen uz indikativ, iako je nakon ovog veznika moguća i upotreba konjunktiva.

U srpskom jeziku ekvivalentni su im veznici *i ako/ako ...i* (za realan uslov), *i ako/ako ...i*, *i kada/kada..i* (za eventualni ili potencijalni uslov) i *i da/da...i* (za irealan uslov).

Korpus je zabeležio i – značajno ređu - upotrebu veznika *quand bien même*, posle koga je glagol u kondicionalu. Njegov italijanski ekvivalent je veznik *quand'anche*, a u srpskom su mu ekvivalentni isti subjunktori kao i vezniku *même si*, u zavisnosti od vrste uslova koja se u rečenici iznosi.

Što se tiče vrednosti glagolskih oblika u srpskom jeziku, u uslovno - dopusnim rečenicama srećemo modalno upotrebljene glagolske oblike, za razliku od drugih rečenica opštekoncesivnog modela, gde se javljaju jedino temporalno upotrebljeni glagolski oblici.

Literatura:

Barbieri, G. (1976), *Le strutture della nostra lingua*, Firenze, La nuova Italia editrice.

Béchade, Hervé-D. (1993*)*, *Syntaxe du français moderne et contemporain*, 3e édition revue et augmentée, Paris, PUF.

Bianco, F. (2010), Concessive, frasi, *Enciclopedia dell'Italiano*, a cura di Raffaele Simone, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, Vol. 1^{0}, str. 254-258.

Dubois, J., Lagane, R. (1993), *La Nouvelle Grammaire du français,* 2e édition, Paris, Larousse.

Graovac, N. (2009), *Međurečenični odnosi u francuskom i srpskom jeziku,* doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Grevisse, M. (1969), *Le Bon Usage,* 9e édition revue, Gembloux, Editions J. Duculot, S.A.

Grickat, I. (1953), O dopusnom značenju svezice *i* i reči *ijedan*, *imalo*, *iko* i sl., *Naš jezik*, knj. IV, sv. 5-8, Beograd, 217-228.

Kovačević, M. (2008), Značaj intenzifikatora za koncesivnu interpretaciju zavisnih rečenica, *Srpski jezik u (kon)tekstu*, knjiga I, Kragujevac, Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Skupština grada Kragujevca.

Mauger, G. (1968), *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui,* 4e édition, Paris, Hachette.

Milošević, K. (1986), Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 15/1, Beograd, str. 33-45.

Mrazović, P. , Vukadinović, Z. (2009), *Gramatika srpskog jezika za strance*, 2. Prerađeno i dopunjeno izdanje, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Patota, G. (2003), *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Firenze, Le Monnier.

Pavlović, S. (2007), Koncesivna klauza u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga XXXII, Novi Sad, 2007, str. 283.-291, YUISSN 0374-0730.

Pranjković, I. (2001), Izražavanje dopusnosti, u: *Druga hrvatska skladnja –Sintaktičke rasprave*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 48-52.

Renzi, L., Salvi, G., Cardinaletti, A. (2001), *Grande grammatica italiana di consultazione* (II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione) Mulino, Bologna.

Serianni, L. (con la collaborazione di Alberto Castelvecchi), (1988), *Grammatica Italiana* (italiano comune e lingua letteraria), Torino, Utet.

Silić, J., Pranjković, I. (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*, Zagreb, Školska knjiga.

Stevanović, M. (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, *II* (Sintaksa), Beograd, Naučna knjiga.

Terić, G. (2005), *Sintaksa italijanskog jezika,* Beograd, Filološki fakultet, Beograd.

Vlahović – Seder (2013) : L'emploi du subjonctif français et du conjonctif italien exprimant un fait hypothétique dans des propositions comparatives; *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga XXXVIII/3, Posebno izdanje : *Studije francuskog jezika i književnosti danas*. *Od misli do izraza*, Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, str. 73-85.

Vojvodić, D. (2015), O kauzalno-implikativnim odnosima u srpskoj hipotaksi (kompleks uslovljenih zavisnosloženih rečenica), *Južnoslovenski filolog*, LXXI, sv. 3-4, Beograd, SANU i Institut za srpski jezi SANU, str. 121-186.

Zvekić-Dušanović Dušanka (2007), O nekim sintaksičko-semantičkim transformacijama na relaciji - kondicionalnost - negacija - koncesivnost , *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, vol. 50, iss. 1-2, str. 271-279.

Skraćenice:

MP : Marcel Proust, *A la Recherche du Temps Perdu, Tome I: Du Côté de chez Swann, Deuxième partie: Un Amour de Swann,* Paris, Gallimard, 1954. (Collection Folio)

MP it. : Prust, Marsel. (1982). *Un amore di Swann* [Un Amour de Swann], traduzione di Giacomo De Benedetti, Novara: IGDA.

MP it.2 : Prust, Marsel. (2010) VII edizione (I edizione : 1965), *Un amore di Swann*, traduzione di Oreste del Buono, Milano: Garzanti.

ŽMP: Marsel Prust, *Jedna Svanova Ljubav,* prevod: Živojin Živojinović, Novi Sad, Matica Srpska, 1967. (Copyright by *Librairie Gallimard,* Paris, 1919.)

PP : Antoine de Saint-Exupéry: *Le Petit Prince,* Paris, Gallimard, Coll. Folio, 1996.

Po.P. : Antoine de Saint-Exupéry, *Il Piccolo Principe,* traduzione di Nini Bompiani Bregoli**,** Milano, RCS Libri S.p.A., 1998.

MP sr. : Antoan de Sent-Egziperi, *Mali Princ,*Prevod : Mirjana Vukmirović, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002.

MP sr.2: Antoan de Sent-Egziperi, *Mali Princ,* Prevod : Faik Dizdarević, www.diogenpro.com (30.09.2013.)

Bovary : Gustave Flaubert, *Mme Bovary*, Paris, Librairie Générale française, 1972.

Bovary It. : http://www.liberliber.it. (30. 06. 2013.)

Bovari : Gistav Flober, Gospođa Bovari, preveo: Dušan L. Đokić, Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“, 2006.

Stendhal : http://abu.cnam.fr (25.05.2012.)

Stendhal It. : http://www.liberliber.it. (25.05.2012.)

Stendal : Stendal, *Crveno i crno*, prevod: dr Miloš Jovanović, Subotica - Beograd, Minerva, 1976.

Gide : André Gide, *La porte étroite*, Paris, Mercure de France, 1959.

Gide it. : André Gide, *L'Immoralista*, *La porta stretta,* Traduzioni integrali dal francese di Sam Carcano, Milano, Mursia, 1966.

Žid : *André Gide, Uska vrata, Imoralist*, s francuskoga preveo: Ivo Klarić, Rijeka, Otokar Keršovani, 1980.

Pennac fr. : Daniel Pennac, *La petite marchande de prose,* Paris, Gallimard, 1989.

Pennac it. : Daniel Pennac, *La prosivendola*, traduzione di Yasmina Malaouah, Milano, Fertinelli, 2014. (38 izdanje)

Penak : Danijel Penak, Mala prodavačica proze, Plato, Beograd, 2001. Prevela s francuskog: Melita Logo Milutinović

Besson fr. : Patrick Besson, *La science du baiser*, Paris : Grasset, 1997.

Beson : Patrik Beson, *Veština zavođenja*, u : *Najbolje od Patrika Besona*, Zepter book world, Beograd, 2010. Prevod s francuskog: Tatjana Šotra

Makine fr. : Andreï Makine, *Le crime d'Olga Arbelina,* Paris : Mercure de France, 1998.

Makine it. : Andreï Makine, *Il delitto di Olga Arbelina*, traduzione di: Anna Zanetti, Passigli Editori, Firenze, 2000.

Makin : Andrej Makin, *Zločin Olge Arbeljine*, sa francuskog prevela : Anđa Petrović, Paidea, Beograd, 1998.

Echenoz : Jean Echenoz, *Je m'en vais*, Paris, Les éditions de minuit, 1999.

Echenoz it. : Jean Echenoz, *Me ne vado*, traduzione di Stefana Paganoni, Torino, Einaudi editore, 2000.

Ešnoz : Žan Ešnoz, *Odlazim*, Prevela sa francuskog: Jelena Jelić, Paidea, Beograd, 2003.

Pennac 2 fr. : Daniel Pennac, *La fée carabine*, Paris, Gallimard, 1987.

Pennac 2 it. : Daniel Pennac, *La fata carabina*, traduzione di: Yasmina Melaouah, Milano, Feltrineli, 2005.

Penak 2 : Danijel Penak, *Vilinski karabin,* Prevod sa francuskog: Olivera Milićević, Beograd, Nolit, 1999.

Ružica Seder

PROPOSITIONS CONCESSIVES À VALEUR CONDITIONNELLE EN FRANÇAIS ET EN ITALIEN ET LEURS ÉQUIVALENTS SERBES

Résumé: Dans le présent article, nous analysons les propositions concessives dans lesquelles on trouve, ajoutée à la concession, une autre valeur sémantique (hypothèse, alternative, mode de réalisation de l'action). Dans ces cas, la concessive est introduite par les conjonctions et locutions conjonctives exprimant une valeur concessive avec une nuance sémantique qui lui est ajoutée. Nous nous sommes proposé d'analyser les propositions concessives exprimant la valeur de la concession et de l'hypothèse, ainsi que leur structure en français, italien et serbe. Nous estimons trouver dans les deux langues romanes une importante correspondance de formes, et en serbe, langue slave, des structures différentes, rendant la sémantique en question, que nous présenterons.

Mots-clés: concession, hypothèse, condition, subordonnant

УДК 81'272
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.7

Đorđe Božović
Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet

JEZIČKA POLITIKA I IDEOLOGIJA U KONTEKSTU TRANZICIJE[1]

Sažetak: U radu se analiziraju istorijski i društveni procesi koji zahvataju područje srpskohrvatskoga jezika nakon dezintegracije SFR Jugoslavije. Pre svega je reč o jezičkoj politici i planiranju u ideološkom i društvenoekonomskom kontekstu tranzicije, čime se postavljaju temelji i za *sociolingvistiku tranzicije* kao moguću novu kritičku disciplinu. Zatim se analizira statusno raslojavanje srpskohrvatskog jezika, tako što se dominantni model, koji raslojavanje srpskohrvatskoga u postjugoslovenskom društvu posmatra isključivo iz ugla ideologije nacionalizma, dopunjuje klasnom analizom strukturnih procesa koji leže u osnovi jezičkog nacionalizma i statusnoga raslojavanja zajedničkog jezika. Konačno, postavlja se pitanje dijalektičkog jedinstva srpskohrvatskoga jezika, koje se objašnjava sociolingvističkim i istorijskim procesima dugoga trajanja u jeziku. U završnom delu rada daje se sinteza tranzicionog sociolingvističkog statusa srpskohrvatskog jezika, u okviru koje se izdvajaju centrifugalni i centripetalni sociolingvistički procesi, aktivni u srpskohrvatskome danas. Time se daje i novi, obuhvatniji pogled na sociolingvističke procese iz skorije prošlosti srpskohrvatskog jezika.

Ključne reči: jezička politika, ideologija, klasna borba, nacionalizam, srpskohrvatski jezik, sociolingvistika tranzicije, istorijska sociolingvistika, dugo trajanje (*longue durée*).

1. Uvod

Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik, danas pod nazivima bosanski, crnogorski,

1 Ovaj tekst je gotovo ceo napisan pre tri godine, ali otada je stajao u ladici, čekajući autora da mu se, kad mu to obaveze dozvole, ponovo posveti i eventualno ga pripremi za štampu. I kako to obično biva, tako bi stajao još dugo, uzalud iščekujući to famozno autorovo drugo čitanje, da ga nisu aktualni događaji iz ove godine konačno izveli na dnevnu svetlost. Naime, javnosti je 2017. godine predstavljena *Deklaracija o zajedničkom jeziku*, koju je potpisalo i promoviralo nekoliko stotina mahom radnika i radnica u kulturi i medijima (pre svega književnika i književnica, novinara i novinarki, ali i nastavnika i nastavnica i dr., dakle onih kojima je jezik, najpre, osnovno *sredstvo za rad*) iz četiriju republika na koje se sadržaj Deklaracije odnosi – BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije. Iz razloga o kojima ne bih sada i ovde hteo da spekulišem, najmanje je, međutim, među njima bilo lingvistkinja i lingvista (sa izuzetkom nekolicine istaknutih imena koja su i radila na tekstu Deklaracije), dakle onih kojima je jezik *predmet izučavanja* i koji o njemu imaju najdublje uvide. To govori kako o aktuelnosti ove teme (usprkos mišljenjima koja su je prerano stavljala *ad acta*) i značaju koji ona ima za neposredne javne delatnike s jezikom, obrazovane govornike i govornice, tako i o njenoj kompleksnosti te, iznad svega, o tome da definitivnu reč po pitanju srpskohrvatskog jezika danas nauka još nije jednoglasno izrekla. U tom smislu, neka i ovaj kratki rad, ovakav kakav jeste, bude makar mali doprinos promišljanju toga problema, mada osećam da su neki pojmovi u njemu ostali možda nedovoljno razjašnjeni i da neka mesta mogu da izazovu neželjene kontroverzije. Adresa autora za korespondenciju: Studentski trg 3, Beograd. E-mail: djordje.bozovic@fil.bg.ac.rs.

hrvatski ili srpski jezik,[2] južnoslovenski idiom sa oko dvadeset miliona izvornih govornika i govornica u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Srbiji i susednim zemljama, za sociolingvistiku i srodne discipline predstavljao je interesantan fenomen i pre dezintegracije SFR Jugoslavije, čiji je bio jedan od službenih i većinski, svakako dominantni jezik. Naime, za razliku od njemu susednih i istorijski bliskih evropskih nacionalnih jezika, koji se odlikuju monocentričnošću u pogledu sociolingvističkog statusa i standardnojezičke norme, a poput kolonijalnih jezika na Zapadu (ali i nemačkog u Srednjoj Evropi), i srpskohrvatski jezik se u čitavoj svojoj ranoj modernoj i modernoj istoriji odlikuje *pluricentričnošću* (cf. Clyne 1992), kako od početaka svoje ranomoderne standardizacije u XVII veku,[3] tako i kroz sve promene u društvenopolitičkim okolnostima u makrosociolingvističkom kontekstu, do kraja XX veka i do danas. Štaviše, njegova pluricentričnost višestruko i nadilazi standardni (post)kolonijalni model (kakvim se npr. odlikuju engleski, francuski, španski ili portugalski), sa više varijanata u različitim društvenopolitičkim formacijama, budući da se, osim u nacionalnim varijantama, u srpskohrvatskom ona u različitim istorijskim periodima simultano ispoljavala i kroz narečja (ijekavsko, ekavsko, ikavsko), pisma (latiničko, ćiriličko, ranije i glagoljičko i arebičko), kao i različite lokalne književne tradicije (čakavsku, kajkavsku, slavenosrpsku itd.). Toliki stepen raslojavanja, međutim, nije nikada umanjio niti dokinuo književnojezičko i sociolingvističko jedinstvo srpskohrvatske jezičke zajednice; štaviše, ono je kroz istoriju uvek delovalo tako da se lokalne razlike pred njim brišu i gube usled naddijalekatske konvergencije, koja je počela da smenjuje raniju srednjovekovnu i crkvenoslovensku diglosiju (cf. Ivić 1986; Katičić 1998; Milanović 2010; Vince 1978).

Raspadom SFRJ devedesetih godina XX veka, međutim, došlo je i do dezintegracije i restrukturiranja toga zajedničkog, iako pluricentričnog, srpskohrvatskog standardnog jezika, što kao fenomen nije prošlo nezapaženo ni u recentnijoj sociolingvističkoj

---

2 Dvojni naziv jezika, nastao u XIX veku i službeno upotrebljavan u SFRJ, izašao je iz službene i svakodnevne upotrebe tokom devedesetih godina XX veka, kada je u svim zemljama naslednicama SFRJ zamenjen odranije korišćenim jednočlanim nacionalnim odrednicama, a u međunarodnim telima nekom njihovom kombinacijom, najčešće u akronimu, dok ne izostaje ni pojava eufemističkih naziva, kao što su „naš jezik“ ili „maternji jezik“. Danas se dvojni naziv i dalje upotrebljava kao (socio)lingvistički termin u naučnoj literaturi. (Pored studija cit. u ovome radu, cf. i Babić 1980; Lencek 1976.)

3 Početak moderne standardizacije konvergentnih srpskohrvatskih idioma na štokavskoj dijalekatskoj osnovici obeležen je, otprilike u isto vreme u trima etnokonfesionalnim i društvenopolitičkim sredinama (Dalmaciji pod mletačkom, Bosni pod osmanskom i Vojvodini pod austrougarskom vlašću), pojavom gramatike Bartola Kašića i njegovim prevodom Biblije na narodni jezik u hrvatskoj, književnim radom Matije Divkovića i drugih odnosno procvatom „alhamijado“ književnosti na narodnom jeziku u bosanskohercegovačkoj, te reformom ortografije i prevodom Biblije na narodni jezik Gavrila Stefanovića Venclovića u srpskoj tradiciji, itd. I drugi važni kulturni i politički centri, kao što su Dubrovnik i Crna Gora, tome će se postupnom rađanju štokavskoga književnog jezika priključiti kasnije, kako on bude sve više rastao i u tome prevladavao i sopstvenu dijalekatsku i sociolingvističku raslojenost, te od svojih korena vezanih za različite religije prelazio sve više u građansku sferu, konačno u XIX stoleću izrastavši u ilirski i vukovski pokret. – Bitno je, međutim, primetiti da između iliraca i vukovaca, koji se često pogrešno smatraju jedinim nosiocima ovog procesa jer su se istorijski našli na njegovom svršetku i punom ostvarenju, i početaka standardizacije konvergentnog književnog jezika na štokavskoj osnovici ima najmanje tri veka tokom kojih je ovaj proces neprestano trajao i pripremao pozorje za ono što će se u moderno doba pojaviti kao već oblikovana realnost, zajednički pluricentrični književni jezik na štokavskoj dijalekatskoj osnovici; a na planu narodnoga jezika (dijalekata), procesi konvergencije su trajali još i duže, sigurno barem od provale Turaka na ove prostore (v. cit. literaturu; o istoriji standardizacijskih procesa cf. i Peti-Stantić 2009).

literaturi (v., inter alia, Bugarski & Hawkesworth 2006; Greenberg 2004; Gröschel 2009 sa bibliografijom). U postojećim analizama procesa raslojavanja i tranzicije srpskohrvatskoga jezika upadljivo, međutim, izostaje aktuelni klasni pristup, što je i utoliko nepodesnije imajući u vidu kontekst, kao i intelektualno nasleđe autohtone, jugoslovenske humanistike. U ovom radu daje se novi pogled na tranzicioni status srpskohrvatskoga jezika, kao i reinterpretacija procesa njegovog raslojavanja i dijalektičkog jedinstva, nastupajući sa pozicija istorijske i klasne analize, kao i savremenih kritičkih teorijskih praksi. U skladu sa time, i sociolingvistički procesi iz skorije prošlosti srpskohrvatskoga posmatraju se u radu, s jedne strane, u domenu jezičke politike i ideologije, ali i ne odvajajući ih od, s druge strane, političkoekonomskog konteksta u kome deluju. Budući da je reč o, uslovno rečeno, kontekstu postsocijalističke tranzicije, i u radu se ugrubo ispituju osnove *sociolingvistike tranzicije* kao moguće nove kritičke interdiscipline u okviru istorijske sociolingvistike i sociologije jezika. Analizirajući jezik u kontekstu promena u društvenopolitičkom sistemu, sociolingvistika tranzicije treba da rasvetli njihov međusobni uticaj. Korpus postojećih sociolingvističkih analiza srpskohrvatskoga dopunjuje se u radu, tako, nužnim novim uvidima u mehanizme uspostavljanja međuodnosa jezika i društvene stvarnosti.

U prvom delu rada iznose se teorijske osnove i kontekst istraživanja. Zatim se govori o statusnom raslojavanju srpskohrvatskog jezika s obzirom na ideologije nacionalizma, kao i klasni sukob kojim su one motivisane. Ovde je, koliko mi je poznato, prvi put u lingvističkoj literaturi planiranju jezika pristupljeno iz ugla klasne analize. U trećem delu rada govori se o *dijalektičkom jedinstvu* srpskohrvatskoga, koje se sagledava iz Braudelove perspektive dugog i kratkog trajanja (cf. Brodel 1992), primenjene u jeziku. Reč je o centripetalnim istorijskim procesima dugoga trajanja u srpskohrvatskom jeziku, te centrifugalnom „kratkom vremenu“ na njegovoj površini. U konačnici rada je, tako, napravljena i jedna nova, obuhvatnija sinteza istorijskih sociolingvističkih procesa aktivnih u srpskohrvatskome jeziku, u njegovoj stoletnoj kao i skorijoj prošlosti. Pristup kojim se u radu koristimo zasniva se i na konceptima *jezičke politike i planiranja* (JPP), koji su razvijani u kritičkoj sociolingvističkoj literaturi počev od šezdesetih godina XX veka (za pregled, v. Filipović 2009: 54–58).

2. Raslojavanje srpskohrvatskog jezika

O dezintegraciji srpskohrvatskoga, koju je uslovio raspad SFRJ, u literaturi se govori na dva načina, koja se često pojmovno i ne razdvajaju previše. Moguće je, naime, govoriti o *statusnoj* dezintegraciji, koja se pre svega tiče (socio)lingvističkoga nazivlja te društvene i pravne regulacije standardnoga i službenih jezika u bivšim republikama SFRJ (cf. Gröschel 2003); i moguće je govoriti o dezintegraciji srpskohrvatskoga u pogledu *korpusne JPP*, dakle o raslojavanju srpskohrvatskih nacionalnih varijanata u domenu njihove lingvističke strukture (cf. Kapović 2010: 76, 83–85; Kordić 2009). Ukoliko se statusna i korpusna JPP i posmatraju odvojeno, implicitno ili eksplicitno se pretpostavlja da promene u prvoj nužno vode promeni i u drugoj (cf. Bugarski 2005: 161–178); ili se pak promene uočavaju samo u domenu statusne JPP, dok se u korpusnoj JPP zadržava *status quo*, tj. smatra se da se jezik odnosno jezici nisu i sami bitno promenili, samo imena i njihova regulativa, odnosno „konstrukti jezika“ jesu (cf. Bugarski, ibid.; Škiljan 2002: 261–283).

Izvesno je da postoje promene na planu statusne JPP, i one su, osim u novim nazivima jezika, vidljive i službenoj regulaciji jezika, narečja i pisma u zemljama naslednicama SFRJ, kao i u obrazovnoj JPP, u nastavi nacionalnog jezika, odnosno maternjeg i manjinskih jezika odgovarajućih etničkih zajednica u postjugoslovenskom kontekstu (v. Škiljan 2001). Statusna JPP najuže je povezana s konstrukcijama nacionalnog identiteta u svim republikama SFRJ, i otuda je u njima potrebno da se i najvišim pravnim aktima definišu i performiraju nacionalni jezici, predstavljeni pre svega simbolički, svojim imenom i pismom (cf. Kordić 2010; Škiljan 2002), ali i da se ideološki potvrde i reprodukuju, najpre kroz obrazovni sistem, uključujući definisanje nastavnih predmeta i ciljeva, izradu standarda i kurikuluma, odabir udžbenika i sl. (o čemu se govorilo u sociološkoj literaturi, npr. u Bourdieu 1992; itd.). Tranzicione promene u statusnoj i obrazovnoj JPP, koje su zapravo promene u identitetskoj i ideološkoj okosnici mehanizama JPP, naizgled se, dakle, i najviše dotiču opšte populacije i širokih društvenih slojeva. Njih je i laička populacija ne samo svesna, već ih i sama otvoreno zastupa ili im se protivi,[4] one su deo javne komunikacije i svakodnevnog političkog života.

Teže je utvrditi promene u korpusnoj JPP. S jedne strane, izrada rečnika, gramatika, pravopisa i drugih jezičkih priručnika, kojima se definiše standardnojezička norma, pokrenuta je u simboličkim prostorima svih četiriju nacionalnih varijanata zasebno nakon dezintegracije srpskohrvatskoga, ali nije, s druge strane, u potpunosti najjasnije u kolikoj meri se zaista radi i o novim normama, a koliko je zapravo posredi samo „renormirano" zatečeno jezičko stanje. Tako, pravopis srpskoga jezika Matice srpske iz 1993/94. predstavlja tek neznatno izmenjeni pravopis srpskohrvatskoga jezika dveju matica iz 1960. godine, a jednotomni rečnik srpskoga jezika iz 2007. praktično predstavlja reizdanje starijeg šestotomnog rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika. Uopšte, norme svih četiriju varijanata neznatno se razlikuju međusobno, i stoga što su zasnovane na istoj dijalekatskoj osnovici (Kapović 2010: 145–146), ali i zato što proističu iz zajedničke srpskohrvatske književnojezičke i standardnojezičke tradicije. Dakle, kada je reč o lingvističkim razlikama između nacionalnih standardnih varijanata, teško je reći da li je u

4 Među prvim odgovorima javnosti na pitanja JPP u istoriji standardizacije srpskohrvatskog jezika jeste Bečki književni dogovor iz 1850. godine, zatim Skerlićeva anketa iz 1912. godine, Novosadski književni dogovor iz 1954. godine, te Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967. godine (cf. Vukomanović 1987). U skorije vreme, javnost u Srbiji je uključena u proglašenje ćirilice službenim pismom ustavima iz 1990. i 2006. godine, dok je u Hrvatskoj zahtev srpske nacionalne manjine za službenim isticanjem ćiriličkih natpisa izazvao debatu i kontroverze. Takođe, javnost u Srbiji je, skorije, na sličan način uključena u uvođenje nastave na bosanskom jeziku za bošnjačku nacionalnu manjinu u Sandžaku i problem adaptacije udžbenika na bosanski i hrvatski jezik, što je i u BiH odranije prisutno kroz koncept „dveju škola pod jednim krovom", dok je u Crnoj Gori pitanje naziva nastavnog predmeta uzrokovalo i štrajk nastavnog osoblja u Nikšiću, reagovanja pojedinih institucija i stručnih udruženja, čak i mišljenje ustavnog suda, i sl. „Dešavanja jezika" su, tako, čest mehanizam desnog populizma radi homogenizacije ili antagonizacije javnosti, zahvaljujući simboličkom naboju koji naziv i status jezika imaju u nacionalnoj državi. Od najšire javnosti se očekuje i traži da reaguje na pitanja statusne JPP, očekuje se da i laička javnost o tome mora da ima i da brani određeni stav. Niko danas nije ubeđeniji u jedinstvo srpskog i hrvatskog jezika od *običnih* govornika i govornica – Srba, niko opet nije sigurniji u njihovu različitost od *običnih* govornika i govornica – Hrvata. Tako oprečni stavovi o jeziku ne mogu zaista biti proizvod jezičkog osećanja izvornih govornika, već su proizvod pažljivo fabrikovanog javnog mnjenja za koje se upravo od laičke javnosti traži da ga najgorljivije zastupa, jer su u njemu zapravo eufemistički sadržani politički i klasni interesi vladajuće elite – dezintegracija sistema samoupravljanja i privatizacija društvene imovine, slabljenje federacije i teritorijalne pretenzije – za koje se upravo od ovih slojeva stanovništva očekivalo i očekuje da se, prema potrebi, jednako mobilišu.

njima uopšte bilo bitnijih promena nakon dezintegracije srpskohrvatskoga jezičkog prostora, iako jesu nastavljeni odvojeni procesi njihove standardizacije, i u kolikoj meri se te promene zapravo ispoljavaju u jeziku javne komunikacije. I opšta populacija i laička javnost je, u skladu s tim, slabo, ako i uopšte, svesna promena u korpusnoj JPP u postjugoslovenskoj standardizaciji srpskohrvatskih nacionalnih varijanata, a za razliku od njene angažovanosti u statusnoj JPP. Tome doprinosi i deklarativno stanovište svih planera i tela za standardizaciju u postjugoslovenskim republikama, koji tvrde da normiranje jezika uvek reflektuje zatečenu upotrebu u odgovarajućim jezičkim zajednicama, da ono ne unosi inovacije, već prati jezičko stanje kakvo jeste, i sl. Javnost je, dakle, na taj način interpelirana u proces normiranja jezika „odozgo–nadole", i time, zapravo, znatno ideologizovanija nego što je to slučaj sa statusnom JPP, u kojoj svesno učestvuje. Korpusna JPP, tako, ovde predstavlja još jače i važnije mesto ideologizacije i skrivene ideologije u domenu normiranja jezika, nego i statusna, i obrazovna JPP, čija je ideološka okosnica jasna i otkrivena.

2.1. Jezik i nacionalizam

Posmatrajući načine na koje su procesi raslojavanja i tranzicije srpskohrvatskog jezika u postjugoslovenskom društvu protkani ideologijom i konstrukcijama nacionalnog identiteta novih političkih zajednica nastalih iz dezintegracije SFRJ, postojeće sociolingvističke analize fokusirane su prvenstveno na ulogu nacionalizma, renacionalizacije i repatrijarhalizacije kao dominantnih ideoloških okvira u tim procesima (Blum 2002; Kordić 2010; Škiljan 2002). U postojećim analizama se, dakle, mehanizmi JPP posmatraju dominantno iz ugla ideologije, i u njihovom pristupu dominira ideološka analiza, kritička analiza diskursa i srodne metode.

Tako, recimo, Kordić (2009) uočava da se u hrvatskoj normi kao nestandardni oblici i izrazi tipično proglašavaju oni koji su zajednički sa srpskim standardom ili karakteristični za istočnu varijantu srpskohrvatskog jezika, dok se kao standardni nude oni koji su razlikovni za hrvatski jezik i zapadnu književnojezičku tradiciju. Prema tome, ključnu motivaciju za takav pristup planiranju jezika predstavlja ideologija nacionalizma, čije je jedno od oruđa i jezik u javnoj upotrebi. Slično o normiranju standardnih varijanta zaključuje i Bugarski (2005: 161–178). Prema njemu, takva razlikovna obeležja kao što su to izrazi karakteristični za hrvatsku književnojezičku tradiciju u hrvatskoj normi, ili orijentalizmi i konfesionalni jezički markeri u bosanskoj normi, prvenstveno predstavljaju sredstvo nacionalne identifikacije i separacije. Srpska norma je, prema njemu, u tom pogledu najkonzervativnija, odnosno nemarkirana, što ne odgovara u potpunosti realnom stanju, budući da se i u njoj svakako nalaze primeri na taj način motivisanog normiranja jezika, poput eksplicitnog davanja prvenstva ćiriličkom pismu kao primarnom sredstvu nacionalne identifikacije, normiranja oblika koji su karakteristični za istočnu književnojezičku tradiciju, na mestu onih koji se koriste i u zapadnoj varijanti, iako su ti oblici i u Srbiji u savremenom jeziku postali opsoletni (*spasti*, *spasem*, *spasen*, *spasavanje* prema *spasiti*, *spasim*, *spašen*, *spašavanje*; *zapeta* prema *zarez*), i sl.

Nema sumnje da su mehanizmi JPP, koje „odozgo–nadole" sprovode sva akademska regulatorna tela i jezički planeri u zemljama naslednicama SFRJ motivisani nacionalističkim pogledom na ulogu jezika u javnoj upotrebi u društvu i naciji–državi (cf.

Filipović 2009: 59–64). Taj ideološki momenat, međutim, nije i dovoljan da objasni u potpunosti mehanizme JPP o kojima je reč, budući da ne referira na društvene odnose koji se putem tako motivisanoga normiranja jezika realno uspostavljaju i koji čine bazu na kojoj se zasniva ideologija jezičkog nacionalizma. O njima će biti više reči niže.

2.2. Jezik i klasni sukob

Izvesna je ideološka uloga nacionalizma u statusnoj i obrazovnoj JPP u tranzicionim pristupima normiranju nacionalnih varijanata srpskohrvatskoga jezika. U manjoj je meri, međutim, sigurna njegova uloga i u korpusnoj JPP. U domenu korpusne JPP, kako smo iznad istakli, ideologizacija je najjača zato jer je skrivena, implicitna i nesvesna, za razliku od nacionalističke ideologije u statusnoj i obrazovnoj JPP. Ideologija jezičkog nacionalizma ima smisla jedino kada je javna, kada se simbolički performira i eksplicitno reprodukuje nazivima jezika, izborom pisma i narečja, školskim kurikulumima i silabusima, i sl. To i dolazi otuda što je njena osnovna funkcija identifikacija, tj. konstrukcija kolektivnog identiteta u odnosu na druge identitete i zajednice u postjugoslovenskom društvu, povezane zajedničkim jezikom, istorijom i kulturom. Takva identifikacija nije ni moguća bez javnog performiranja i svesne, eksplicitne izgradnje simboličkog nacionalnog prostora. Elementi svega toga postoje, dakako, i u domenu korpusne JPP, u izboru odgovarajućih lingvističkih jedinica i konstrukcija koje se percipiraju kao markeri nacionalnog identiteta (v. iznad); međutim, teže ih je pronaći u normi kao takvoj i u samim procesima normiranja koji, recimo, nezavisno od nacionalne varijante, standardnim oblikom zamenice proglašavaju književno *sve* srednjeg roda jednine, iako je oblik *svo* jedini poznat svim savremenim štokavskim idiomima i opštem razgovornom jeziku, kao i jezičkoj intuiciji svih izvornih govornika i govornica, bez obzira na poreklo ili status. Dakle, ideologijom nacionalizma ne objašnjavaju se u potpunosti društveni odnosi koji se realno uspostavljaju planiranjem jezika; ideološka analiza objašnjava jedino identitetske odnose između različitih kolektiva, ali ne i odnose koji važe unutar svakoga od njih.

Skrivena, implicitna i nesvesna ideologija koja leži u osnovi korpusne JPP nije, dakle, ideologija nacionalizma, već šire kapitalistička ideologija kojom se, unutar svakog kolektiva, proizvode i reprodukuju društveni odnosi druge vrste. Prema tome, reč je o klasnim odnosima i klasnoj podeli društva, zasnovanoj na kapitalističkom načinu proizvodnje. Mehanizmi JPP, u tom pogledu, zapravo predstavljaju mesto klasne borbe, u kome se reflektuje i putem koga se reprodukuje širi makrosociolingvistički, političkoekonomski kontekst (Bozhoviq 2014; cf. i Kapović 2010: 114). Klasna utemeljenost mehanizama JPP nalazi se u svakom od njihovih aspekata; u statusnoj JPP, u činjenici da se za osnovicu standardnog i službenog jezika obično uzima prestižni govor viših klasa i ekonomski naprednijih regija; u obrazovnoj JPP, u procesu usvajanja standardnoga jezika kroz formalno obrazovanje, koje i samo predstavlja najvažniji mehanizam društvene pokretljivosti odnosno klasne segregacije; i konačno, možda i najviše u korpusnoj JPP, u načinu normiranja jezika koji standardnima proglašava pre svega one izraze i oblike koji su strani opštem, razgovornom jeziku najširih društvenih slojeva i grupa.

U tranzicionim normama srpskohrvatskih nacionalnih varijanata, to jednako vredi i za karakteristične jezičke markere nacionalnog identiteta. Kako zaključujemo na drugom mestu:

„Ni nacionalizam u normativistici nije drugo nego tek ideološko opravdanje onoga što je u osnovi klasna borba. Tobože normirane tako da se što više razlikuju jedna od druge kao nacionalni jezici, sve četiri standardne varijante srpskohrvatskoga zapravo su normirane tako da budu strane onom zajedničkom, opštem jeziku najšireg društvenog sloja u odgovarajućim nacionalnim državama. Koliko su, primerice, orijentalizmi u leksici bosanskoga standardnog jezika u službi etnokonfesionalne afilijacije njegovih govornika i govornica, toliko su i odlika bosanskohercegovačkog urbaniteta spram većinskog ruralnog stanovništva, koje se nalazi i u ekonomski zavisnom položaju. Jednako tako, koliko su i zetski dijalektizmi u crnogorskome standardu zamišljeni kao odlika njegove nacionalne posebnosti, toliko su, možda i više, oni zapravo momenat ekonomskog prestiža primorja i centralne Crne Gore u odnosu na sever“ (Bozhoviq 2014: 22).

Drugim rečima, nije sasvim tačno klasično tvrđenje, koje se ističe u sociolingvističkoj literaturi, da je standardnojezička norma uvek proizvoljna, tj. da preskriptivizam proizvoljno bira normativne oblike (cf. Trask 1999: 7–8). Istina je da je proces normiranja proizvoljan u odnosu na jezik shvaćen kao autonoman sistem jedinica koje, same po sebi, ne nose nikakvu normativnu vrednost; ali nije nikako proizvoljan kada se sagleda u širem sociolingvističkom kontekstu, u odnosu na jezik kao istorijski proizvod onih društvenih kretanja i kontradikcija čiji je i sâm deo, i čije su sve jedinice istorične, te kao takve nose i odgovarajuće simboličke vrednosti i ne postoje van društvene interakcije i društvenog konteksta (iz ekstenzivne naučne literature o tom pitanju, cf. pre svega pristup izložen u Vološinov odn. Bahtin 1980). Tako je i u slučaju mehanizama JPP u tranzicionim nacionalnim varijantama srpskohrvatskog jezika, a naročito u slučaju korpusne JPP. Svaki oblik i izraz koji je normiran, u svakoj od varijanata, zapravo predstavlja otklon od opšteg, narodnog jezika. Nijedan oblik koji je normiran, dakle, nije proizvoljan, ni u jednoj od varijanata, jer se svakim od njih, kada je proglašen i svaki put kada je upotrebljen u jeziku javne komunikacije, uspostavljaju odgovarajući društveni odnosi između individualnih govornika i govornica, kao i između privilegovanih i deprivilegovanih društvenih grupa. Svakom od njih su, kao i svakoj jezičkoj praksi uopšte, „imanentni odnosi moći (klasni, rodni, rasni), tj. [...] imanentna određena hijerarhija i klasna borba“ (Bozhoviq, ibid.). Nacionalizam je, barem u domenu korpusne JPP, tek sekundarna ideološka nadgradnja nad implicitnom i skrivenom društvenoekonomskom osnovnom strukturom, što sve postojeće analize raslojavanja srpskohrvatskoga jezika, koje ističu ulogu ideologije nacionalizma u JPP na postjugoslovenskom prostoru, ne uspevaju da uoče.

3. Jedinstvo srpskohrvatskog jezika

Dosada je bilo reči o sociolingvističkim mehanizmima raslojavanja srpskohrvatskoga jezika u toku i nakon dezintegracije SFRJ. Postavlja se, međutim, pitanje da li je i dalje reč o jednom, pluricentričnom jeziku, ili su procesi njegovog raslojavanja zaista i delovali tako da raskinu veze između njegovih varijanata i uspostave četiri odvojena, iako srodna, nacionalna monocentrična jezika. Postojeće analize su, u ovome pogledu, podeljene, ili često nastupaju s nužnom dozom rezerve. Kordić (2010), primera radi, smatra da je i dalje reč o jednom jeziku sa četiri standardnojezičke varijante, te da procesi raslojavanja i restrukturiranja nisu uticali u bitnoj meri na jedinstvo srpskohrvatskog jezika; dok

Kapović (2010: 127–153) pak to pitanje smatra irelevantnim, jer su nacionalni standardi svakako nezavisni, bilo da se posmatraju kao varijante jednog pluricentričnog jezika u geografsko-sociolingvističkom smislu, bilo da ih se posmatra kao zasebne jezike. Prema njemu, srpskohrvatski kao genetskolingvistička realnost svakako ne postoji, već je reč tek o jednom delu južnoslovenskog dijalekatskog kontinuuma. Bugarski (2005: 161–178) uvažava skorije divergentne tendencije u srpskohrvatskom jeziku, ali smatra da je lingvističko jedinstvo srpskohrvatskoga i uprkos njima očuvano:

„Sve u svemu, glavnina onoga što je bilo poznato pod imenom srpskohrvatskog preživela je sva previranja praktično netaknuta, utoliko što sada čini bitnu zajedničku supstancu nedavno promovisanih nacionalnih standardnih jezika. Stoga se, lingvistički govoreći, može s opravdanjem reći da se u stvarnosti nije mnogo šta desilo u životu srpskohrvatskog jezika tokom poslednjih dvanaestak [tj. od početka devedesetih] godina, uprkos njegovoj administrativnoj fragmentizaciji“ (ibid.: 172).

Dalje, Bugarski zaključuje da „pitanje postojanja srpskohrvatskog nije tipa ili–ili nego tipa i–i“, tako da je, u suštini, „standardni srpskohrvatski danas istovremeno jedan jezik i više jezika – uprošćeno, jedan lingvistički jezik u obličju nekoliko političkih jezika“ (ibid.: 175). U daljem izlaganju, ponudiću sopstvenu sintezu dijalektičkog „i–i“ statusa srpskohrvatskog, koju temeljim na analizi istorijskih procesa njegove unutrašnje konvergencije i divergencije.

3.1. Procesi dugoga trajanja

Kada govorimo o procesima raslojavanja srpskohrvatskog jezika, legitimno pitanje je da li su se oni, kako to primećuje Bugarski (v. iznad), uopšte i dogodili, ili je reč o teorijskom konstruktu koji je putativno plasiran pre svega u (socio)lingvističkoj naučnoj i preskriptivnoj literaturi, povodeći se za raspadom zajedničke federativne države. Izvesno je da su ti procesi započeti upravo „odozgo“, najpre u akademskim i administrativnim krugovima, i pitanje stoji da li su uopšte izašli iz „fotelje“ i dospeli u jezičku praksu i realnost. Ipak, o tome neće biti ovde reči, jer sve i da je tako, a opravdano je verovati da jeste, ipak ostaje validan uticaj koji je makar ta konstrukcija raslojavanja zajedničkog jezika ostvarila na njegov sociolingvistički status i percepciju danas.

Ovu tentativnost procesa raslojavanja srpskohrvatskoga treba, međutim, imati u vidu kada je o njegovom dijalektičkom jedinstvu reč. Naime, nisu svi sociolingvistički procesi koji deluju u starijoj i novijoj istoriji srpskohrvatskoga jednake vrednosti, i to je ključna ideja koju treba usvojiti kada se govori o njegovom statusu. Postojeće sociolingvističke analize mahom stavljaju u istu ravan konvergentne i divergentne procese, procese iz starije i procese iz novije istorije, te procese koji deluju „odozgo–nadole“ i one koji deluju „odozdo–nagore“, na jednak način ih razmatrajući i dajući im ravnopravnu ulogu. Treba, međutim, uočiti da oni ne deluju svi na isti način na formiranje idioma o kojima je reč, već da neki od njih imaju više učinka, a neki manje, neki pri tome deluju duže, a neki kraće, i sl. Služeći se Braudelovim pojmovima dugog, srednjeg i kratkog istorijskog trajanja (cf. Brodel 1992), i istorijske sociolingvističke procese u srpskohrvatskom, ali i drugim jezicima, možemo da klasifikujemo na odgovarajući način.[5]

5 Ova Braudelova metafora je već upotrebljena u sociolingvističkoj analizi, koliko mi je poznato, u studijama o sociolingvistici globalizacije (Blommaert 2010: 147).

Naime, treba uočiti istorijske procese *dugoga trajanja* u srpskohrvatskome, koji imaju više učinka i veći značaj u njegovom formiranju i rasformiranju, a deluju gotovo neprimetno, decenijama i stolećima, u pozadini jezičke evolucije. Takvi procesi su, uz to, nužno uslovljeni vanjezičkim, materijalnim okolnostima lingvističke istorije, kao što su to geografski kontekst, šire demografske promene unutar jezičke zajednice, poput metanastazičkih kretanja (cf. Ivić 2001: 64–66), političkoekonomski kontekst, društvena organizacija jezičke zajednice, i sl. S druge strane, izuzetno je važno i prepoznati kratkoročne, efemerne procese, „događaje" kako ih naziva Braudel, koji se čine značajnim i uticajnim pre svega jer se odvijaju u prvom planu, na površini, primetni su i brojni, ali su slabijeg učinka i ostavljaju manji trag. Ovde se odlično nameće paralela sa statusnom i korpusnom JPP, o kojima je bilo reči iznad, gde su govornici i govornice izrazito svesne promena na planu statusne JPP i aktivno učestvuju u njima, dok su gotovo nesvesne promena u domenu korpusne JPP, a upravo su u statusnoj JPP i najizvesniji procesi raslojavanja srpskohrvatskoga, dok su u korpusnoj JPP, kako primećuje i Bugarski (v. iznad), oni gotovo beznačajni. Raslojavanje srpskohrvatskoga odgovaralo bi, dakle, *kratkom*, „događajnom" vremenu, čiji je učinak efemeran i putativan, kako smo i iznad istakli, dok su procesi dugoga trajanja, kojih su govornici i govornice uglavnom nesvesne, oni koji zapravo oblikuju i jezik(e), nastupajući gradualno i gotovo neprimetno.

3.2. Centripetalni i centrifugalni procesi

U istorijskoj (socio)lingvistici srpskohrvatskoga moguće je, dakle, izdvojiti dve vrste delatnih procesa. Jedni su dugotrajni i formativni, dok su drugi recentni i slabog efekta. Kako pokazuje istorija srpskohrvatskog jezika, ovi prvi su, uz to, *centripetalni* i odlikuju se težnjom ka konvergenciji, dok su drugi *centrifugalni* i odlikuju ih divergentne tendencije.

Procesi dugoga trajanja u srpskohrvatskome odlikuju se konvergentnim tendencijama stoga što su oni prvenstveno uslovljeni materijalnim okolnostima jezičke upotrebe, a upravo te okolnosti su i u istoriji srpskohrvatskoga kontinuirano uzrokovale konvergenciju dijalekata srednjojužnoslovenskog areala. To su, kako smo pomenuli, pre svega metanastazička kretanja štokavskog stanovništva, kojima je, uostalom, i formirano štokavsko narečje (Ivić, ibid.: 70), iako je ono već „od najranijeg vremena bilo prilično nejedinstveno" (Matasović 2008: 35); ali i širi geolingvistički i društvenoekonomski kontekst. Zahvaljujući njima je i izvorna genetska razvedenost ovih idioma (cf. Kapović, 2008: 103–104; Matasović, ibid.: 64–67) zatrta i jedva prepoznatljiva čak i uz najminucioznije metode rekonstrukcije starijeg stanja (cf. i Brozović 1985). Uostalom, uvek je između ovih, a ranije i između ovih i drugih slovenskih dijalekata, postojao kontinuum.[6]

Današnji srpskohrvatski jezik je, prema tome, i istorijski proizvod konvergencije ovih dijalekata i zatiranja upravo tih genetskolingvističkih razlika između njih, dakle i one su bile deplasirane jednako realnim sociolingvističkim procesima kao što su to i procesi vertikalnog raslojavanja od prajezika. Njima je srednjojužnoslovenski dijasistem sa štokavskim narečjem kao centralnim upravo i formiran kao arealnolingvistička realnost,

6 O klasifikaciji južnoslovenskih jezika i tipologiji istorijskog razvoja slovenskih idioma, v. i Šekli (2013; 2014); takođe cf. Birnbaum (1985).

dakle kao areal koji je, u skladu sa zakonomernostima arealne lingvistike, isključio slovenačke (odnosno makedonske i bugarske, s druge strane) dijalekte kao lateralne, periferne aree. Unutar toga areala, i nakon njegovog formiranja nastavljaju da deluju isti centripetalni procesi dugoga trajanja, na kojima se, u konačnici, i danas zasniva dijalektičko jedinstvo srpskohrvatskog jezika (cf. i Brozović 1984/85; Brozović & Ivić 1988).

Centifugalni procesi, dakle divergentni procesi raslojavanja toga arealnog dijasistema, deluju, barem još uvek, kao recentni i efemerni procesi na njegovoj površini. Oni nemaju, još uvek, značajnijeg uticaja i efekta, jer deluju u ravni neistorijskog, „događajnog" vremena; oni nisu motivisani pokretačkim, materijalnim okolnostima jezičke istorije, i nisu, još uvek, deo šireg, makrosociolingvističkog konteksta. Svaka istorijska i sociolingvistička analiza i sinteza statusa i tranzicije srpskohrvatskoga morale bi, dakle, da prave razliku između odgovarajućih istorijskih procesa koji deluju u takvim, različitim jezičkim vremenima.[7]

U krajnjem, samo tako se daje potpuni smisao i staroj Belićevoj primedbi da „razvitak jezika ide paralelno sa razvitkom društvenih, ekonomskih i političkih prilika jednog naroda" (Belić 1958: 3), tako da ona ne ostane tek apstraktno načelo niti samorazumevajuća maksima.

4. Zaključak

U radu smo izneli novu analizu raslojavanja srpskohrvatskoga jezika, koja se zasniva na klasnoj analizi strukturnih odnosa u postjugoslovenskom tranzicionom društvu. Dali smo pregled statusne, obrazovne i korpusne JPP srpskohrvatskih nacionalnih standardnojezičkih varijanata. Zatim smo ponudili i novu sintezu dijalektičkog jedinstva srpskohrvatskog jezika, zasnovanu na razlikovanju istorijskih i sociolingvističkih procesa dugoga i kratkog trajanja u jeziku, pri tome ističući njihovu utemeljenost u materijalnim okolnostima jezičke upotrebe, u makrosociolingvističkom kontekstu, s jedne strane, kao i u arealnolingvističkoj stvarnosti, sa druge.

U radu su iznesene i osnove za *sociolingvistiku tranzicije* kao novu kritičku disciplinu koja razmatra, između ostalog, regulaciju, planiranje i upotrebu jezika u kontekstu tranzicije. Takođe smo evaluirali najvažniju postojeću literaturu na našem jeziku o raslojavanju i statusu srpskohrvatskog jezika u tranziciji.

Literatura

Babić, S. (1980). Die Termini für die Standard- und Substandard-Idiome im kroato-serbischen Sprachbereich. *Zeitschrift für slawische Philologie* 41(1): 24–33.

Bahtin, M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.

7 Razume se, konkretne istorijske okolnosti u širem kontekstu htele su da stanje u srpskohrvatskim organskim i književnim idiomima bude takvo da su stvaralački procesi dugog trajanja baš centipetalne, a „događajni" procesi centifugalne prirode u njima, ali to nije uvek i ne mora nužno da bude tako. Primer je, recimo, susedni albanski jezik, u kome je pak situacija upravo suprotna, tako što centifugalni procesi ovde u dugom istorijskom vremenu, još od pozne antike, snažno deluju u smeru njegova raslojavanja na dvoje, tzv. gegijsko i toskijsko narečje, dok je jedinstvo albanskoga književnog jezika tek događaj iz skorije prošlosti, koji još nije uspeo (i možda i neće) da prevlada dugu istorijsku, arealnu i sociolingvističku podvojenost između severa i juga.

Belić, A. (1958). Periodizacija srpskohrvatskog jezika. *Južnoslovenski filolog* 23(1–4): 3–15.

Birnbaum, H. (1985). O dvux osnovnyx napravlenijax v jazykovom razvitii. *Voprosy jazykoznanija* No. 2/1985: 32–42.

Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blum, D. (2002). *Sprache und Politik: Sprachpolitik und Sprachnationalismus in der Republik Indien und dem sozialistischen Jugoslawien (1945–1991)*. Würzburg: Ergon.

Bourdieu, P. (1992). *Što znači govoriti: Ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.

Bozhoviq, Gj. (2014). Jezička ideologija i klasna borba. *TekstUra: časopis za književnost u školi* 6: 22.

Brodel, F. (1992). *Spisi o istoriji*. Beograd: Sprska književna zadruga.

Brozović, D. & P. Ivić (1988). *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža".

Brozović, D. (1984/85). Srpskohrvatski jezik kao genetolingvistički, tipološki i sociolingvistički fenomen. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 27–28: 99–105.

Brozović, D. (1985). Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7: 59–71.

Bugarski, R. & C. Hawkesworth, eds. (2006). *Language in the Former Yugoslav Lands*. Bloomington, IN: Slavica.

Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.

Clyne, M., ed. (1992). *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Filipović, J. (2009). *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Greenberg, R. (2004). *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and Its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.

Gröschel, B. (2003). Postjugoslovenske zakonske odredbe o službenom jeziku – sociolingvistički argumenti protiv jedinstva srpskohrvatskog jezika? *Srpski jezik* 8(1–2): 135–196.

Gröschel, B. (2009). *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik: Mit einer Bibliographie zum postjugoslavischen Sprachenstreit*. München: Lincom Europa.

Ivić, P. (1986). *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Ivić, P. (2001). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Kapović, M. (2008). *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.

Kapović, M. (2010). *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.

Katičić, R. (1998). *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Kordić, S. (2009). Što je (ne)standardno za kroatiste? In A. Bierich, ed. *Varietäten im Slavischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 313–330.

Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

Lencek, R. (1976). A few remarks for the history of the term 'Serbocroatian' language. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 19(1): 45–53.

Matasović, R. (2008). *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Milanović, A. (2010). *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Peti-Stantić, A. (2009). The (Western) South Slavic Language Question Revisited. In S. Franks et al., eds. *A Linguist's Linguist: Studies in South Slavic Linguistics in Honor of E. Wayles Browne*. Bloomington, IN: Slavica, 355–374.

Šekli, M. (2013). Genetolingvistična klasifikacija južnoslovanskih jezikov. *Jezikoslovni zapiski* 19(1): 71–99.

Šekli, M. (2014). Tipologija modelov lingvogeneze slovanskih jezikov. *Slavistična revija* 62(3): 451–461.

Škiljan, D. (2001). Stara jezična prava i nove manjine. In S. Mønnesland, ed. *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik, 179–188.
Škiljan, D. (2002). *Govor nacije: Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
Trask, R. L. (1999). *Key Concepts in Language and Linguistics*. London: Psychology Press.
Vince, Z. (1978). *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Liber.
Vukomanović, S. (1987). *Jezik, društvo, nacija*. Beograd: Jugoslovenska revija.

Đorđe Božović

LANGUAGE POLITICS AND IDEOLOGY IN A TRANSITIONAL CONTEXT

Summary: The author analyzes the historical, sociolinguistic and areal linguistic status of Serbo-Croatian after the breakup of SFR Yugoslavia, arguing for a *sociolinguistics of transition*, which should examine language politics in contexts of ideological and socio-economic transition.

Keywords: language politics, ideology and class struggle, nationalism, Serbo-Croatian, sociolinguistics of transition, historical sociolinguistics, *longue durée*.

УДК 811.163.41 ’243
https://doi.org/10.18485/primling.2017.18.8

Alma Sokolija
Filozofski fakultet u Sarajevu

JEDNO TERENSKO SOCIOLINGVISTIČKO ISTRAŽIVANJE

Sažetak: Ovaj rad je opis nastanka naše doktorske disertacije čija je tema bila višeslojno poređenje žargona pariške i sarajevske regije (Sokolija, 2001). Zbog specifičnosti takve vrste istraživanja smatrali smo korisnim za mlade istraživače predstaviti nastanak jedne teze na kojoj smo radili niz godina i koja je od nas zahtijevala pluridisciplinarni pristup. Člankom se dotičemo odabira teme, metodologije naučnog rada, teorijske osnovu rada, koju sa distancom nastojimo malo sintetizirati. Ono što istražujemo ovim radom je: koja je društvena korisnost lingvističkog i sociolinvističkog rada, kojim putevima ići da se ne bi lutalo, kako stvoriti jednu organsku cjelinu od mnoštva podataka koji se nekad isprepliću poput pačvorka, kako izgraditi metodologiju sociolingvističkog rada na doktoratu, kako pomiriti kvalitativni i kvantitativni pristup temi razrađen na osnovu djela Ervinga Goffmana (Goffman, 1973) i Williama Labova (Labov, 1976), te kako stvoriti originalan i upotrebljiv govorni korpus nekog jezika u interakciji sa ispitanicima.

Ključne riječi: žargon, metodologije lingvističkog rada, participativna observacija, Erving Goffman, William Labov, kvalitativni i kvantitativni pristup u lingvistici, sociolingvistika

Susret sa žargonom

Šta je to žargon? Skup riječi, leksika određenih, obično marginalizovanih, društvenih skupina, sociolekt. Pri tome treba razlikovati različite vrste žargona: žargon lopova, žargon mladih, opšti žargon ili sleng, žargone različitih generacija. Pojam je složen. Bit žargona je stvaranjem specifične leksike isključiti neupućene, iskazati savezništvo i bliskost, nešto sakriti, poigrati se jezikom, nasmijati se kroz jezik, sve to odvojeno ili zajedno. Do ovih zaključaka moguće je doći minucioznim proučavanjem tog fenomena kroz duži vremenski period i po mogućnosti na korpusima različitih jezika kako bi se ušlo u srž tog lingvističkog segmenta.

Prve žargonske riječi susrećemo obično učeći svoj maternji jezik. Naravno, kao i svakom djetetu, sve nam nisu dostupne jer do nas, osim na ulici, dolaze prolazeći kroz „filter“ roditeljske brige i „cenzure“.

Splet okolnosti je, u našem slučaju donekle uticao na naše sociolingvističke kompetnecije i odabir teme. Stari kvart Baščaršije u Sarajevu (gdje smo rođeni i živimo) je nekada, a i sada, bio poznat po takozvanom „čaršijskom govoru“. O poetici čaršijskog govora pisala je Darija Što (Što, 1989: 113-115). Za socilingvistu je kontakt sa terenom od velikog, ako ne i od presudnog značaja za njegov rad jer na njemu ostavlja i presudan trag.

Ovdje se radi, naravno, i o izgovoru jer na Čaršiji se ne izgovara *Sarajevo*, nego *Sarajvo*, *hoćes*, nego *hoš*, *gdje si*, nego *đes*, *šta*, nego *ša*. Ne kaže se *čega* nego *ćega*, *čovjek* nego *ćojk*. O ovome, asimilacijama, neutralizacijama i ispadanju vokala u nenaglašenim pozicijama u govoru Sarajeva, dosta je pisao profesor Midhat Riđanović (Riđanović, 1988: 156).

Šta je sa riječima koje se kombinuju sa ovakvim izgovorom u ovom kvartu? Ima među njima dosta turcizama i orjentalizama starijeg ali i novijeg datuma koji nemaju žargonsku upotrebu. Ali ima i onih koji imaju upravo tu funkciju. Riječ *frka* ima arapski etimon kao i *halaliti* (nešto/ nekome) i *jetim*, koje su ovdje vjerovatno doputovale preko Turaka, riječ *behut* je persijskog porijekla, kao i *gulanfer*, *jaran*, *pajdaš*, *zijan*, koje su došle istim putevima. Turcizmi su naravno brojniji: *raja*, *dernek, dalga, kokuz, tapija* ili opet germanizmi: *luftati, sfušeriti, šverc, fora, štrafta, frajer, tal, švorc, štela, cuga, cener* i brojne druge. Tu su i ciganizmi kao *hapiti, treba, marisati, maznuti, lova, džukela*, italijanizmi kao *ćuza, fakin, fol*, posuđenice iz francuskog kao *švaler, gaf, žandar, buržuj* i konačno, danas brojni anglicizmi (trenutno internacionalna odlika žargonā) kao *blef, dilati, gerla, kul, šou*, *darker* i još brojne druge posuđenice koje ovdje ne možemo sve pobrojati. Naravno, žargon nije sačinjen samo od posuđenih riječi, ali one su tu završile upravo zato što su bile „protjerane“ iz književnog, odnosno, standardizovanog jezika.

Postoje takođe i formalni prosedei kojim se riječi maskiraju ili deformišu kako ne bi bile lako shvaćene: *mrak* postaje *mrakuša*, *frka – frkuša, ne mogu – ne gumo* (šatrovački), *košulja – šulja, pantole - tole...*

Ipak, najzastupljeniji kreativni prosedei su metafore i njima slične semantičke figure. Tako se za ženu kaže da je *riba, mačka, koka, zmija, glista, koza, krava, krmača, daska* itd., već prema nijansi značenja i ukusu onog koji upotrebljava ove epitete.

Tu su i igre riječi kao: *mitologija (mito + logija)*, *veze i poznanstva* (< V.I.P.), kao i neki drugi prosedei i morfo-sintaksičke transformacije.

Neki smatraju da psovke nisu sastavni dio žargona, ali činjenica je da ovi jezički segmenti koincidiraju u upotrebi. Neki drugi opet smatraju da je sav žargon vulgaran poistovjećujući ga sa *vulgus-om*, „svjetinom sa dna“.

Tokom studija stranih jezika na fakultetima uče se gotovo isključivo književne ili standardizovane varijante ovih jezika. To ne čudi jer se ovakav pristup u učenju stranih jezika još uvijek susreće u svim zemljama. Razlozi za to su različiti: uči se strani jezik srednje ili više klase, obezvrđuje se govorni ili jezik „podzemlja“ čije se dimenzije zanemaruju i previše, naročito kada su govorni jezik i sleng u pitanju.

Izbor žargona kao teme doktorata

Stoga je najčešće mladim profesorima jezika neophodno da se naknadno „doškoluju“ boraveći u sredini zemlje čiji su jezik studirali kako bi jos bolje savladali fonetiku, morfo-sintaksu i leksiku/semantiku govornog jezika, segmenata koji se nerijetko razlikuju od njihovih književnih parnjaka, a koji su često i nedovoljno proučavani.

Baviti se žargonom na planu nauke o jeziku podrazumijeva više problema. To je dijelom i nezahvalna tema jer je često obezvrijeđivana, naročito u očima preskriptivnih jezikoslovaca ali ponekad i profesora lingvistike kojima nedostaje naučne „širine“. To podrazumijeva i savladavanje hiljada novih riječi, velika leksikološka kao i istraživanja na drugim

nivoima jezika uz obavezan teorijski okvir, ali isto tako, to im otvara vrata i jednog novog svijeta, jednog segmenta jezika kojim često ne vladamo u stranom jeziku. Potrebno je na izvjestan način krenuti iz početka, i to ne samo sa literaturom već i uživo. Pri tome, često se u sociolingvističkim istraživanjima ovog tipa privileguje rad na originalnim, pionirskim živim korpusima koje je zatim treba transkribovati, analizirati, teoretski uokviriti. Drugi korpusi ili baze podataka se obično koriste u informativne svrhe, kao sekundarna građa, a sam rad se ograničava, kao što je bio slučaj u našoj tezi, samo na autohtoni sakupljeni korpus.

Sem toga, postoji je i jedna druga teškoća. Kao što je to govorio francuki pisac, leksikolog i veliki poznavalac francuskog žarona, Claude Duneton (Duneton, 1998: 18), nije preporučljivo da stranci koriste francuske žargonske izraze iz tog razloga što, po njegovom mišljenju, teško mogu naučiti dobro francuski žargon, a drugog, dodali bismo mi, zato što time zadiru u „lično i privatno kao i tajno vlasništvo“ Francuza. Ukoliko ste stranac, a uz to još i žena, i trebate intervjuisati nativne govornike o njihovom žargnu, to može za sobom povući i neke teškoće. Naime, nativni govornici teže „se otvaraju“ na polju familijarnog i žargonskog izraza stranim govornicima, a isto tako često se „cenzurišu“ ukoliko im je sagovornik žena, makar ona bila i profesonalni sociolingvista. Naša terenska istraživanja ukazuju na to da se nativne govornice ustručavaju kada su intervjuisane po pitanju vuglarizama i psovki čak i kada im je sagovornik druga žena (Sokolija, 2001: 189)[1].

Rad na leksici podrazumijeva stvaranje i lingvističkih rječnika. Dvosmjerni rječnici žargona koje smo u toku rada na doktoratu stvorili, te naknadno obogatili, danas su jedna od tema rada sa studentima na drugoj godini *Mastera francuskog jezika i književnosti* Filozofskog fakulteta u Sarajevu gdje predajemo. Zahvaljujući povratnim informacijama i svjedočenjima generacija studenata saznali smo da im je to obogaćivanje fonda riječi slojem leksike francuskog govornog jezika višestruko korisno tim više što ih ne mogu naučiti ni u jednom standardizovanom rječniku, pa čak ni na internetu (sem par najčešćih riječi). Teško je zamisliti prevođenje savremenog govornog jezika bez ovog segmenta, a da ne govorimo o prevođenju policijskih filmova, filmova za mlade, itd.

Metodologije rada na žargonu

Na početku rada na doktoratu trebali smo odabrati metodologiju rada na žargonu. Odlučili smo se da će to biti ankete i inervjui. No, kako bi mogli sprovesti ova istraživanja, trebalo je prvo da naučimo jedan fond ove leksike. Srećom, na Univerzitetu Paris 5 postojala je jedna istraživačka ekipa koja se već dugo bavila francuskim, ali i stranim žargonima, kao i čitava jedna naučna branša u proučavanju koju su nazvali *žargonologijom* (*argotologie*). Postala sam član ekipe i danima isčitavala dokumente, članke, rječnike i knjige u bibliotekama na Sorboni, često ne razumijući riječi, jer riječ bez konteksta je kao riba bez vode. Trebao nam je teren, a mi ga još nismo imali ili nam je bio nedostupan jer nismo činili dio određenih društvenih grupa.

Prve ankete su srpovedene u zanatskim srednjim školama. Ankete su bile prepune riječi, srednjoškolci su se dosađivali, nije bilo dovoljno vremena za kontakt među nama, odgovarali su približno ili jednostavno nisu odgovarali na pitanja jer to ih je „tušilo“.

---

1 Nakon jednog takvog intervua, u našem odsustvu, jedna ispitanica je izbrisala čitav snimak jer se osjećala postiđena izgovorenim leksemama (Sokolija, 2001:)

To je bilo 1992. godine i u Bosni i Sarajevu je bjesnio rat koji će za sobom generisati i sarajevski ratni žargon. Te iste godine otvoren je Eurodiznilend nedaleko od Pariza. Radeći u lancu restorana u Parku mogli smo sprovesti metodološki pristup *participativne observacije* o kojoj će kasnije biti govora. Tada je u Eurodiznilendu bila zapošljavana mlada jeftina radna snaga različitih porijekla kako bi firma imala što internacionalniji karakter. Sticajem okolnosti, našli smo se u sredini gdje je bio veliki broje mladih koji su bili stranci u Francuskoj (eventualno prva generacija imigranata) ili među Francuzima stranog porijekla (druga generacija imigranata), kao i među mladim Francuzima nižih društvenih klasa koji su živjeli među tim strancima u istim naseljima-getoima (*les cités*) sačinjenim od jeftinih socijalnih zgrada – nebodera u predgrađima Pariza. Preovladavao je žargon mladih. Tu smo, konačno, bili na pravom terenu. Samo je još nešto nedostajalo: postati dio grupe tih mladih koja se formirala. Za to nam je trebalo najmanje šest mjeseci. Jer, kao što se na francuskom kaže *noblesse oblige* („plemstvo obavezuje“) i marigninalni status govornika ne dopušta da se bude prihvaćen u tu grupu ukoliko se to ne zasluži, a zaslužuje se vremenom, međusobnom solidarnošću i povjerenjem koje se gradi „u hodu“ i svakodnevnoj komunikaciji.

U Eurodiznilendu smo radili više od dvije godine i to nam je poslužilo za prikupljanje brojnih i značajnih korpusa. Sem toga, intervjuisali smo i druge mlade Francuze, bivše zatvorenike u jednom prihvatilištu za resocijalizaciju u Parizu (*Ilot*), brojne izbjeglice iz Sarajeva, jer naše kompetencije u žargonu su morale biti potvrđene i obogaćene, naročito kada se radilo o segmentu sarajevskog ratnog žargona.

Interesantno je da smo za vrijeme rada u Eurodiznilendu opazili i pojavu njemu specifičnog žargona zaposlenih u kome je recimo anglicizam *fox* („lisica“) označavao „špijuna firme koji je uhodio i nadgledao zaposlene“, „industrijskog špijuna“.

Teoretske osnove

Još za vrijeme rada na magisteriju, proučavajući francusku sociolingvističku literaturu o ovoj temi, neuporedivo bogatiju od naše tadašnje, došli smo do zaključka da se u većini slučajeva u žargonu radi o dvostrukoj perspektivi (Sokolija, 2001: 141). Postojala je percepcija „izvana“ i „iznutra“, svijet izvana i unutar grupe koja se koristi datim žargonom. Govornici žargona su uglavnom bile stigmatizovane društvene grupe. Neko ko je bio izvan takvih grupa nije imao pristup toj leksici, bio je isključen, odbačen, često s pravom, jer stigmatizovana grupa je, opet, bila odbačena od društva. To je neka vrsta lingvisičkog „revanša“ stigmatizovanih. Ovdje se naravno radi o sociološkim žargonima sa jakom socijalnom komponentom.

Tih godina smo čitali razne teoretske izvore i naišli na knjige Ervinga Goffmana. Psihosociolog, filozof, lingvista, savršeno je odgovarao okviru našeg rada. Osnova njegovog doktorata (Goffman, 1973) je bila metodologija *participativne observacije* (*paricipant observation*). Taj pristup je nastao iz moderne antropologije, sociologije i novinarstva i podrazumijevao je da se data skupina može proučavati samo tako što ćete se živeći u njoj i saživjeti se sa njom, zadržavajući pri tom naučnu distancu kako bi kasnije mogli abstrahovati ono što ste posmatrali.

Goffman je proveo godinu dana na jednom od Šetlandskih ostrva (Goffman, 1973), proučavajući život stanovnika iz sociološke perspektive. Ono što je bilo revolucinarno u njegovom radu bila je upravo primjena metodologije participativne observacije kojom je dobijao rezultate koje bi teško uspio dobiti bez ovakve metode. Goffmanova filozofija se svodi na postavku da je svijet pozornica, a društvo igra uloga i da se svi ponašamo kao glumci u određenom pozorišnom komadu. Kada smo na sceni naše ponašanje i interakcije se modificiraju sa ulaskom svakog novog „glumca" na scenu ovisno od naše uloge ili uloga u kojima se nalazimo. Različito se ponašamo u društvu ukoliko smo u „ulogama" majke, sestre, prijateljice, poslovne kolegice itd. Kada nismo sami, posmatrani smo od strane drugih ili i sami posmatramo druge oko sebe.

Nakon tog istraživanja Goffman je proveo šest mjeseci u psihijatrijskoj bolnici, ne kao bolesnik, nego kao posmatrač odnosa između osoblja i bolesnika (Goffman, 1968). Ova studija mu je tražena jer je u to vrijeme u Americi uočeno kako bolesnici u tim bolnicama teško ozdravljaju i loše prolaze u životu nakon hospitalizacije. Zaključak njegove studije je da su ove institucije savršen primjer *totalitarnih institucija*, kao i zatvori, kasarne, neke kompetitivne škole itd. Položaj individue je nikakav, institucija ubija pojedinca. Ili se potčinjavate ili vas nema. Svima nam je poznat film „Let iznad kukavičijeg gnijezda" koji upravo o tome govori.

I konačno, još jedna knjiga je izvršila presudan uticaj na naš rad, a to je Goffmanova *Stigma* (Goffman, 1975). Radi se o starogrčkoj riječi za znak na tijelu koji su obično imali robovi, kriminalci, izdajice (utisnut žezlom) kako bi ih drugi mogli identifikovati, kažnjavati i koji ih obilježava i marginalizuje.

Gerhard Falk (2001) sociolog i historičar, također govori o stigmatizirajućoj segregaciji kao procesu solidarizacije u društvu između onih koji su unutra i onih koji su autsajderi (izvana). Ova podjela vodi ka podjeli na „nas" i „njih" (druge). I tu smo ponovo sreli svoju podjelu na dvostruku percepciju, onu izvana i iznutra.

Ovaj teoretski okvir nam je bio naročito koristan prilikom analize sarajevskog ratnog žargona, budući da je u toj situaciji višestrukog okruženja i napuštenosti, osjećaj stanovnika ostalih u Sarajevu morao generisati odgovor na postojeću stigmatizaciju. Stoga i žargonske lekseme kao *podrumaš, linijaš, smrad, pobjegulja, ispaliti se.*

Sljedeći teoretičari koji su izvršili bitan uticaj na naš rad su Michael Kirkwood Halliday, američki lingvista i semiolog (Halliday, 1978), William Labov, američki sociolingvista (Labov, 1976; 1978) i Pierre Guiraud (Guiraud, 1973), francuski lingvista i semiolog.

Prema Pierre Guiraud-u, *idanteme* (Guiraud, 1973: 102) su karakteristike žargonskih riječi kojima jedan govornik identifikuje drugog kao što ih identifikuju i oni koji ne govore žargon. Recimo sufiks *–čuga* u riječi *filmčuga*, ili *-uša* u riječi *mrakuša* daju ovim riječima smisao idantema. Sociolingvisti takođe govore i o *indeksaciji* (Guiraud, 197: 249*,* putem sufiksa u ovom slučaju.

Značenje (Halliday, 1978: 210) je društveni čin i vezano je za društvenu strukturu. Iako se stavovi vezuju za izgovor ili oblik riječi, ljudi u suštini reaguju na nešto dublje, reaguju na to što neko drugi možda razmišlja drugačije od njih i to ih zabrinjava. Radi se o različitim sistemima vrijednosti. Prigovori se odnose na stvari kao na simbole, simbole nečeg drugačijeg koje plaši. Ustvari, plaši nas percepcija nas kao drugačijih, percepcija od strane drugih koje mi, opet, doživljavamo kao druge i drugačije. Strah i nepovjerenje

se međusobno generišu, a simboli su ugrađeni u našu svijest odgojem unutar kulture ili subkulture kojoj pripadamo od ranog djetinjstva.

Labov je radio sa bandama mladih Afro-amerikanaca (Labov, 1978) koji su ušli u spiralu nasilja i droge, pokušavajući istražiti mogućnosti njihove resocijalizacije, a iste su se pokazale veoma slabe.

Ono što je on uočio je i *posebna jezička kompetencija* kojom se neko ko je iz nižih društvenih klasa razlikuje od nekog iz srednje klase ili više klase. Pripadnici srednje klase se služe različitim registrima, ponekad i žargonom i kolokvijalnim jezikom ukoliko su u takvim situacijama, ali oni posjeduju različite lingvističke kompetencije i znaju kako i kada ih prilagoditi situaciji i sagovornicima, drugim riječima, kontrolišu svoje registre i svoje različite jezičke kompetencije. Sa druge strane, govornici koknija (*Cockney*), londonskog registra siromašnih, na primjer, ne vladaju standardnim engleskim jezikom (*RP English*) i njihov izgovor i lekseme ih automatski odaju i stigmatizuju.

Mladi iz Pariških predgrađa-getoa govore takođe jednim društvenim dijalektom koji se odlikuje specifičnim izgovorom i jakom upotrebom žargona. Jean-Pierre Goudaillier (Goudaillier, 2001: 185-189) sugeriše da se taj francuski nazove *savremeni francuski iz predgrađa* (*français contemporain des cités – FCC*) i da se uoči sličnost funkcije koju on, u sociolingvističkoj strukuri Pariza, ima kao što i afroamerički engleski, u velikim gradiovima SAD-a, ima spram standardnog američkog govora.

Naime, ono što je karakteristično za te mlade, koji dolaze iz siromašnih predgrađa i sredina, jeste da je dovoljan njihov izgovor ili leksika da ih diskriminira prilikom traženja poslova (Sokolija, 2001: 160). Nekad je dovoljno i da samo spomenu svoje ime (ukolko je strano) ili mjesto stanovanja (stigmatizovana predgrađa). Naravno, presudna je i fizionomija i „boja kože". Te vrste diskriminacije ih okreću ka još dubljoj spirali društvene odbačenosti, orjentišu ka kriminalu, drogi, delinkvenicji.

I konačno, bitan uticaj na naš rad su imali i sociolozi čikaške škole iz šezdesetih godina. Naime, šezdesetih godina prošlog vijeka Čikago, koji se kružno širio (a takav je i Pariz) i sadržavao jaku komponentu afro-američkog stanovništva, iznjedrio je izvjesne društvene probleme koji su ponukali političare da ulože novac u sociološka i sociolingvistička istraživanja. Prema teoremi Williama Isaca Thomas-a (Thomas, 1928), sociologa čikaške škole, onog momenta kada definišemo situacije kao realne, one postaju realne u svojim konsekvencama. Ovo je poznato kao *Tomasova teorema* (1928). To ukazuje na važnost percepcije realnosti koju proživljavaju pojedinci jer definicija situacije stvara realnost i konkretne efekte.

Prema drugom sociologu, Robertu K. Mertonu (1936), definicija situacije ima za posljedicu da stvori predviđanje koje se ostvaruje. Tako je bilo dokazano da recimo percepcija koju nastavnici imaju o svojim učenicima i predstave o njihovom eventualnom uspjehu utiču na uspjeh ili neuspjeh tih učenika. Isto je tako i sa uspjehom učenika u osjetljivim zonama. Na primjer, ukoliko jedna srednja škola počne biti na lošem glasu, roditelji povlače svoju djecu iz škole, a među njima su i dobri učenici i ta škola, zaista, postaje loša i glasine postaju opravdane. Dodajemo: ukoliko vladajuća klasa predviđa da se niže klase ne mogu društveno uzdignuti, one ili se neće uzdignuti ili će još više potonuti.

Filozofska potka našeg rada je tako bila teorija o ulogama u društvu i životu kao u pozorištu, ali većina doktorata je protkana različitim sociološkim i sociolingvističkim teorijama. Ovo je bio samo mali pregled nekih od njih.

Primjena participativne observacije

Kao što je prethodno rečeno, primjena ove metode za prikupljanje korpusa zahtijeva određeno vrijeme provedeno u datoj sredini, istovjetnost statusa zbog osjećaja solidarnosti potrebnog kako bi vam govornici žargona otkrili svoje tajne kodove. Kako bismo ostvarili bar prividnu jednakost sa svojim informatorima, nikada im nismo rekli da smo bili mnogo školovaniji od njih niti da će naši intervjui služiti za doktorat, već smo minimizirali njihov značaj, govoreći da radimo jedan mali rad za „faks". I pored svih naših ubjeđivanja da su intervjui anonimni, nepovjerenje, a ponekad i strah, su bili prisutni.

Ovaj fenomen je normalan i zbog takozvanog prisustva *paradoksa posmatrača* koji je uočio William Labov (Labov, 1978:127). Danas nas, zbog mogućnosti da budemo snimljeni putem mobilnog telefona u svakom momentu i svijesti koju imamo o tome, ovo može malo čuditi, ali činjenica je da govornici obično računaju na iskrenost sagovornika[2] koji od njih traži informacije i pretpostavljaju da su snimani, nadgledani i analizirani samo onda kada ih upozorim na to. Ukoliko jesu snimani, njihovo ponašanje se modificira upravo zbog toga i to može štetiti prikupljanju materijala. Kako bi izbjegli ovaj paradoks posmatrača, neki sociolingvisti pribjegavaju skrivenim snimanjima, tražeći potom naknadno odobrenje za korištenje snimaka jer, u suprotnom, postupak nije deontološki opravdan.

Nepovjerenje i strah naših informatora bili su prisutni i stoga što smo među njima intervjuisali i bivše (ili još i tadašnje) džeparoše po metrou, koji „operišu" u parovima, te dobili ključeve njihovih žargona. Jedan od tih francuskih „ključeva" ili kodova je recimo bilo umetanje jednog kodirajućeg konsonanta uz vokal sa reduplikacijom vokala, kao kada u našem jeziku umjesto *Ja mislim* kažete *Japa mipislipim*. U vrijeme našeg djetinjstva u Sarajevu ovo su bili dječiji kodovi i žargoni. Ali ukoliko jako dobro njima vladate i govorite brzo, lako je moguće da vas drugi ne razumiju, što je slučaj sa strancima, čestim žrtvama krađa u francuskom metrou.

Jednom prilikom, dok smo intervjuisali jednu mladu ženu tragajući za tipično ženskom vulgarnom žargonskom leksikom, udaljili smo se na momenat, a ona je taj snimak u potpunosti izbrisala. Bilo ju je stid žargonskih produkcija i vugarizama koje su bile sastavni dio njenog idiolekta. I to govori o ženskim lingvističkim tabuima koje žargon posjeduje i o značaju paradoksa posmatrača.

Isto tako, osvjedočili smo se da je za mladog lingvistu poželjno uvijek nositi magnetofon ili diktafon ukoliko radi sa živim korpusom jer nikad ne znamo kad se može pružiti prilika za intervju. Jedno veče sam se relativno kasno vraćala iz Eurodiznilenda brzim vozom koji povezuje predgrađa. Bila sam sama u vagonu RER-a[3] da bi u posljednji momenat u njega uskočila jedna grupa od desetak mladića iz pregrađa veoma mješovitog sastava i sumnjivog izgleda. Do prve sljedeće stanice trebalo nam je dobrih 15 minuta. Poznavala sam profil tih mladih pošto smo i sami stanovali u jednom pregrađu. Loši i problematični učenici, djeca najčešće porijeklom iz afričkih ili zemalja Magreba sa priličnim socijalnim problemima, ponekada sitni delinkventi, često spremni da se prave važni kako bi impresionirali djevojke. I zaista prišli su nam „bez pardona" spremni na igru za-

2 P. Grice *maksimom kvaliteta ili iskrenosti* govori o tome kako je u zakonima konverzacije potrebno govoriti istinu na što najčešće računamo kako bi razgovor i komunikacija sa sagovornikom bila uspjela (Grice,1989: 26)

3 RER je skraćenica kojom se označavaju brzi vozovi ili metroi koji povezuje pariška predgrađa sa prijestonicom.

vodjenja ili „šlepanja“. Sinulo nam je: pa to su savršeni informatori, sada ćemo zamijeniti uloge! Počeli smo neobavezan razgovor s njima ponudivši im da ih intervjuišemo što ih je u prvi mah zabavilo, zaintrigiralo i možda im čak i imponovalo. Međutim, kada smo nakon petnaest minuta intenzivnog intervjua i metalingvističke komunikacije ujedno udaljili moguću opasnost, jer pristigli su i novi putnici, postala smo im silno dosadni, a nama je taj snimak itekako dobro došao, a možda nas i spasio od eventualnih neugodnosti da smo kojim slučajem pokazali strah, osjetili i ponašali se kao potencijalna žrtva i tome slično.

Prilikom snimanja u domu-boravištu (*foyer de réinsertion*) sa ograničenom slobodom za bivše zatvorenike u Parizu (*Ilot)*, do kojeg smo došli zahvaljujući jednom tamošnjem uposleniku - našem kolegi sa studija (koji je ostao prisutan tokom intervjua), imali smo takođe mali problem autoriteta. Naime, kao jedna žena, tada mlada studentica, našli sam se skoro sami spram muškaraca, delinkvenata, bivših dilera, varalica itd. Prozvali su nas *Katrin* i počeli da se malo šale na naš račun. Taj intervju pamtimo naročito po jednom informatoru koji se pokazao kao velika bivša varalica. Ispričao nam je bez ustručavanja svoju priču. „Operisao je“ na sljedeći način: prerušavajući se u velikog gospodina, bogataša, iznajmljujući skupa odijela, limuzinu i šofera, dolazio bi kod *Cartiera,* na primjer, i kupovao robe u velikoj vrijednosti plaćajući sve krivotvorenim čekovima Nacinalne francuske banke. Prodavačice, zaslijepljene prividom, bile su toliko impresionirane da se čak ne bi ni usuđivale tražiti ličnu kartu zbog identifikacije, a i ona je vjerovatno bila krivotvorena. Sve dok jednog dana nije bio navučen u zamku zbog nekih 500 franaka (današnjih 100 eura). Još je dodao da već imao plan šta će „raditi“ kada mu istekne uslovna kazna i zabrana čekovnih knjižica.

Ovakve anegdote su naročito upečatljive i znakovite prilikom gore pomenutog kvalitativnog i individualiziranog pristupa informatorima.

Ukrštanje kvalitativnog i kvantitativnog pristupa

Kvantitativni pristup u lingvistici se odlikuje brojčanom obradom podataka i statistikama. Tako smo recimo u svim korpusima morali pobrojati sve prepoznate riječi kod svih govornika i uporediti njihovu zastupljenost. Iako ovakav rad zahtijeva mnogo vremena, njegov cilj je da se uoče tendencije i eventualno daju predviđanja (soci)lingvističkog ponašanja govornika. Takvi radovi su bili česti u slučaju Williama Labova.

Ovakav pristup bio je naročito opravdan u slučaju pariškog žargona, koji razlikuje bar tri dijahronično-generacijska sloja: stari pariški žargon, opšti žargon („srednje generacije“) i žargon mladih iz predgrađa. Naša hipoteza je bila da u izvjesnim situacijama i sredinama dolazi do ukrštanja prvog i trećeg dijahronijskog sloja. To se naime pokazalo istinitim u našim intervjuima sa bivšim zatvorenicima jer su njihove leksičke kompetencije govorile u korist tezi da se u zatvorima, mješanjem populacija, govori i prvi i drugi i treći tip žargona što je rijetko slučaj u Parizu (Sokolija, 2001:185). Naime, radi se o populacijama starijih delinkvenata koji naročito koriste stari žargon ali koji se, družeći se sa mladim delinkventima, upozaju i sa novim leksemama iz predgrađa (francuskim šatrovačkim recimo - *le verlan*) i obrnuto.

Kvantitativni pristup dakle ima svoje prednosti, ali mi lično smo bila više zainteresovani za kvalitativni pristup, koji nam je omogućio da uđemo u srž problema i da, kroz individualizirani intervju sa informatorima, prodremo u problematiku žargona, dokučimo bar neke uzročno-posljedične veze i dođemo do jedne sinteze vezane za ovaj sociolingvistički fenomen.

Zaključak

Rad na doktorskoj disertaciji je često proživljavan kao težak, mukotrpan, dugotrajan, neizvjestan, kompleksan. On obično nužno traje bar nekoliko godina jer potrebno je ne samo iščitati datu literaturu, raditi na korpusima, već i napraviti odgovarajuću sintezu, formulisati i potvrditi hipoteze, stvoriti jednu organsku i formalnu cjelinu, sazrijeti na planu teorije kao i u praktičnom segmentu rada. Tako bi trebalo biti bar u idealnim slučajevima. Uz to, takav rad podrazumijeva brojne žrtve i odricanja: zahtijeva jako mnogo vremena koje biste možda radije proveli sa sebi bliskim ljudima, ostvarili neke druge stvari u životu, iziskuje znatnu koncentraciju (pa čak i prisebnost u momentima panike!), snagu volje, ponekad izolaciju, studioznost, strpljivost itd. Ne bez razloga, mnogi koriste poređenje rada na doktoratu sa porađanjem jedne nove teorije.

Kandidati koji iz bilo kojih razloga ne završe doktorat često ostaju trajno frustrirani, jer doktorat je veliki projekat, ambicija, san jedne intelektualne želje. Zato što doktorat donosi i izvjesne satisfakcije. U momentima kada smo se približavali kraju rada na doktoratu, jedno svjetlo na horizontu nam je davalo snage. To nije bila izvjesnost da ćemo jednog dana moći primijeniti svoja znanja, jer tada još nismo znali da li ćemo jednog dana zaista moći predavati to na čemu smo godinama radili. To je bila mogućnost da ćemo završiti jedan rad koji smo shvatili kao zadatak, kao profil neke eventualne vokacije, mogućnost da ćemo konačno moći staviti tačku na godine istraživanja i osjetiti ponovno slobodu da se mentalno i intelektualno okrenemo i drugim temama i drugim ljudima. Pa ipak... Taj rad vas i definitivno obilježi. Skoro da ne možete više pobjeći od vaše teme, nastanjeni ste njom iznutra i zauvijek.

Jedan od naših profesora lingvistike iz Francuske, Claude Hagège, nam je govorio da najbolji lingvistički radovi nastaju tek nakon doktorata. To je možda tačno upravo zato što doktorat vječno dozrijeva u vama. Stoga mislimo da pretjerani perfekcionizam ponekad može štetiti kandidatima, ali izvjesna doza intelektualnog sazrijevanja je neophodna pri radu na svakom doktoratu.

Pri tom, kandidat obično prolazi i kroz različite faze odnosa doktorant-mentor. Mentor je vaš „veliki učitelj“ kako to francuzi kažu (*Maître*). Njegova pomoć, savjeti, raspoloživost, strpljenje i tolerancija igraju veliku ulogu u vašem radu i njegova ličnost vas, također, obilježi. Morate znati da on nije svemoćan, jer na vama je da stvorite to nešto što je vaša teza kojom je on rukovodio, a to i jeste velika odgovornost, izazov ali i rizik jer on stoji iza vašeg rada. To je odnos (uloga, rekla bih!) koji vas također trajno obilježi u životu.

I tako, želeći možda još jednom staviti tačku na doktorat, ispričali smo ovu malu priču budućim mladim (socio)lingvistima i istraživačima pred kojima su noći rada, žrtvovanja, sumnjanja, obeshrabrenja ali i nadanja, sreće zbog novih intelektualnih otkrića, obogaćivanja novim saznanjima, susretanjima velikih profesora - izuzetnih ljudi, sazrijevanja - što iziskuje vrijeme, strpljenje, težak ali i zahvalan rad jer on vas u konačnici i izgrađuje, i kao naučnika i kao osobu. Zbog svega navedenog, ovaj rad bi mogao biti koristan novim mladim lingvistima na doktoratu naročito u momentima kada im se čini da im cilj izmiče.

Literatura

Duneton, Claude. *Le guide du français familier*. Paris: Seuil. 1998.

Falk, Gerhard, Stigma*: How we treat outsiders*. New York: Prometheus Books. 2001.

Goffman, Erving. *La mise en scène de la vie quotidienne: 1. La présentation de soi 2. Les relations en public.* Paris: Les Editions de Minuit. 1973.

Goffman, Erving. *Asiles, étude sur la condition sociale des malades mentaux.* Paris: Les Editions de Minuit. 1968.

Goffman, Erving. *Stigmate, les usages sociaux des handicaps*. Paris: Les Editions de Minuit. 1975.

Goudaillier, Jean-Pierre. *Comment tu tchatches! Dictionnaire du français contemporain des cités*. Paris: Maisonneuve et Larose. 2001.

Grice, Herbert Paul, *Studies in the way of Words*, Harvard University Press, 1989.

Guiraud, Pierre. *L'argot*. Paris: PUF, 1973.

Halliday, Michael Alexander Kirkwood. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning.* London: Edward Arnold, 1978.

Labov, William. *Sociolinguistique*. Paris: Les Editions de Minuit. 1976.

Labov, William. *Le parler ordinaire, le langage dans les ghettos noirs des Etats Unis.* Paris: Les Editions de Minuit. 1978.

Merton, Robert K. „The Unanticipate Censequences of Purposive Social Action" in *American Sociological Review*. 1936.

Riđanović, Midhat. *Jezik i njegova strukura*. Sarajevo: Savremeno lingvističko osvjetljenje. 1988.

Sokolija-Brouillard, Alma. *Comparaison des argots de la région de Sarajevo et de la région parisienne; Approche historique, analyse linguistique et sociolinguistique des comportements et des attitudes, enquêtes et entretiens.* Lille: ANRT, 2001.

Što, Darija. *Poetika čaršije, o čaršijskom jeziku i njegovoj upotrebi*, Sarajevo: Lica br. 1. 1989.

Thomas, William Isac, Thomas, Dorothy Swaine *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf. 1928.

Alma Sokoloija

A SOCIOLINGUISTIC FIELD RESEARCH

Summary: This paper is about the genesis of my PhD dissertation (Sokolija, 2001). Its subject was a multiple level comparaison of slang as spoken in Sarajevo and Paris. Because of the specificity of the work on this project, I thought it might be useful to young researchers if I describe briefly the several years' work on the thesis which required a multidisciplinary approach. I talk about the the choice of the topic for my thesis, the methodology used in researching it, and the theoretical basis of my work. The questions that this paper addresses are: what is the social relevance of this kind of linguistic research, what paths should be followed in order to achieve the best results, how to make an organic whole of multiplicity of data which sometimes interweave as in a patchwork. I hope this paper will provide answers to at least some of the questions facing young linguists working on a PhD.

Key words: *slang, linguistic work methodology, participant observation, Erving Goffman, William Labov, qualitative and quantitative approch in linguistics, sociolinguistics, back slang*

ПРИМЕЊЕНА ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTIQUE APPLIQUÉE

Издавач:
Друштво за примењену лингвистику Србије, Нови Сад, др Зорана Ђинђића 2
Тел/факс: +381 21 458688, електронска пошта: yala_jdpl@unsff.ns.ac.rs

Edit. resp:
Association de linguistique appliquée de Serbie, Novi sad, Dr Zorana Đinđića 2
Tél/fax: +381 21 458688, E-mail: yala_jdpl@unsff.ns.ac.rs

Главни и одговорни уредник:
Весна Половина

Rédactuer publiée:
Vesna Polovina

Излази једном годишње у тиражу од 300 примерака.
Périodique publiée une fois par an à 300 exemplaires.

2000, књ. 1
2000, vol. 1

Штампа:
Белпак, Београд, - 24 цм

Imprimerie:
Belpak, Beograd, - 24 cm

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81’33

ПРИМЕЊЕНА лингвистика = Linguistique appliquée / главни и одговорни уредник Весна Половина. - 2000, бр. 1- . - Нови Сад : Друштво за примењену лингвистику Србије, 2000- (Београд : Белпак). - 24 cm
Годишње. - Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 1451-7124 = Примењена лингвистика
COBISS.SR-ID 110835980